

Penningtvättsbrott

En uppföljning av lagens tillämpning

Penningtvättsbrott

En uppföljning av lagens tillämpning

Rapport 2019:17

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

ISSN: 1100-6676
ISBN: 978-91-88599-22-3
urn:nbn:se:bra-869

© Brottsförebyggande rådet 2019
Produktion: Odelius & CO 19-3476
Författare: Li Hammar, Karolina Hurve och Fredrik Marklund
Omslag: Shutterstock / Odelius & CO
Tryck: E-print AB
Upplaga: 250 ex

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Norstedts Juridik
106 47 Stockholm, Telefon 08-598 191 90, e-post kundservice@nj.se/offentliga publikationer

Förord

Juridiskt motverkas penningtvätt med två olika regelverk. Det första är en administrativ lagstiftning som ställer krav på verksamhetsutövare inom vissa branscher att vidta åtgärder för att inte utnyttjas för penningtvätt, samt en skyldighet att till Finanspolisen rapportera när de noterar misstänkta transaktioner. De senaste åren har det skrivits stora rubriker om inte minst banker som kritiserats för att ha brustit i sina kontroller mot penningtvätt.

Det andra är en straffrättslig lagstiftning som tar sikte på de som tvättar pengar. Det senaste tillskottet i den straffrättsliga verktygslådan är penningtvättsbrottslagen som trädde i kraft den 1 juli 2014, med ett uttalat syfte att framför allt slå mot organiserad brottslighet. En målsättning med lagen är att på ett effektivare sätt kunna komma åt brottsvinster och därigenom förhindra att brottsvinster dels stannar kvar i en illegal ekonomi, dels förhindra att brottsvinster integreras och används inom det legala ekonomiska systemet.

I denna rapport har Brå, i samverkan med Samordningsfunktionen mot penningtvätt och finansiering av terrorism, följt upp hur penningtvättsbrottslagen har tillämpats. Rapporten är skriven av utredaren Li Hammar, utredaren Karolina Hurve (projektledare) och enhetsrådet Fredrik Marklund. Projektassistenterna Kristin Franke Björkman, Ellinor Holm och Caroline Ilola har transkriberat intervjuer.

Särskilt tack till er som har läst och kommenterat manusutkast. Bland annat har värdefulla synpunkter lämnats av docent Helén Örnemark Hansen vid Juridiska fakulteten vid Lunds universitet och Hovrättslagmannen jur.dr. Lennart Johansson vid Hovrätten över Skåne och Blekinge som vetenskapligt granskat rapporten. Vi vill slutligen tacka de intervjupersoner som medverkat i studien.

Stockholm i december 2019

Björn Borschos
T.f. generaldirektör

Daniel Vesterhav
Enhetschef

Innehåll

Sammanfattning	7
Ökning av antalet anmälda penningtvättsbrott	8
Enkla bedrägerier dominerar bilden	8
Antalet misstänkta personer har mer än fördubblats	10
15 procent av de misstänkta finns i ärenden med tecken på organiserad brottslighet	11
Hälften av de handlagda penningtvättsbrotten personuppklasas	12
Markant ökning av antalet lagförda penningtvättsbrott	13
Svår gränsdragning mellan lagtextens paragrafer	14
Det saknas systematiskt uppföljning av återtagande av brottsvinster	15
Brås bedömning	15
Inledning	17
Syfte och frågeställningar	18
Metod och material	19
Rapportens disposition	21
Penningtvättsbrottslagens tillkomst	23
Vad är kriminaliserat i och med den nya lagstiftningen?	24
Centrala aktörer	26
Lagens utformning	28
Penningtvättsbrottet och dess rekvisit	28
Checklista: rekvisituppfyllnad	31
Checklista: gradindelning	33
Checklista: näringspenningtvättsbrott	34
Återföra utbyte av brott	35

Penningtvättsbrotten	38
Hur penningtvättsbrotten upptäcks.....	38
Antalet anmälda brott har ökat kraftigt	42
Förbrottslighet i penningtvättsbrottsärenden.....	43
Penningtvättsupplägg	47
Penningtvättsmisstänkta	50
Antalet misstänkta personer har ökat.....	50
Typer av gärningspersoner	51
De misstänkta ekonomiskt	54
Kopplingar till näringsverksamhet	56
Förekomst av risktransaktioner.....	59
Vanliga förklaringar från tilltalade för penningtvättsåtgärder.....	61
Utredningsfasen	62
De allra flesta brotten utreds och hälften personuppklaras..	62
Primära myndigheter i det brottsutredande arbetet	63
Säkra tillgångar vid misstänkt brott	64
Att utreda finansiella aspekter av brott	67
Vägval i penningtvättsutredningar.....	70
Resurser, kompetens och uthållighet.....	72
Rättegångsfasen	77
Antalet lagförda brott har ökat	77
Skilda meningar om lagens tillämpbarhet.....	79
Användning av flera alternativyrkanden.....	80
Kriminaliseringen av självtvätt	82
Koppling mellan egendom och brott	83
Penningtvättsåtgärderna.....	91
Insikt om penningtvättssyftet	94
Näringspenningtvätt	98
Har den tilltalade haft uppsåt eller agerat oaktsamt?	104
Påföljder	106
Ingen systematisk uppföljning av återförande av brottsvinster	107

Slutsatser och bedömning	113
Brås bedömning	118
Referenser	121
Internetkällor	125
Bilageförteckning	126
Bilaga 1 – Lagtexten i sin helhet.....	127
Bilaga 2 – Nätverksanalys	131
Bilaga 3 – Definition av bedrägerier	143

Sammanfattning¹

Brottsförebyggande rådet (Brå) har genomfört en studie av hur penningtvättsbrottslagen har tillämpats inom rättsväsendet under perioden 2015–2017. Rapporten baseras främst på redovisning av kriminalstatistik och registeruttag samt en genomgång av knappt 400 fällande och friande tingsrättsdomar (samtliga från perioden). Vi har även genomfört intervjuer med 35 poliser, åklagare, domare och andra tjänstemän inom rättsväsendet.

Det finns inte någon allmänt vedertagen definition av penningtvätt, men något förenklat handlar det om åtgärder som syftar till att dölja eller omsätta vinning av brottslig verksamhet. I teorin går penningtvätt med andra ord ut på att pengar från brottslig verksamhet omvandlas till tillgångar som kan redovisas öppet, vanligtvis genom transaktioner av olika slag. Samtidigt har penningtvättsbrottslagen en bred ansats och omfattar i stort sett *all hantering* av brottsvinster. Det betyder bland annat att brottsvinster inte behöver omvandlas till tillgångar som kan redovisas öppet för att betraktas som penningtvätt. Rapporten visar att många ärenden handlar om hantering av brottsvinster i syfte att *försvåra spårningen*, snarare än att *tvätta pengar vita*. För att dömas för penningtvättsbrott krävs det att det kan styrkas att den aktuella egendomen kommer från brott eller brottslig verksamhet, exempelvis från narkotikabrott eller bedrägerier. Alla typer av brott som kan ge upphov till brottsvinster kan utgöra förbrott till straffbelagd penningtvätt.

Penningtvättsbrottslagen infördes 1 juli 2014, och införandet kan förstås som ett led i en större kriminalpolitisk strategi om tillgångsinriktad brottsbekämpning som bygger på att försvåra och bestraffa hantering av illegala pengar eller egendom. Tillkomsten av lagen kan också förstås utifrån de internationella åtaganden som Sverige har förbundit sig till för att bekämpa penningtvätt.

¹ En engelsk version av denna sammanfattning finns på Brås webbplats, www.bra.se. Klicka där på fliken *Publikationer*, och skriv sedan in rapportnumret i sökfältet.

I och med den nya lagen ersattes bestämmelserna om penninghäleri av brottsrubriceringen penningtvättsbrott. Brottsrubriceringen syftar till att göra det tydligt att penningtvätt är ett brott.

Penningtvättsbrottslagen inkluderar exempelvis att:

- Den som tvättar vinster från sin egen brottslighet (självtvätt), exempelvis från knarkhandel eller rån, ska kunna dömas för penningtvättsbrott.
- Personer som låter sin näringsverksamhet användas för handlingar som kan misstänkas vara penningtvätt numera har straffansvar (näringspenningtvätt).
- Kopplingen till det brott som gett vinsten har breddats. Det innebär att det är tillräckligt att brottsvinsten kommer från ”brottslig verksamhet”.
- Det finns ökade möjligheter att säkra och förverka egendom som varit föremål för penningtvätt.

Ökning av antalet anmälda penningtvättsbrott

Misstänkt penningtvättsbrott kan upptäckas på en rad olika sätt, exempelvis genom att en målsägare anmäler ett bedrägeri, att en bank rapporterar in misstänkta transaktioner till Finanspolisen eller att kontanter hittas vid ett polisingripande eller en kontroll. Upptäcken av penningtvättsbrott är därtill beroende av att någon vid anmälningstillfället eller i utredningen uppmärksammar att penningtvättsbrott är en möjlig brottsmisstanke.

Kriminalstatistiken visar i korthet att antalet anmälda penningtvättsbrott har ökat kraftigt sedan penningtvättsbrottslagen trädde i kraft. Antalet anmälda brott enligt den gamla penninghälerilagstiftningen var under åren 2010–2013 i genomsnitt omkring 500 per år, vilket kan jämföras med nära 7 000 anmälningar 2018. Den främsta förklaringen till ökningen av antalet anmälda penningtvättsbrott är sannolikt att den nya lagstiftningen har lämpat sig väl för att utreda vissa typer av bedrägeribrott, i kombination med att antalet anmälda bedrägerier blivit fler. Antalet anmälda penningtvättsbrott påverkas även av om penningtvättsbrott ses som en möjlig brottsmisstanke av utredande myndigheter vid anmälningstillfället.

Enkla bedrägerier dominerar bilden

I en majoritet av domarna (74 procent) för perioden 2015–2017 har någon form av bedrägerier föregått penningtvättsbrottet. Rapporten visar att den nya lagstiftningen framför allt har lämpat sig väl för att utreda *vissa typer* av bedrägeribrott.

Det handlar främst om enklare bedrägerier, där man dels kan se från vilket kontonummer en överföring har skett, dels har tillgång till kontonummer som är kopplade till specifika kontoinnehavare. Om de kriterierna är uppfyllda går det vanligtvis att styrka att pengarna kommer från brott. Det gäller i synnerhet enklare så kallade *annonsbedrägerier*, där brottsoffret har fört över pengar till ett bankkonto i utbyte mot en vara som sedan aldrig levererats. Många av de ärenden som har nått domstol har med andra ord ett känt förbrott, vanligtvis ett bedrägeri. Det är en typ av brott som kan utredas utan särskilt stora personella resurser eller finansiell kompetens. Därtill är händelseförloppet vanligtvis förhållandevis enkelt att redogöra för i en rättegång. Genomgången av domar visar att 88 procent av åtalerna lett till en fällande dom i de fall förbrottet utgjorts av ett bedrägeri. När det handlar om annonsbedrägerier har 93 procent av åtalerna lett till en fällande dom.

Domarna visar att det även förekommer ett fåtal domar med andra konstaterade förbrott än bedrägerier. Det handlar bland annat om ett antal domar som berör skattebrott och bokföringsbrott, samt andra brott, såsom rån och utpressning. Även i de fallen är förbrotten tydligt definierade. En liten andel ärenden och åtal innehåller mer avancerade brottsupplägg eller är sådana där det går att utläsa att det rör sig om organiserad brottslighet.

Ärenden som inte innehåller ett känt förbrott är ofta komplexa och resurskrävande, har en osäker utgång och kräver en omfattande finansiell utredning. Det handlar med andra ord om ärenden som vanligtvis kräver både kunskap om finansiella aspekter av brott, resurser och uthållighet. När andra brottstyper än bedrägerier utgjort förbrottet, eller den brottsliga verksamheten, uppgick andelen fällande domar till 53 procent. Det ger en bild av svårigheten att styrka penningtvättsbrott i ärenden som inte är kopplat till ett bedrägeri. Något som indikerar att lagstiftarens syfte att lagföra multikriminella som samlat brottsvinster över tid inte uppnåtts i en vidare mening.

Vissa åklagare menar också att det finns en ovilja mot eller okunskap bland vissa domare om hur man ska döma i ärenden där förbrott eller fullständiga tidslinjer saknas, och att det finns en uppfattning om att lagen i det avseendet avviker från svensk rättstradition.

En majoritet av penningtvättsåtgärderna utgörs av transaktioner

Genomgången av domar visar att 77 procent av penningtvättsåtgärderna kan kopplas till åtgärder eller hantering som skett i kontomiljö (transaktioner, kontantuttag och omsättning),

medan 13 procent av åtgärderna utgjorts av kontanthantering. Det är samtidigt viktigt att betona att flera olika upplägg kan förekomma i samma ärende.

Att upplåta sitt konto för insättning av pengar som härrör från brott eller brottslig verksamhet, eller att genomföra transaktioner till andra konton, är exempel på vanliga penningtvättsåtgärder. Det kan exempelvis handla om att den tilltalade har uppgett ett kontonummer till ett befintligt konto eller att ett nytt konto har skapats för ändamålet. Det är inte ovanligt att summor har delats upp, genom transaktioner till olika bankkonton, för att på så sätt göra det svårare att spåra pengarnas ursprung.

Antalet misstänkta personer har mer än fördubblats

Totalt har antalet misstänkta personer för penningtvättsbrott mer än fördubblats mellan 2015 och 2018, från cirka 800 till omkring 2 000 personer. I genomsnitt misstänks varje person för 2,5 brott, vilket innebär en liten ökning från tidigare år. En stor majoritet av de penningtvättsmisstänkta personerna är män (76 procent) och medianåldern är 32 år. Av de personer som misstänktes för penningtvättsbrott 2017 var 5 procent mellan 15 och 20 år gamla. Det är en betydligt mindre andel än bland samtliga misstänkta personer, där motsvarande andel var omkring 21 procent.

Personer som misstänks för penningtvättsbrott har ofta mycket låga inkomster. Mer än en tredjedel av de misstänkta har en inkomst som typmässigt betraktas som existensminimum, och endast tre procent har inkomster som kategoriseras som höga. I domarna finns det även tecken på att tilltalade med låga inkomster och små tillgångar tycks löpa större risk att fällas för penningtvättsbrott än mer bemedlade personer.

Omkring 17 procent har skulder hos Kronofogden, vilket kan sättas i relation till 4 procent av hela befolkningen. Totalt har misstänkta personer skickat mer än 151 miljoner svenska kronor utomlands och tagit emot knappt 128 miljoner från utlandet.

Över 80 procent av de som genomfört utlandstransaktioner finns registrerade i Finanspolisens penningtvättsregister.²

Omkring 37 procent av personerna som misstänkts för penningtvättsbrott under åren 2015–2017 finns också registrerade i penningtvättsregistret. Samtidigt kan man konstatera att av alla de individer som finns i registret är det endast omkring ett par procent som också har misstänkts för penningtvättsbrott under åren 2015–2017. Finanspolisen har skrivit underrättelseuppslag på omkring 40 procent av de misstänkta som finns i registret. Det betyder att det för 60 procent funnits rapporterade misstänkta transaktioner som det inte har skrivits underrättelseuppslag på. Det innebär att de misstänkta transaktionerna troligtvis inte granskats inom ramen för en förundersökning. Det tyder på att penningtvättsregistrets potential är underutnyttjad.

15 procent av de misstänkta finns i ärenden med tecken på organiserad brottslighet

I studiens nätverksanalys (se vidare bilaga 2) undersöks kopplingar mellan de penningtvättsmisstänkta och de medmisstänkta som återfinns i penningtvättsbrottsärendena, för att se vilken typ av grupperingar som förekommer. Nätverksanalysen visar att det finns 450 grupperingar där det förekommer samverkan eller koppling mellan tre eller fler personer. Analysen visar också att omkring 15 procent av de misstänkta personerna finns i ärenden med indikationer om organiserad brottslighet. Av dessa individer har Finanspolisen skrivit underrättelserapporter om ungefär en tredjedel. Det tyder på att Finanspolisen har haft ett visst fokus på individer som, enligt våra analyser, uppvisar indikationer om att vara kopplade till organiserad brottslighet.

Den största grupperingen i nätverksanalysen innehåller 269 penningtvättsmisstänkta och 16 medmisstänkta. De fritexter som upprättats i samband med anmälan visar att minst 72 procent av ärendena rör bedrägerier. I 40 procent av ärendena finns utlandskoppling och den totala summan av misstänkt brottsvinst uppgår till 64 135 000.

² Finanspolisen får in rapporter om misstänkta eller avvikande transaktioner från verksamhetsutövare. Uppgifterna läggs in i ett penningtvättsregister. Verksamhetsutövarnas rapporter är inte brottsanmälningar, vilket innebär att misstankegraden för en rapport kan vara mycket låg. Rapporter i penningtvättsregistret gallras efter fem år om det inte har uppkommit någon misstanke om grovt brott om den person som rapporten avser. Om en ny rapport kommer in, som avser anknytning till brottslig handling, startar en ny femårsperiod. Uttaget från penningtvättsregistret genomfördes 2018. Att förekomma i penningtvättsregistret betyder inte att man är misstänkt för penningtvätt. De personer som i rapporten benämns "penningtvättsmisstänkta" omfattar endast personer där det funnits en formell brottsmisstanke om penningtvättsbrott. Det är alltså inte förekomsten i penningtvättsregistret som avses när vi talar om penningtvättsmisstänkta. I rapporten anger vi dock hur stor andel av personerna misstänkta för penningtvättsbrott som registrerats i penningtvättsregistret till följd av minst en rapport om misstänkta transaktioner.

Hälften av de handlagda penningtvättsbrotten personuppklasas

Under åren 2015–2018 handlade de brottsutredande myndigheterna över 12 000 penningtvättsbrott. Trots att antalet handlagda brott ökar över tid är andelen personuppklarade brott stabil, vilket tyder på att den högre belastningen inte leder till sämre förmåga att uppklara brott. För 97 procent av brotten bedrevs en utredning och återstående 3 procent avslutades före utredning, med motiveringar såsom att gärningen inte utgör ett brott eller att spaningsuppslag saknas.

Totalt sett avslutades omkring hälften (49 procent) av de handlagda penningtvättsbrotten med personuppklarande, det vill säga genom åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse. Det kan jämföras med att 43 procent av samtliga handlagda brott, med minst en misstänkt person, personuppklarades 2018.

Komplexa penningtvättutredningar

I mer komplexa och avancerade penningtvättutredningar betonas flera intervjupersoner behovet av specialister och vikten av att rätt kompetens medverkar i utredningarna. Det är något som sannolikt även påverkar hur många ärenden, av den typen, det är möjligt att driva fram. Penningtvättsutredningar riskerar därtill att bli särskilt omfattande när ett konstaterat förbrott saknas. I de fallen krävs större utredningsresurser och mer bearbetning av bevismaterialet för att kunna redogöra för belopp, förlopp och misstankar, för att på så sätt styrka den brottsliga verksamhet som föregått penningtvätten.

Utredningar med ett stort antal misstänkta

Enligt flera intervjupersoner är det inte möjligt att utreda alla olika delar i utredningar där det förekommer flera misstänkta personer och flera olika brottstyper, eftersom det saknas uthållighet, resurser och kompetens för detta. Enligt dessa intervjupersoner måste man därför ofta skära i tidigare led, vilket innebär att många utredningar koncentreras till misstänkta i utkanten av större upplägg, eller på mellanskikten i brottskedjan. Det kan leda till att varken huvudmän eller brottsvinster fångas upp av rättsväsendet.

Många intervjupersoner ger därtill uttryck för att delar som rör penningtvätt riskerar att antingen prioriteras ned eller helt försvinna till förmån för utredning av förbrottet. Enligt dessa förekommer det framför allt i de fall där förbrottet har en högre straffsats än penningtvättsbrottet och där penningtvättsbrottet därmed inte påverkar straffvärdet.

Markant ökning av antalet lagförda penningtvättsbrott

Antalet lagförda penningtvättsbrott har ökat från 200 brott 2015 till omkring 1 000 brott 2018, en ökning på 400 procent. Antalet lagförda personer har däremot inte ökat i samma omfattning. År 2015 lagfördes 100 personer jämfört med 301 personer 2018, vilket motsvarar en ökning på 200 procent. Det innebär att antalet lagförda brott per person har ökat och att ökningen i första hand beror på att varje åtalad person i snitt är åtalad för flera brott.

Under åren 2015–2018 var det totalt 646 lagföringsbeslut med penningtvätt som huvudbrott. Den vanligaste påföljden är villkorlig dom, vilket är huvudpåföljd för nära hälften av lagföringarna. I knappt 20 procent av lagföringarna var fängelse huvudpåföljd. Kvinnor har i jämförelse med män oftare lagförts för penningtvättsförseelse och mer sällan för grovt penningtvättsbrott. De lagförda kvinnorna har betydligt oftare än männen dömts till böter och något oftare till villkorlig dom. Männen har betydligt oftare dömts till fängelse och något oftare till skyddstillsyn.

Svårt att utvärdera i vilken omfattning lagstiftning avseende självtvätt används

Det är svårt att säga något om i vilken utsträckning självtvätt förekommer. I domar står det aldrig att det finns en misstanke om självtvätt, utan i stället skriver man misstanke om penningtvättsbrott. Det ska dock inte tolkas som att självtvätt inte förekommer. I narkotikaärenden eller andra kontantintensiva brottstyper handlar det ofta om hantering av egna brottsvinster. Själtvätt förekommer även i vissa bedrägeriärenden, där den som åtalas för penningtvättsbrott också genomfört bedrägeriet.

Kriminaliseringen av självtvätt innebär med andra ord att man under utredning eller i rättssalen inte behöver resonera kring om det är den tilltalade som har genomfört exempelvis bedrägeriet. Detta skulle enligt penninghålerilagen ha utgjort ett hinder, eftersom den bestämmelsen krävde att den tilltalade vidtagit åtgärder med *annans egendom*. Avsaknaden av resonemang i domarna om vem som begått förbrottet kan alltså tolkas som att lagstiftningen i denna del tillämpas enligt lagens syfte.

Få domar rör näringspenningtvätt

Fram till 2017 finns det 17 domar som avser näringspenningtvättsbrott. Av dessa var 11 fällande och 6 friande. Trots det relativt låga antalet domar menar intervjupersoner att bestämmelsen om näringspenningtvätt har inneburit nya möjligheter. Det är framför allt det *klandervärda risktagandet* som lyfts som positivt, eftersom det inneburit en breddning av vilka gärningar som kan träffas av penningtvättsbrottslagen.

Svår gränsdragning mellan lagtextens paragrafer

Penningtvättsupplägg kan som tidigare nämnts vara komplexa, innehålla ett stort antal misstänkta personer och sträcka sig över flera olika led och brottstyper. Penningtvättsbrottslagen omfattar därtill flera komplexa rekvisit, vilket skapar ett stort tolkningsutrymme för rättsväsendets aktörer. Något som bland annat fått konsekvenser för enhetligheten i de rättsliga bedömningarna, eftersom tolkningsutrymmet i vissa fall tycks ha resulterat i oförutsägbara domslut. Det tycks framför allt handla om bedömningen av vad som utgör en penningtvättsåtgärd och vad som krävs för att styrka penningtvättssyfte.

Såväl i intervjuer som i genomgången av domar framträder en bild av att det är svårt att göra gränsdragningar mellan lagtextens paragrafer, vilket kan skapa oklarhet om vilket lagrum som ska åberopas och hur gärningsbeskrivningen ska utformas för att gärningarna ska täckas av straffansvar. Det är främst två områden som lyfts som problematiska i relation till hur lagen är konstruerad: dels när det *otillbörliga främjandet* (4 §) ska användas, dels hur graden av uppsåt eller oaktsamhet ska bedömas. Det vill säga vilken paragraf som kan tillämpas, *penningtvätt normalgrad* (3 §), *penningtvättsförseelse* (6 §) eller *ringa näringspenningtvätt* (7 § tredje stycket).

Oklarhet om vilket lagrum som ska åberopas kan leda till konsekvenser för de tilltalade, eftersom straffskalorna och påföljderna skiljer sig åt mellan brotten.

Behov av praxis och klargöranden

Bristen på praxis och relevanta klargöranden är enligt flera intervjupersoner problematisk, eftersom det behövs för att åklagare ska kunna driva komplexa ärenden med större bevisvårigheter. Flera intervjupersoner efterfrågar därför att åtal ska prövas i Högsta domstolen, bland annat för att reda ut i vilken omfattning brottsligheten som föregått penningtvätten ska preciseras.

Det saknas systematiskt uppföljning av återtagande av brottsvinster

Flera intervjupersoner menar att införandet av dispositionsförbud och penningbeslag har ökat möjligheten att i ett tidigt skede säkra misstänkt egendom. Däremot finns det inte någon systematisk uppföljning av hur mycket som har förverkats enligt reglerna i penningtvättsbrottslagen eller brottsbalken, tagits i förvar enligt stöldsgodslagen eller utdömts i skadestånd i samband med penningtvättsbrott.

Det finns med andra ord inga samlade uppgifter om hur mycket staten har ”tagit tillbaka” i form av brottsvinster från penningtvättsbrott under perioden 2015–2017. Den information som finns avser antalet beslut om beslag, penningbeslag, förvar, kvarstad och förverkande på respektive myndighet.

Penningbeslag tycks fungera särskilt bra i ärenden utan målsägare. I de fallen kan pengarna vanligtvis förverkas efter en fällande dom. Däremot tycks ärenden med målsägare medföra fler frågor, kanske främst bland åklagare. Det handlar framför allt om den komplicerade administrativa process som kan uppstå när målsägare gör anspråk på skadestånd (ofta i samband med ett bedrägeri) samtidigt som det finns ett parallellt förverkandeyrkande (där återtagandet ska gå till staten). Lagstiftaren tycks därmed inte ha kunnat förutse det höga antalet målsägarärenden i samband med penningtvättsbrott, vilket tyder på att man inte på förhand insåg i vilken omfattning lagen skulle komma att tillämpas på bedrägeriärenden.

Brås bedömning

Brås bedömning är att det är angeläget att vidta åtgärder på fem områden:

1. *Utvecklat strategiskt arbete mot mer avancerade penningtvättsupplägg.* En relativt liten andel av ärendena och domarna tycks innehålla avancerade penningtvättsupplägg. Samtidigt visar studiens nätverksanalys (se vidare bilaga 2) att denna typ av ärenden och individer trots allt har fångats upp och misstänkts för penningtvättsbrott, även om det handlar om ett relativt litet antal. Av dessa individer förekommer dessutom drygt hälften i penningtvättsregistret. För att lagföra dem krävs en mer strategisk ärende- och brottsamordning. I det arbetet skulle penningtvättsregistret kunna spela mer en mer central roll. Exempelvis skulle en arbetsordning, där de misstänkta för penningtvätt kontrollerades i högre grad mot penningtvättsregistret, sannolikt innebära ett bättre omhändertagande av dess potential. Det skulle också kunna erbjuda möjligheter att bättre upptäcka och förstå mer avancerade penningtvättsupplägg av olika slag.

2. *Generella förstärkningar.* En förutsättning för att kunna prioritera de finansiella delarna i en penningtvättsutredning är att det finns resurser med rätt kompetens. För att det ska vara möjligt krävs fler personer med finansiell kompetens, särskilt inom Polismyndigheten. Därtill finns ett behov av att på ett mer strategiskt sätt kommunicera var finansiell kompetens finns inom rättskedjan, för att kunna använda den på ett mer effektivt sätt.
3. *Behov av klargöranden.* Det finns ett behov av ett fortsatt rättsutvecklande arbete, där fler ärenden prövas i högre instans. Detta i syfte att driva fram klargöranden och praxis, för att minska osäkerheten kring vissa delar av lagstiftningen. Dessa delar inkluderar i vilken grad brottsligheten som föregått penningtvättsbrottet måste preciseras, vad som omfattas av begreppet näringsverksamhet och vad som utgör ett vanemässigt beteende eller att göra något i större omfattning. Det krävs även ett förtydligande avseende avgränsningen mellan paragraferna och vad som skiljer ett uppsåtsbrott från ett oaktsamhetsbrott.
4. *Uppföljning av återtagna brottsvinster.* Mot bakgrund av regeringens målsättning att beröva kriminella deras brottsvinster, finns det skäl att överväga en systematisk uppföljning av hur mycket som har ”tagits tillbaka”. En systematisk uppföljning syftar till att mäta om de verktyg och åtgärder som används för återtagande av brottsvinster, i samband med penningtvättsbrott, har önskad effekt.
5. *Förebyggande arbete.* Misstänkta penningtvättsbrott förekommer alltid tillsammans med vinstdrivande brottslighet, vanligtvis bedrägerier. Ett målinriktat brottsförebyggande arbete har därför sannolikt större effekt än brottsbekämpande arbete, eftersom den stora mängden penningtvättsbrott inte kan utredas bort. Att arbeta förebyggande mot bedrägerier, exempelvis genom informationskampanjer om vikten av att förhålla sig kritisk till tveksamma förfrågningar och att skydda sina bankuppgifter, bör sannolikt få effekt även på antalet misstänkta penningtvättsbrott

Vilka misstänkta penningtvättsbrott som upptäcks eller inte upptäcks bestäms i hög grad av olika myndigheters och verksamhetsutövarers kontrollresurser och inriktning. Den snabba tekniska utvecklingen, med digitala betallösningar, innebär bland annat att pengar snabbt kan flyttas mellan olika konton. Därför krävs effektiva och välutvecklade kontrollverksamheter för att upptäcka misstänkt penningtvätt i ett tidigt skede.

Inledning

Den 1 juli 1991 infördes straffansvar för penningtvättsåtgärder³, genom tillägg av två nya punkter i häleriparagrafen. Den 1 juli 1999 fördes dessa bestämmelser oförändrade över till en ny straffbestämmelse om penninghäleri. Brotsrubriceringen var *penninghäleri* och *penninghäleriförseelse*.

Bestämmelserna kom dock att tillämpas i begränsad omfattning. Kritik mot den dåvarande regleringen avsåg i huvudsak

- 1) straffbestämmelsernas lagtekniska konstruktion,
- 2) kopplingen till ett bestämt förbrott,
- 3) avsaknaden av straffansvar för den som tvättar vinster från egen brottslighet (självtvätt) samt
- 4) brist på tillgängliga tvångsmedel i ett tidigt skede av utredningen (prop. 2013/14:121).

Mot bakgrund av regeringens målsättning att effektivt kunna bekämpa organiserad och ekonomisk brottslighet, inte minst genom att beröva kriminella deras brottsvinster, såg man därför ett behov av att reformera den straffrättsliga regleringen av penningtvätt.

Den 1 juli 2014 trädde därför penningtvättsbrottslagen⁴ i kraft. Införandet av lagen var ett led i en större kriminalpolitisk strategi om tillgångsinriktad brottsbekämpning som bygger på att försvåra och bestraffa hantering av illegala pengar eller egendom (jfr Brå 2015:22, Korsell och Örnemark 2014a). Strategin har sin grund i insikten att möjligheten att tjäna pengar på brott är ett grundläggande incitament för att begå kriminella gärningar. Ett effektivt sätt att bekämpa organiserad och ekonomisk brottslighet är därmed att inrikta sig på brottsvinster.

³ Exempelvis att överlåta, förvärva, omsätta, förvara eller vidta annan sådan åtgärd med egendom som härrör från brott eller brottslig verksamhet.

⁴ Lag (2014:307) om straff för penningtvättsbrott.

Lagens tillkomst kan också förstås utifrån Sveriges internationella åtaganden på området.⁵ Till det hör en effektiv lagstiftning för att komma åt penningtvätt, ett brott som ofta är gränsöverskridande och bland annat bekämpas genom internationellt samarbete (prop. 2013/14:121).

I Sverige regleras åtgärderna mot penningtvätt i två olika lagar, en straffrättslig och en administrativ.⁶ I den här rapporten utvärderas hur den straffrättsliga lagstiftningen har tillämpats i rättsväsendet sedan införandet 2014. Studien har genomförts på initiativ av 'Samordningsfunktionen för åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism'⁷ och Brå.

Syfte och frågeställningar

Syftet med vår studie är att kartlägga hur penningtvättsbrottslagen har tillämpats, med ambitionen att detta kunskapsunderlag ska kunna hjälpa de brottsbekämpande myndigheterna att utforma arbetet mot penningtvätt och näringspenningtvätt på ett mer effektivt sätt. Rapportens målgrupp är således i första hand berörda brottsbekämpande myndigheter.

Frågeställningar

Penningtvättsbrottslagen har två parallella syften: 1) att motverka att brott lönar sig och 2) att effektivisera brottsbekämpningen.

Vi kan jämföra dessa syften med hur lagen används i praktiken, genom att undersöka om rättskedjans selektion av misstänkta personer, brottstyper och brottsupplägg överensstämmer med målsättningen att bekämpa organiserad och ekonomisk brottslighet.

Studien utgår från följande frågeställningar:

1. Har de nya bestämmelserna i lagstiftningen tillämpats?
2. Hur har antalet anmälningar, misstänkta personer och lagföringar utvecklats över tid?
3. Vilka typer av gärningspersoner och vinstdrivande brottstyper filtreras fram från upptäckten av ett misstänkt penningtvättsbrott fram till eventuell fällande dom?

5 Sverige är medlem i Financial Action Task Force (FATF), ett mellanstatligt organ som syftar till att bekämpa penningtvätt och finansiering av terrorism. FATF har tagit fram fyrtio rekommendationer om åtgärder mot penningtvätt.

6 Lagen (2014:307) om straff för penningtvättsbrott respektive lagen (2017:630) om åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism.

7 Polismyndigheten leder en nationell samordningsfunktion för åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism sedan den 1 januari 2018. Samordningsfunktionen består av representanter från 17 myndigheter och organisationer.

4. Hur ser eventuella nätverk ut kring misstänkta och lagförda för penningtvättsbrott?
5. Hur väl har lagstiftarens syfte att bekämpa ekonomisk och organiserad brottslighet uppfyllts?

Metod och material

I studien tillämpas såväl kvantitativa som kvalitativa metoder. Underlaget utgörs främst av tingsrättsdomar, intervjuer med anställda inom rättsväsendet och uttag från flera olika myndighetsregister. Dessa olika typer av underlag kombineras för att så uttömmande som möjligt besvara frågeställningarna.

Kvantitativ och kvalitativ kodning av domar

I materialet ingår samtliga fällande och friande tingsrättsdomar mellan åren 2015 och 2017, där någon har åtalats för penningtvättsbrott eller näringspenningtvättsbrott. Sammanlagt uppgår antalet domar till knappt 400. Domarna har kodats enligt ett kvantitativt respektive ett kvalitativt kodschema. Dessa scheman har bland annat fokuserat på faktorer som andra förekommande brottstyper i ärendet, penningtvättsupplägg samt typ av bevis. Syftet med kodningen har varit att skapa ett underlag för att underlätta analysen av vilka faktorer som är avgörande för fällande respektive friande domar. Analysen har även legat till grund för att besvara frågor om rättssäkerhet och förutsägbarhet i domslut. Målsättningen har varit att ta reda på vilka personer eller brottsupplägg som blir föremål för rättegång. I rapporten återges exempel på domslut, dessa kan ha ändrats efter domslut i högre instans. För att kunna redogöra för vilken praxis som vuxit fram har även ett antal domslut från Högsta domstolen inkluderats. Dessa har dock inte kodats utifrån ett kodschema, utan kompletterade underlaget. Citat från domarna, som återfinns i rapporten, har i vissa fall omarbetats till mer läsbar form.

Brottsanmälningar

För att ytterligare belysa hur ärendegenomströmningen i rättskedjan ser ut har 400 brottsanmälningar kodats. Dessa har valts ut slumpmässigt bland de totalt 5 332 brottsanmälningar som registrerats av polisen under perioden 2015–2017. I samband med att en brottsanmälan kommer in till polisen skrivs fritexter in. Dessa har kodats utifrån typ av förbrott, hur penningtvättsupplägget ser ut samt vilka summor det har handlat om. Syftet är att få en fördjupad bild av vilka ärenden som kommer till rättsväsendets kännedom.

Intervjuer

Totalt har 35 intervjuer genomförts med experter och anställda inom rättsväsendet. Intervjuerna har framför allt syftat till att fördjupa och nyansera rapportens övriga underlag och resultat.

Inledningsvis utarbetades en intervjuguide, som strukturerades efter tre övergripande teman:

1. arbetsprocesser och organisationens förberedelser efter lagstiftningens införande,
2. hur lagen tillämpas och tolkas,
3. hur verktygen om att säkra och förverka egendom fungerar i praktiken.

Intervjuformen har varit semistrukturerad och huvudfokus har hamnat inom olika teman beroende på vem som intervjuats. Alla frågor har dock på ett eller annat sätt berörts under samtalen.

En majoritet av intervjuerna har skett enskilt på intervjuers personens kontor, men några har även genomförts via telefon. Vid ett fåtal tillfällen har två personer intervjuats samtidigt. Intervjuerna har varat i 1–1,5 timme. Samtliga intervjuer har efter godkännande spelats in och transkriberats i sin helhet. Materialet har avidentifierats och anonymiserats i samband med transkriberingen. Därefter har intervjuerna kodats efter ett kodschema, för att möjliggöra en analys av intervjupersonernas svar och resonemang. De citat som återfinns i rapporten har i vissa fall omarbetats till mer läsbar form.

Intervjupersonerna

Intervjuer har genomförts med poliser, åklagare, domare och andra experter inom rättsväsendet. Flera olika myndigheter är representerade i materialet, däribland Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten. Intervju personer har bland annat identifierats i samband med genomgången av domar samt genom tips från andra intervju personer.

Vi har sökt efter intervju personer som på olika sätt har kommit i kontakt med penningtvätt- och näringspenningtvättsbrotts ärenden i sitt arbete. Intervjumaterialet bör därför förstås som ett kunskapskoncentrat baserat på individer som har erfarenhet av lagstiftningen, snarare än en representation av det allmänna kunskapsläget inom rättskedjans olika organisationer.

Regionala frågeformulär

För att få en större nationell spridning och förståelse för hur arbetet med penningtvättsbrott organiseras runt om i landet, kompletterades materialet även med ett antal skriftliga frågor till

samtliga sju polisregioner. Frågorna handlade om polisregionens arbete med penningtvättsbrott och besvarades av en av regionen utsedd representant. Syftet var att få en tydligare bild av ärendeprocessen och av hur arbetet med misstänkt penningtvätt har organiserats regionalt och lokalt.

Kriminalstatistik och registeruttag

Data har sammanställts både från den officiella kriminalstatistiken och genom registeruttag från Brås misstanke- och lagföringsregister och flera andra myndighetsregister. Kriminalstatistiken används för att visa volymen av anmälningar, utredningar, misstänkta personer, personuppläringar och lagföringsbeslut för penningtvättsbrott och näringspenningtvättsbrott genom rättskedjans instanser. Statistiken redovisas i huvudsak från och med 2015, som är det första hela året med den nya penningtvättsbrottslagen, till och med 2018.

Registeruttagen fokuserar på vilka individer som misstänks för penningtvättsbrott exempelvis utifrån variabler som kön, tidigare lagföringar, inkomster och skulder. Underlaget utgörs av samtliga individer som det vid något tillfälle under åren 2015–2017 upprättats en misstanke på (oavsett misstankegrad) rörande något av penningtvättsbrotten. För dessa individer har uppgifter hämtats in från Brås lagföringsregister. Med hjälp av uppgifterna skapas en bild av den tidigare lagförda brottsligheten hos de misstänkta personerna. För att få en fördjupad förståelse av de individer som förekommer i materialet har uppgifter även inhämtats från Finanspolisens penningtvättsregister och Skatteverkets skatteregister. Dessa uppgifter beskriver sådant som i vilken mån de penningtvättsmisstänkta har rapporterats för misstänkta transaktioner och om de har registrerade företag, och i så fall i vilka branscher. Dessutom innehåller uttaget uppgifter om taxerad inkomst, skulder och skönstaxering.

Rapportens disposition

I nästa kapitel beskrivs lagens tillkomst och vad som är kriminaliserat i och med den nya lagstiftningen. Sedan följer ett kapitel om lagens utformning. Därpå följer fyra resultatkapitel där det första redovisar penningtvättsbrotten. I det andra beskrivs de penningtvättsmisstänkta. Det tredje kapitlet belyser hur misstänkt penningtvätt utreds inom rättsväsendet och i det fjärde kapitlet presenteras resultaten från genomgången av domar. Samtliga resultatkapitel baseras på kriminalstatistik, domar och intervjuer. I rapportens sista kapitel görs en sammantagen bedömning av studiens resultat, i relation till intentionerna med lagen. Kapitlet avslutas med rekommendationer på fem utvecklingsområden.

En mer utförlig genomgång av ärenden och individer med tecken på organiserad brottslighet, som rättsväsendet har hanterat under åren 2015–2017, presenteras i bilaga 2. Syftet är att belysa olika aspekter av nätverk och organisering.

Penningtvättsbrottslagens tillkomst

Under 1990-talet började regler om förverkande att ses över i Sverige (Brå 2016). En mer effektiv tillgångsinriktad brottsbekämpning⁸ förväntades kunna påverka själva drivkraften bakom många brottsliga gärningar, nämligen att tjäna pengar. Arbetet intensifierades 2008 i samband med departementspromemorian *Mobilisering mot grov organiserad brottslighet* (Ds 2008:38). Samma år kom bestämmelsen om utvidgat förverkande, som infördes i 36 kap. 1 b § BrB. Bestämmelsen kompletterade tidigare förverkanderegler. Den tillgångsinriktade brottsbekämpningen har inneburit ett allt större fokus på myndighetssamverkan, där fler myndigheter har kommit att ses som viktiga aktörer inom brottsbekämpning (Korsell och Örnemark 2014a, Brå 2008:10, Brå 2014:19). Det är bland annat inom ramen för denna större satsning som lagstiftning och arbete mot penningtvätt har vuxit fram, som ett brottspreventivt inslag med syfte att försvåra hanteringen av kriminella pengar. Penningtvättsbekämpningen har inriktats på otillbörlig vinning, vilket omfattar både direkta vinster, som exempelvis genereras av narkotikaförsäljning, och ett berikande, som skatte- eller annat undandragandebrott⁹ innebär (prop. 2013/14:121).

Den nya lagstiftningen mot penningtvättsbrott

Sverige är medlem i FATF, ett mellanstatligt organ som syftar till bekämpa penningtvätt och finansiering av terrorism. År 2006 gjorde FATF en utvärdering av Sverige, som visade att kriminaliseringen av penningtvätt i huvudsak var uppfylld men att det fanns en del brister i den straffrättsliga regleringen.

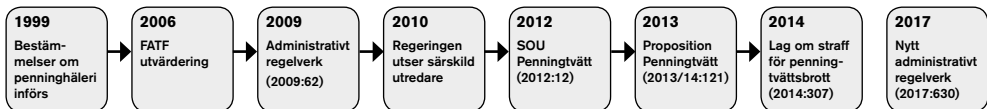
⁸ Ett begrepp för insatser mot pengar och egendom med kriminell bakgrund, som övergripande går ut på att förverka vinning av brott. Förverkande, kvarstad, betalningssäkring och vissa skadestånd är instrument inom ramen för tillgångsinriktad brottsbekämpning (Brå 2008:10, Brå, 2015:22).

⁹ Undandragandebrott kan exempelvis handla om att en person lämnat oriktiga uppgifter för att undvika skatt eller tull.

År 2010 utsåg regeringen därför en särskild utredare för att se över kriminaliseringen av penningtvätt. Det arbetet resulterade i utredningen (SOU 2012:12) som utgick ifrån att den huvudsakliga drivkraften bakom såväl organiserad som ekonomisk brottslighet är möjligheten att tjäna pengar, och att lagstiftningen därför ska inriktas på att förhindra möjligheterna att använda brottsvinster.

Utredningens uppdrag var att lägga fram ett förslag till en mer ändamålsenlig och lättillgänglig reglering, med tydligare kriterier för straffansvar utan att göra intrång på rättssäkerhet och rättslig förutsägbarhet, samt föreslå åtgärder för att lättare komma åt brottsvinster vid förverkande och kvarstad. Detta genom att säkra tillgångar och förverka egendom (SOU 2012:12). Betänkandet mynnade ut i regeringens proposition (2013/14:121). De nya bestämmelserna bröts ut ur brottsbalken och infördes dels i en ny lag, lagen (2014:307) om straff för penningtvättsbrott, dels genom förändringar i befintliga lagar.

Figur 1. Tidslinje över centrala initiativ och regelverk de senaste 15 åren

Vad är kriminaliserat i och med den nya lagstiftningen?

Penningtvättsbrottslagen har en så kallad *all crimes approach*, vilket innebär att alla typer av brott som kan ge upphov till utbyte kan utgöra förbrott till straffbelagd penningtvätt. Det gäller även för brott som begås i utlandet (prop. 2013/14:121).¹⁰

I detta kapitel presenteras en översiktlig beskrivning för vad som är kriminaliserat i och med penningtvättsbrottslagen.

Avgränsning av penningtvättsbrottet

Bestämmelsen om penningtvättsbrott beskriver dels vilka betenden eller åtgärder som omfattas, dels att dessa ska ha ett penningtvättssyfte. Bestämmelsen avgränsar alltså tydligt det straffbara området till vissa typer av åtgärder med ett visst syfte, nämligen

¹⁰ Förutsatt att det utländska brottet motsvarar ett svenskt brott, det vill säga att gärningen vore brottslig om den begåtts i Sverige eller mot ett svenskt intresse.

att *dölja* att egendomen härrör från brott eller brottslig verksamhet eller *främja* möjligheterna för någon att tillgodogöra sig egendomen eller dess värde. I den nya lagstiftningen omfattar penningtvättsbrott även så kallad *självtvätt*, det vill säga åtgärder som vidtas av en person som själv begått förbrottet.

Främjande av omsättning utan penningtvättssyfte

Penningtvättsbrottet omfattar även omsättning *utan* penningtvättssyfte, när det rör sig om ett *otillbörligt främjande* av någons möjligheter att *omsätta* pengar eller annan egendom som härrör från brott eller brottslig verksamhet. Kriminaliseringen kan exempelvis omfatta transaktioner eller åtgärder som visserligen inte *syftar* till att dölja egendomens ursprung eller främja ett tillgodogörande av den, men som innebär ett *faktiskt* tillgodogörande av den.

Breddad koppling till förbrottet

I den nya lagstiftningen har rekvisitet för kopplingen till förbrottet breddats och formulerats som att *egendomen ska härröra från brott eller brottslig verksamhet*. Mot den tidigare penninghäleri-bestämmelsen riktades nämligen kritik mot rekvisitet *härrör från brottsligt förvärv*. Detta eftersom det fanns en uppfattning om att det ställde krav på åklagaren att kunna bevisa vilket konkret förbrott som hade begåtts. Syftet med det breddade rekvisitet var att dels tydliggöra att något sådant krav inte fanns, dels underlätta bevisföringen. Detta är särskilt relevant i situationer där medel från flera olika typer av brottsliga gärningar över tid blandats samman.

Utökade möjligheter till förverkande

Enligt den tidigare lagstiftningen kunde egendom som varit föremål för penninghäleri, ur ett straffrättsligt perspektiv, inte tillhöra penningtvättaren. Utbyte eller vinst av ett förbrott kunde endast förverkas hos den som hade begått *förbrottet*, inte hos den som hade gjort sig skyldig till *penninghäleri*. I och med den nya lagen om straff för penningtvättsbrott är det möjligt att även förverka egendom som varit föremål för penningtvätt, det vill säga hos den som gjort sig skyldig till penningtvättsbrott. Enligt lagen ska utbyte av brott, kostnadsersättning för brott samt hjälpmedel vid brott kunna förverkas, om det inte är uppenbart oskäligt.

Förverkande kan ske vid alla typer av penningtvättsbrott, i de fall då gärningspersonen insåg eller hade *skälig anledning att anta* att egendomen härrörde från brott eller brottslig verksamhet.

Penningtvätt i näringsverksamhet

Näringspenningtvätt har en egen brottsrubricering. Bestämmelsen tar i första hand sikte på gärningar som begås i näringsverksamhet, men brottet omfattar även gärningar som begås i andra sammanhang. Det som straffbeläggs som näringspenningtvättsbrott är det *klandervärda risktagandet*. Straffansvar träffar den som *inser* att omständigheterna kring en åtgärd eller transaktion är sådana att de objektivt talar för att åtgärden vidtas i syfte att tvätta pengar, men *ändå* medverkar till att genomföra den (RättsPM 2015:2).

Egendom som har varit föremål för näringspenningtvätt kan inte förverkas utan kan, i likhet med vad som gällde för egendom som varit föremål för näringshäleri, tas i förvar.

Bättre förutsättningar att säkra egendom

I och med den nya lagstiftningen infördes en möjlighet att dels, hos en verksamhetsutövare, belägga viss egendom med ett tillfälligt förbud att disponeras, dels ta sådan egendom i beslag. Det handlar om införandet av *dispositionsförbud* respektive *penningbeslag*.

Centrala aktörer

Primära myndigheter i arbetet mot penningtvättsbrott är Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och domstolarna, som har olika roller och förekommer vid olika steg i rättsprocessen.

I korthet kan de primära myndigheternas arbete beskrivas på följande sätt:

- *Polisens* arbete är till exempel att utreda brott och insatser sker ofta redan i underrättelsefasen. Det innebär att polisens arbete har stor inverkan på hur arbetet senare i kedjan kommer att fungera. En central funktion i arbetet mot penningtvättsbrott är att fånga upp misstänkta transaktioner, beteenden och aktiviteter. Något som ett flertal fysiska och juridiska personer enligt lag är skyldiga att rapportera till *Finanspolisen*.¹¹

¹¹ De som omfattas av lagen brukar kallas för antingen verksamhetsutövare eller rapportörer, och är bland annat företag inom revisionsbranschen, bank- och försäkringsbranschen, företag som bedriver yrkesmässig handel, fastighetsmäklare, speltjänstverksamheter samt olika kredit- och betaltjänstverksamheter.

- *Åklagarmyndigheten* ansvarar för åklagarverksamheten i Sverige, med undantag för den som bedrivs av Ekobrottsmyndigheten. Åklagaren är förundersökningsledare i de flesta brottsutredningar där insatser mot vinning av penningtvättsbrott blir aktuella.
- *Ekobrottsmyndigheten* är en specialistmyndighet inom åklagarväsendet. På myndigheten arbetar bland annat åklagare, poliser, revisorer och civila utredare. I uppdraget ingår såväl att förebygga som att lagföra ekonomisk brottslighet.
- *Domstolarnas* uppgift är att pröva mål och ärenden på ett rättssäkert och effektivt sätt.

Därtill arbetar också Skatteverket och Kronofogden med återtagande av brottsvinster, genom betalningssäkringar respektive utmätningar.¹² Under de olika faserna i arbetet mot penningtvättsbrott har myndigheterna tillgång till olika verktyg och åtgärder – från polisens, Åklagarmyndighetens och Ekobrottsmyndighetens arbete med att identifiera, spåra, kartlägga och säkra vinster av brottslig verksamhet, till domstolarnas eventuella beslut om förverkande och Kronofogdens verkställande av det samma.

¹² I egentlig mening arbetar inte Kronofogden och Skatteverket med brottsvinster. Detta då verkställighet av beslut om kvarstad eller betalningssäkring inte i sig har en direkt rättslig koppling till brott och brottsutredande verksamhet (Brå 2014:19). Indirekt spelar de respektive myndigheterna dock en avgörande roll för återförandet av brottsvinster.

Lagens utformning

I detta kapitel presenteras en översiktlig redogörelse för hur penningtvättsbrottslagen är utformad. Kapitlet utgår från propositionen *En effektivare kriminalisering av penningtvätt* (prop. 2013/14:121)

För penningtvättsbrott och näringspenningtvättsbrott av normalgraden är straffskalan fängelse i högst två år. För ringa brott eller penningtvättsförseelse är straffet böter eller fängelse i högst sex månader medan straffskalan för grovt penningtvättsbrott och grovt näringspenningtvättsbrott är fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Penningtvättsbrottslagen finns återgiven i sin helhet i *bilaga 1*.

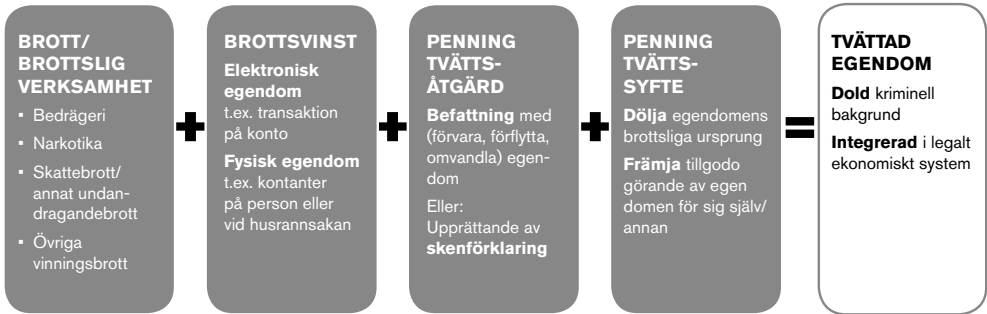
Penningtvättsbrottet och dess rekvisit

Penningtvätt av normalgraden regleras i 3 §. För att någon ska dömas till ansvar för penningtvättsbrott måste tre rekvisit vara uppfyllda:

- 1) att egendomen härrör från brott eller brottslig verksamhet
- 2) att penningtvättsåtgärder har vidtagits med egendomen
- 3) att åtgärderna har syftat till att ”tvätta” denna egendom.

Lagtekniskt kan detta beskrivas som att det a) finns vinstgenerande brott eller brottslig verksamhet b) som genererar brottsvinster c) som någon gör åtgärder med d) som syftar till att dölja egendomens brottsliga bakgrund eller främja för någon att tillgodose sig värdet av egendomen (se figur 2).

Figur 2. Lagteknisk beskrivning av penningtvättsbrottet.

Penningtvättsbrottets första rekvisit: Egendomen måste härröra från brott eller brottslig verksamhet

Tillämpningen av lagen kräver att det finns någon form av elektronisk eller fysisk egendom som utgör utgångspunkten i åtalet. Elektronisk egendom kan exempelvis utgöras av kontoinnehav eller innehav av kryptovalutor som Bitcoin. Fysisk egendom kan utgöras av kontanter, guldsmycken eller andra lyxvaror. Åklagarens uppgift är att visa att det finns en koppling mellan denna egendom och något vinstgenererande brott eller brottslig verksamhet. I propositionen förtydligas att närmare omständigheter för brottet, såsom tid, plats, brottsvinst eller gärningsperson inte behöver preciseras för att styrka att ett penningtvättsbrott ägt rum. För att underlätta detta beviskrav infördes begreppet *härröra från brottslig verksamhet*. I propositionen framgår att begreppet syftar till att underlätta i synnerhet i situationer där egendom som härrör från flera brottsliga gärningar begångna över tid har sammanblandats. Begreppet brottslig verksamhet har tidigare använts bland annat i bestämmelsen om utvidgat förverkande. Enligt bestämmelsen om utvidgat förverkande ska det vara *klart mer sannolikt* att egendomen *kommer från brott*, vilket innebär ett sänkt beviskrav. Det utvidgade förverkandet förutsätter dock att någon döms för ett förverkandeutlösande brott. I penningtvättsbrottslagen är beviskravet däremot detsamma som för brottmål generellt, nämligen att det ska *vara ställt utom rimligt tvivel att egendomen härrör från brott eller brottslig verksamhet*. Det finns med andra ord inget sänkt beviskrav i penningtvättsbrottslagen.

Penningtvättsbrottets andra rekvisit: Penningtvättsåtgärder

Det andra rekvisitet tar sikte på hanteringen av brottsvinsten och beskrivs i två olika punkter med exemplifierande (dock inte uttömmande) uppräknningar. I den första punkten listas åtgärder som handlar om befattande med egendom som kommer från brott, såsom att överlåta, omsätta, förvara eller vidta annan åtgärd med egendomen. Detta omfattar också befattande med elektronisk egendom, såsom elektroniska överföringar eller att tillåta att en summa sätts in på ens konto. Det ställs krav på någon form av aktivt handlande från gärningspersonens sida, exempelvis att ställa sitt konto till förfogande genom att förmedla kontouppgifter. Även omvandling av egendomen genom exempelvis pantsättning eller att använda egendomen täcks av straffbestämmelsen.

Den andra punkten berör åtgärder som på olika sätt skapar en osann förklaring till förmögenhetsökningen. Oftast är det åtgärder som gör det svårare att utreda egendoms ursprung eller ägandeförhållanden. I synnerhet handlar det om upprättande av fysiska eller elektroniska handlingar som syftar till att ge skenförklaringar om brottsvinsternas ursprung. Som exempel nämns upprättande av falskt skuldebrev som ger sken av legitimt lån, köp eller försäljning av vinstkvitton för spel samt upprättande av osanna fakturor för att ge sken av legitima inkomster i en näringsverksamhet. Vidare lyfts åtgärder såsom att vidimera osanna uppgifter eller erbjuda rådgivning om hur egendom kan tvättas, liksom åtgärder som gör det svårare att kartlägga ägandeförhållanden, t.ex. genom att agera bulvan eller målvakt.

Penningtvättsbrottets tredje rekvisit: Penningtvättssyfte

Det tredje rekvisitet är penningtvättssyftet, vilket innebär att de åtgärder som har vidtagits med brottsvinsten antingen måste ha syftat till att dölja egendomens brottsliga ursprung, eller på något sätt främja för någon att tillgodose sig värdet av brottsvinsten. Penningtvättssyftet knyts alltid till gärningen och inte till gärningspersonen. Det innebär att den som döms till ansvar för penningtvätt inte själv måste haft som syfte att tvätta egendomen, däremot måste någon i upplägget (exempelvis en uppdragsgivare) haft ett penningtvättssyfte med gärningen. Den som begår penningtvättsåtgärden kan alltså genomföra den enbart med syfte att exempelvis erhålla ersättning för detta, men kan ändå åtalas för penningtvättsbrottet.

Uppsåt till penningtvättssyftet

När rekvisiten är uppfyllda prövas om kravet på uppsåt är uppfyllt. I penningtvättsbrottsärenden innebär det att den tilltalade måste ha uppsåt till att det finns ett penningtvättssyfte med åtgärden. Att ha uppsåt förutsätter att gärningspersonen är medveten om vad han eller hon har gjort samt har någon form av förståelse för konsekvenserna av handlandet (Ågren 2018). Uppsåt delas upp i tre uppsåtsformer: avsikts-, insikts- och likgiltighetsuppsåt. Vid avsiktuppsåt har gärningspersonen haft för avsikt att uppnå en viss effekt och har bedömt effekten som praktiskt möjlig. Vid insiktuppsåt har gärningspersonen insikt om att en effekt ska inträffa och inser att effekten är i princip oundviklig. Likgiltighetsuppsåtet är uppsåtets nedre gräns och bedöms i två led. I det första ledet krävs att gärningspersonen vid gärningsögonblicket insåg att det fanns en risk för att en viss effekt skulle inträffa, i det andra görs en bedömning av personens *attityd* till denna insikt, det vill säga om gärningspersonen varit likgiltig inför effekten. Åklagaren har fortfarande den fulla bevisbördan och det måste vara *ställt utom rimligt tvivel* att gärningspersonen tagit en medveten risk och varit likgiltig inför effekten. Denna bedömning är nära kopplad till subjektiva faktorer om det som är känt om gärningspersonen, såsom ålder, tidigare erfarenheter och förkunskaper. Dessutom används generaliseringar om mänskligt handlande för att öka möjligheterna att bevisa vad en person insett eller trott (RättsPM 2017:1).

Checklista: rekvisituppfyllnad

Det finns en fysisk eller elektronisk egendom samt en styrkt koppling som visar att denna härrör från brott eller brottslig verksamhet. Det finns dock inget krav på precisering av tid, plats eller föröware.

Förekomst av penningtvättsåtgärder:

- Befattande med brottsvinster: förvaring, förflyttning, omvandling av egendom, tillhandahållande av konto, transaktioner, kontantuttag
- Upprättande av skenhandlingar rörande avtal och skuldebrev eller osanna faktur. Köp och försäljning av vinstkvitton, checkar etc.
- Att vidimera osanna uppgifter, erbjuda rådgivning om penningtvätt, eller agera bulvan eller målvakt.

Någon i penningtvättsupplägget har ett penningtvättssyfte som avser att

- dölja egendomens brottsliga ursprung
- främja för någon, sig själv eller annan, att tillgodogöra sig egendomen.

Den tilltalade har ett uppsåt (avsikts-, insikts- eller likgiltighetsuppsåt) till att det finns ett penningtvättssyfte med gärningen.

Otillbörligt främjande: penningtvätt utan penningtvättssyfte

Otillbörligt främjande regleras i 4 §. Denna bestämmelse syftar till att omfatta hantering av brottsvinster där det *saknas* ett penningtvättssyfte. I bestämmelsen beskrivs gärningar som *otillbörligt främjar möjligheterna* för någon att *omsätta egendom* som kommer från brott. Bestämmelsen syftar framför allt till att träffa situationer där stora delar av brottsvinsten går till konsumtion, exempelvis för att upprätthålla en kriminell livsstil. Det rör sig med andra ord om en kriminalisering av själva tillgodogörandet av brottsvinster inom den legala ekonomin, exempelvis genom att köpa en bil eller bostad. Straffbestämmelsen avser i första hand brottsvinster som inte är enkla att omsätta, såsom ädelstenar, smycken, konst eller stora mängder kontanter. Denna del av lagen avser alltså inte sedvanliga transaktioner eller de transaktioner av lägre belopp som i allmänhet tas emot inom handeln. I propositionen förtydligas att tröskeln för vad som räknas som otillbörligt *bör ligga högt*, i synnerhet vad gäller kontantbetalningar. Den som åtalas för penningtvättsbrott i 4 § måste fortfarande ha ett *uppsåt* till att betalningen utgörs av egendom som *härör från brott*. Vid bedömningen om vad som är att anse som otillbörligt bör man beakta samtliga omständigheter vid transaktionen samt vad som kan anses normalt i sammanhanget.

Självtvätt

Självtvätt avser penningtvättsåtgärder som vidtas av den som har begått själva förbrottet till ett penningtvättsbrott. I formuleringen ”möjliggöra för *någon* att tillgodogöra sig pengar eller egendom som härör från brott” omfattar *någon* därmed även den som själv utför penningtvätten. Reglerna om brottskonkurrens gäller dock. Det innebär att penningtvättsbrottet *konsumeras* av förbrottet, om den tilltalade kan fällas för det. I särskilda fall kan en gärningsperson dock dömas för både förbrott *och* penningtvättsbrott, exempelvis om en person har haft en mer begränsad roll i själva förbrottet men en större roll i penningtvättsupplägget. Denne kan då dömas för såväl medhjälp eller inblandning i förbrottet som för penningtvättsbrott.

Gradindelning av penningtvättsbrott

Grovt penningtvättsbrott regleras i 5 §. För att bedöma om brottet är att betrakta som grovt tittar man framför allt på värdet som gärningen avser, graden av systematik i brottsligheten samt om brottet sker inom ramen för omfattande ekonomisk verksamhet eller är av särskilt farlig art. Penningtvättsbrott av farlig art

omfattar brott som utnyttjar befintliga luckor i de system som finns för att förhindra penningtvätt, eller när någon med en förtroendeställning eller annan anställd hos en verksamhetsutövare utnyttjar sin position för att genomföra penningtvättsåtgärder. Enligt tidigare rättspraxis om värdegränser vid förmögenhetsbrott är brottet att betrakta som grovt om värdet av den tillgripna egendomen motsvarar minst fem prisbasbelopp.¹³ Vidare kan den tilltalades roll i upplägget ha betydelse för gradindelningen.

Brott av lägre allvarlighetsgrad regleras i 6 §. I det första stycket beskrivs att man döms för *penningtvättsförseelse* i de fall brottet motsvarar det som står skrivet i 3–4 §§, men omständigheterna gör att brottet kan bedömas som ringa. Av andra stycket framgår att detsamma gäller om man handlat oaktsamt (i motsats till uppsåtligt) i förhållande till att egendomen härrör från brott. Här krävs en övergripande bedömning av vad det funnits för anledning att misstänka att egendomen kommit från brott; exempelvis vad den tilltalade haft för information om penninghanteringen, om uppdragsgivarens bakgrund eller om vad för sorts transaktion det rört sig om.

Checklista: gradindelning

- **Värdet** av brottsvinsten
- **Graden** av systematik.
- **Om brottet** är av särskilt farlig art eller begås som ett led i organiserad brottslighet.
- **Om det finns** förmildrande eller försvårande omständigheter kring den misstänktes vetskap om pengarnas bakgrund, uppdragsgivarens bakgrund, typen av transaktion eller den tilltalades roll i brottsupplägget.
- **Om den misstänkte** agerade utan uppsåt men ändå oaktsamt. Det vill säga inte insåg, men hade skäligen anledning att anta att egendomen kom från brott.

Näringspenningtvätt

Bestämmelsen om näringspenningtvättsbrott regleras i 7 § och syftar framför allt till att fånga upp verksamheter som låter sig utnyttjas för penningtvättande åtgärder. Näringspenningtvättsbestämmelsen avser den som i näringsverksamhet, eller som led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större

¹³ Prisbasbeloppet räknas fram på grundval av ändringarna i det allmänna prisläget enligt bestämmelserna i socialförsäkringsbalken (2010:110) och fastställs för helt kalenderår (källa: Statistiska centralbyrån 2018). Prisbasbeloppets värde avser det år då brottet begicks. 2019 motsvarade fem prisbasbelopp 232 500 kronor.

omfattning, medverkar till åtgärder som *skäligen kan antas vara vidtagna* i penningtvättssyfte. Näringsbegreppet ska förstås i vid mening, och innefattar varje verksamhet av ekonomisk art som drivs yrkesmässigt av en fysisk eller juridisk person. Paragrafen avser *hanteringen* av egendomen, inte egendomens *brottsliga bakgrund*. I bedömningen tittar man på om den tilltalade har agerat med ett så kallat *klandervärt risktagande*. För att bedöma det tittar man på omständigheterna kring den misstänkta gärningen, och om dessa objektivt är att bedöma som misstänkta. Den tilltalade kan fällas för näringspenningtvättsbrott om den insett att omständigheterna kring hanteringen talat för att det fanns ett penningtvättssyfte, och trots det medverkat till att genomföra penningtvättsåtgärderna. Eftersom fokus ligger på *hanteringen* av egendomen och en koppling till ett brott inte krävs, har det ingen betydelse om egendomen senare visar sig ha ett legitimt ursprung.

Paragrafens andra stycke anger straffskalan för grovt brott. Eftersom brottsliga gärningar som faller under näringspenningtvättsbrott ofta sker systematiskt eller i större omfattning, utgörs grunden för gradindelningen främst av om gärningarna omfattar *betydande värden* eller om de har varit av *särskilt farlig art*.

Straffskalan för ringa brott anges i det tredje stycket. I stycket framgår att personer kan dömas för ringa brott om de har medverkat till gärningar som *skäligen kan antas vidtagna* i penningtvättssyfte, även om gärningarna *inte* har skett som led i en näringsverksamhet, vanemässigt eller i större omfattning.

Checklista: näringspenningtvättsbrott

- **Person i näringsverksamhet** eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning
- ... **medverkar** till en åtgärd
- ... **med omständigheter** kring penningtvättsgärningarna som tyder på ett klandervärt risktagande.
- **Eller en person** som medverkat i åtgärder som skäligen kan antas vidtagna i penningtvättssyfte (ringa näringspenningtvätt)

Försök, förberedelse eller stämpling

Även försök, förberedelse och stämpling till penningtvättsbrott av normalgraden är kriminaliserat. Tidigare var det endast straffbart för grova brott. Då det inte finns några exempel rörande denna paragraf i studiens material kommer den här delen av lagen inte att ytterligare kommenteras i rapporten.

Återföra utbyte av brott

I och med penningtvättsbrottslagen har ett antal nya verktyg införts för att förstärka rättsväsendets möjligheter att återföra utbyte av brott, detta genom införandet av *dispositionsförbud* och *penningbeslag*. Därtill har utökade möjligheter införts att *förverka egendom* som har varit *föremål* för penningtvätt.

Begreppet tillgångsinriktad brottsbekämpning omfattar även åtgärder eller verktyg som inte enbart pekar ut tillgångar som förvärvats genom brott (Brå 2014:19). Det handlar exempelvis om skadestånd, företagsbot samt begäran om verkställighet av kvarstad¹⁴ och utmätning. Att komma åt brottsvinster är med andra ord ett stort inslag i brottsbekämpningen, oavsett om det görs med rättsliga verktyg som åklagare förfogar över eller om det finns rättsliga verktyg hos andra myndigheter.

I tabell 1 på nästa uppslag redovisas översiktligt centrala verktyg och åtgärder i arbetet med att återföra utbyte av brott.

¹⁴ Åklagaren begär kvarstad, domstolen beslutar om kvarstad, kronofogden verkställer kvarstaden.

Tabell 1. Åtgärder och verktyg.

Åtgärd/verktyg	Lagrum	Innebörd	
Dispositionsförbud	4 kap. 11–13 §§ Lag (2017:630) om åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism.	Dispositionsförbudet innebär en möjlighet att tillfälligt förhindra att misstänkt egendom flyttas, eller disponeras på något annat sätt, redan innan en förundersökning har inletts.	
Penningbeslag	12–13 §§ Lag (2014:307) om straff för penningtvättsbrott	Får endast användas vid misstanke om brott enligt penningtvättsbrottslagen. Penningbeslag kan endast avse pengar, fordran eller annan rättighet och får endast avse egendom som finns tillgänglig. För ett beslut om penningbeslag måste det <i>skäligen kunna antas</i> att egendomen är föremål för brott enligt lagen. Miss-tanken ska därmed kunna knytas till egendomen. Däremot finns det inte något krav på att det ska finnas en misstänkt person.	
Beslag	27 kap. 1 och 14 a § RB	Beslag används dels för att säkra lös egendom som har betydelse för en brottsutredning, men kan även användas inför ett förverkande.	
Förverkande	9–11 §§ Lag (2014:307) om straff för penningtvättsbrott	Av penningtvättsbrottslagen framgår att pengar eller annan egendom, utbyte av brott samt ersättning för kostnader i samband med brott ska förverkas. Även egendom som använts som hjälpmedel vid brott får förklaras förverkad. Om egendom påträffas som varit föremål för näringspenningtvätt får den inte förverkas. I stället kan den tas i förvar enligt lagen om visst stöldgods (1974:1065).	
Kvarstad	26 kap. § 1 RB	Egendom kan beläggas med kvarstad för att säkerställa att en fordran, som uppkommit under lagföringsprocessen, faktiskt betalas.	
Skadestånd	2 kap. 2 och 3 § i skadeståndslagen	När det gäller enskilda anspråk, däribland skadestånd, är åklagaren vanligtvis skyldig att föra målsägarens talan samt underrätta målsägaren om det. Om målsägaren anmäler anspråk på skadestånd får åklagaren, om förutsättningarna för en sådan åtgärd är uppfyllda, yrka kvarstad. Åklagaren ska informera målsägaren om att vederbörande själv måste ansöka om verkställighet hos Kronofogden samt underrätta målsägaren om kvarstadsbeslutet.	
Företagsbot	36 kap. 7 § BrB	För att ett beslut om företagsbot ska kunna meddelas ska brott ha begåtts i utövningen av näringsverksamhet. Brottet ska inte ha varit riktat mot näringsidkaren. Därtill krävs att näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten, eller att brottet har begåtts av en person i ledande ställning eller en person som annars haft ett särskilt ansvar för tillsyn eller kontroll av verksamheten.	
Betalnings-säkring	46 kap. i skatteförfarandelag (2011:1244)	Betalningssäkring kan sägas ha sin grund i en fordran, som staten inte vill riskera att förlora. Dessa fordringar ställs ut till skatt-, tull- eller avgiftsskyldig medborgare.	

¹⁵ Det är inte myndigheten utan den enskilde åklagaren, i sin egenskap av förundersökningsledare, som kan fatta beslut av den typ som framgår av kolumnen.

Polismyndigheten	Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten¹⁵
Finanspolisen och Säkerhetspolisen kan besluta om dispositionsförbud. Beslutet ska så snart som möjligt anmälas till åklagare.	Kan fastställa beslut om dispositionsförbud.
Polisen har rätt att vidta åtgärder om penningbeslag om det är fara i dröjsmål och det skäligen kan befaras att egendomen annars kommer att undanskaffas. Polisens beslagsbeslut ska fastställas av åklagare om föremålet ska förbli i beslag.	Kan fastställa eller besluta om penningbeslag.
Kan besluta om beslag (i avvaktan på fastställande). Kan fastställa beslut om beslag om Polisen är förundersökningsledare.	Kan fastställa eller besluta om beslag.
	Kan framställa om eller yrka på förverkande.
	Kan framställa om eller yrka på kvarstad.
	Kan framställa yrkande om skadestånd.
	Kan framställa yrkande om företagsbot.

Penningtvättsbrotten

I detta kapitel ger vi en övergripande bild av de anmälda brotten efter lagens införande och vad som kännetecknar dessa ärenden. Kapitlet inleds med en beskrivning av hur penningtvättsbrotten upptäcks. Därefter följer en redovisning av hur antalet anmälningar varierat över tid. I ett påföljande avsnitt beskriver vi vad som kännetecknar förbrotten i de anmälda gärningarna. Avslutningsvis redogör vi för vad som karakteriserar penningtvättsuppläggen.

Hur penningtvättsbrotten upptäcks

Misstänkt penningtvätt kan upptäckas på en rad olika sätt, och i detta avsnitt går vi igenom några av de vanligaste.

Brottsanmälan med målsägare

Ett vanligt sätt att upptäcka ett misstänkt penningtvättsbrott är att en person anmäler någon form av bedrägeri. Genomgången av fritexter i brottsanmälningarna för penningtvätt ger vid handen att en mycket stor majoritet rör så kallade annonsbedrägerier. Ett vanligt tillvägagångssätt är att brottsoffret förmås att överföra pengar till ett bankkonto i utbyte mot en vara som sedan aldrig levereras. Att denna typ av ärenden rubriceras som penningtvätt har sin grund i att det finns en spårbar betalningsmottagare. Av anmälningarna framgår även att brotten ofta samordnas med andra öppna ärenden där samma kontonummer använts.

Andra penningtvättsbrottsärenden kan kopplas samman med identitetsbedrägerier. I dessa fall kan det också finnas en mängd andra brottsrubriceringar. Tillvägagångssättet är vanligtvis att gärningspersonen skaffar sig möjlighet att på olika sätt falsk-legitimeras som någon annan och därigenom, exempelvis, få tillgång till den personens konton för att överföra pengar till sig själv eller till eventuella kumpaner. Ett annat vanligt förfarande är att gärningspersonen tar lån i brottsoffrets namn och därigenom får tillgång till ännu större summor.

Mot bakgrund av ovanstående beskrivning framstår det som sannolikt att den främsta förklaringen till ökningen av antalet anmälda penningtvättsbrott är att den nya lagstiftningen lämpat sig väl för att utreda vissa typer av bedrägeribrott, det vill säga där det finns en spårbar betalningsmottagare och kontonumret har använts i ett annat brottsammanhang. Även anmälningar om dessa bedrägeribrott har ökat (NUC 2017, Brå 2019).

Penningtvättsregistret samlar rapporter om misstänkta transaktioner

En central funktion i arbetet mot penningtvätt är att fånga upp misstänkta transaktioner, beteenden och aktiviteter. Detta genom att rapporteringsskyldiga verksamhetsutövare meddelar dessa till Finanspolisen. Verksamhetsutövarnas¹⁶ rapporter registreras i Finanspolisens så kallade penningtvättsregister¹⁷. Under 2018 kom det in drygt 19 300 penningtvättsrapporter till Finanspolisen från verksamhetsutövarna. Sedan 2015 har antalet penningtvättsrapporter från verksamhetsutövare ökat med omkring 3 000 rapporter per år¹⁸ (Finanspolisen 2017, Finanspolisen 2019). En majoritet av rapporterna har sedan 2015 kommit från bank- och finansieringsrörelser.

Det finns olika skäl till att en rapport om misstänkta transaktioner eller aktiviteter upprättas. En indikator på misstänkt penningtvätt kan exempelvis vara om någonting avviker från en kunds normala transaktions- eller beteendemönster. Verksamhetsutövarnas rapporter är inte brottsanmälningar, vilket innebär att misstankegraden för en rapport kan vara mycket låg. Att förekomma i penningtvättsregistret betyder *inte* att man är misstänkt för penningtvätt.

Finanspolisen sammanställer och analyserar informationen från verksamhetsutövarna och upprättar brottsanmälningar vid misstanke om penningtvätt. Finanspolisen upprättar omkring 100 till 150 brottsanmälningar per år.¹⁹ Brottsanmälan upprättas oftast på Finanspolisen och skickas därefter till ansvarig polisregion eller polisområde. Vilken region och enhet brottsanmälan skickas till inom Polismyndigheten är beroende av var den misstänkte har sin hemvist. Vid misstanke om vissa förbrott, såsom skattebrott och bokföringsbrott samt komplexa penningtvättsbrott, skickas

¹⁶ Rapporteringsskyldiga verksamhetsutövare inkluderar bland annat företag inom revisionsbranschen, bank- och försäkringsbranschen, företag som bedriver yrkesmässig handel, fastighetsmäklare, speltjänstverksamheter samt olika kredit- och betaltjänstverksamheter.

¹⁷ Finanspolisen får in rapporter om misstänkta eller avvikande transaktioner från verksamhetsutövare. Uppgifterna läggs in i ett penningtvättsregister.

¹⁸ Antal penningtvättsrapporter per år: 10 170 rapporter 2015, 13 322 rapporter 2016, 16 551 rapporter 2017 samt 19 306 rapporter 2018. (Källa: Finanspolisen 2018, Finanspolisen 2019).

¹⁹ Uppgift från Finanspolisen.

dessa till Ekobrottsmyndigheten. Om misstanken inte är så stark att den leder till en brottsanmälan, men uppgifterna ändå är av intresse att fortsätta bevaka, lämnas underrättelseinformation i bearbetad form vidare till andra delar inom Polismyndigheten eller till andra relevanta myndigheter, till exempel Ekobrottsmyndigheten och Skatteverket. Underrättelseuppslag i kombination med annan information kan i förlängningen resultera i att de mottagande myndigheterna inleder skatterevisioner, utredningar eller förundersökningar.

Ingripanden, kontroller samt utredning av andra brott

Misstänkt penningtvätt kan även upptäckas i samband med att poliser i yttre verksamhet hittar kontanter eller annan fysisk egendom (exempelvis klockor eller smycken) i samband med ett ingripande eller en kontroll, exempelvis på en person eller i en bil. Det förekommer även att misstänkta penningtvättsbrott dyker upp i utkanten av andra ärenden. Vanligtvis handlar det, som tidigare nämnts, om någon form av bedrägeri. Samtidigt uppger flera intervjupersoner, som utreder andra typer av brott än bedrägerier, att även de ibland kommer i kontakt med misstänkt penningtvätt i samband med sina ärenden. Enligt dessa kan det exempelvis handla om vålds- eller narkotikabrott. En åklagare berättar:

Då stormar polisen in och så gör man ett ganska stort narkotikabeslag och man hittar också vapen i det där huset. Så då har vi ett grovt vapenbrott och vi har ett narkotikabrott och samtidigt, när polisen går in, så ser de att den här personen verkar leva ett väldigt gott liv. När man sedan ser att det inte finns några inkomster, men de tycks leva ett väldigt gott liv, så uppstår det misstankar om att här tvättas det, här hantaras det pengar liksom. Då kommer penningtvättsbrottet in hos mig, vid sidan av narkotikabrott och grovt vapenbrott.

I den typen av ärenden kan kontanter dels hittas på eller hemma hos en misstänkt person, dels genom *kontoanalyser* som visar att den misstänkte har stora tillgångar som inte kan förklaras av legala inkomster. Enligt en finansiell utredare på polisen kan även slumpen spela en roll, beroende på vilka misstänkta man väljer att göra en *tillgångsutredning* på, och vad som hittas i samband med den:

I narkotikabrottsärenden exempelvis, så förekommer det att det uppstår misstankar om penningtvättsbrott när man går in och tittar på konton och dylikt. Så ser man att personen kanske använder sig av en annan persons konto, eller liksom att pengar kommer via en person, och där kan ju vi då, där påtalar ju vi penningtvättsbrottet för åklagaren.

Flera intervjupersoner, från olika delar av rättskedjan, framhåller även vikten av *spaningsinsatser* för att upptäcka misstänkta penningtvättsbrott. Enligt dessa kan nämligen spaning mot vissa individer eller företag leda till att misstankar om penningtvättsbrott eller näringspenningtvättsbrott arbetas upp. Det handlar i de fallen om att dokumentera de delar som rör ekonomi i samband med spaningsärendet, eftersom det senare kan leda till misstankar om penningtvättsbrott. En polis förklarar:

Jag tror att problemet med nätverken är att de ju inte kör kontoöverföring precis. De håller ju på med kontanter och där handlar det mycket om spaning och spaningsåtgärder för att kunna komma åt även de ekonomiska tillgångarna. För jag menar, vi som sitter med finansiella utredningar och kan se allting som går att kartlägga, det är inte där [man ser det] utan man måste ha mer spaning och mer lyssning. Det är inte genom att bara sitta och ta ut kontoutdrag, för de är alldeles för slipade för det.

Egeninitierade ärenden

Misstänkt penningtvätt kan även upptäckas genom så kallade *egeninitierade ärenden*. Dessa kan bland annat ha sin grund i underrättelseinformation eller ett annat ärende, och kan exempelvis startas upp för att granska en specifik del av ett ärende eller en misstänkt person mer ingående. Den typen av ärenden är ovanliga på allmänna kammare, men förekommer exempelvis på Åklagarmyndighetens riksenhet mot internationell och organiserad brottslighet (Rio) och på Ekobrottsmyndigheten. Att egeninitierade ärenden är ovanliga på allmänna åklagarkammare är i grunden en resurs- och prioriteringsfråga, enligt flera intervjupersoner. Här berättar en åklagare:

Mina chefer ser ju positivt på att jag till exempel driver det här ärendet, jag hade väl blivit satt i skamvrån på en allmän kammare, om jag hade gjort det där. Eftersom det är egeninitierat. Det kom in bevis i det ärendet, så började vi jobba mot företaget. Det var ju Noa då, som ju också har mer resurser.

Av den stora mängden ärenden utgör egeninitierade ärenden en liten del. Samtidigt handlar den här typen av ärenden vanligtvis om mer avancerade penningtvättsupplägg.

Flera faktorer bakom vilka brott som selekteras fram

Vilka brott som synliggörs och vilka som selekteras bort på vägen avgörs därmed av en rad faktorer, exempelvis hur kontrollfunktioner arbetar, hur utredande polis eller åklagare väljer att rikta

in sina utredningar och formulera åtal, liksom vilka resurser som sätts in för att upptäcka och utreda ekobrott (Brå 2011:4, Brå 2015:19). Därtill är upptäckten av penningtvätt till stor del beroende av att någon, vid anmälningstillfället eller i samband med utredningen, uppmärksammar att penningtvättsbrottet är en möjlig brottsmisstanke. Det innebär att mörkertalet troligtvis är stort och att penningtvättsmisstankar sannolikt skulle kunna ingå i fler ärenden.

Det finns även ett inflöde av underrättelser och information som kommer in till Finanspolisen, vilket kan vara av relevans för penningtvätsutredningar. Uppgifter kan komma dels från andra delar av polisen, dels från andra myndigheter, exempelvis Skatteverket, Tullverket och Kronofogden. Dessutom kan vissa myndigheter på eget initiativ höra av sig till Finanspolisen och fråga om en viss person eller företag förekommer i penningtvätsregistret. I de fallen används dock penningtvätsregistret snarare i pågående ärenden än för att upptäcka nya fall.

Antalet anmälda brott har ökat kraftigt

Sedan den nya penningtvättsbrottslagen trädde i kraft i juli 2014 har antalet anmälda penningtvättsbrott ökat kraftigt. De två första hela kalenderåren med den nya penningtvättsbrottslagen, 2015 och 2016, var antalet anmälda brott omkring 2 000 per år. Därefter steg det till över 3 000 anmälningar 2017, och 2018 var antalet nära 7 000. Med den gamla penningtvätslagstiftningen var antalet anmälda brott åren 2010–2013 i genomsnitt omkring 500 per år, med en svagt ökande trend.

Tabell 2. Antal anmälda penningtvättsbrott enligt olika lagrum under perioden 2015–2018.

	2015	2016	2017	2018	Totalt
Penningtvättsbrott 3–4 §	1 080	1 476	2 219	5 395	10 528
Grovt penningtvättsbrott 5 §	286	434	469	842	2 101
Penningtvättsförseelse 6 §	17	12	31	234	297
Näringspenningtvätt 7 §	128	25	21	118	297
Grov näringspenningtvätt 7 §	458	23	395	156	1 033
Ringa näringspenningtvätt 7 §	*	*	*	30	32
Totalt	1 969	1 971	3 136	6 775	14 563

* Uppgifter som omfattar mindre än fem observationer har utelutits ur tabellen. Källa: Brås anmälingsstatistik.

Det vanligaste penningtvättsbrottet är penningtvätt av normalgraden, som utgör omkring 72 procent av samtliga penningtvättsbrott under perioden 2015–2018. Grov penningtvätt är det näst vanligaste brottet, med omkring 14 procent av samtliga brott under samma period. Dessa två typer av penningtvättsbrott är också något mer stabila i förhållande till hur stor andel av den totala mängden penningtvättsbrott de utgör olika år, jämfört med övriga typer av penningtvätt.

Gällande penningtvättsförseelser och de olika typerna av näringspenningtvätt är den årliga variationen större. Det beror på att enskilda ärenden kan innehålla ett stort antal brott. Av de totalt 234 anmälda penningtvättsförseelserna under 2018 är det exempelvis över 200 som relaterar till ett och samma ärende. Det innebär att omkring 70 procent av de anmälda penningtvättsförseelserna under perioden 2015–2018 kommer från ett och samma ärende. De olika typerna av näringspenningtvätt står för omkring 10 procent av de anmälda brotten. Omkring tre av fyra näringspenningtvättsbrott är rubricerade som grov näringspenningtvätt. Av dessa har närmare 90 procent anmälts i region Stockholm.

Det finns sannolikt ett flertal olika faktorer som påverkar hur många penningtvättsbrott som blir anmälda. Förändringar i lagtextens utformning kan exempelvis ha inneburit att lagen går att applicera på fler situationer och därigenom ha bidragit till ett ökat antal anmälda brott. Det kan även handla om att myndigheternas kunskap om lagen har ökat, vilket kan ha lett till att fler brott rubriceras som penningtvätt. En ytterligare faktor kan vara att det har skett betydande ökningar av vissa brottstyper som kan tänkas utgöra förbrott till penningtvätt.

Förbrottsligheten i penningtvättsbrottsärenden

Av genomgången av domar framgår att det är betydligt lättare att styrka ett bedrägeribrott som förbrott till penningtvätt jämfört med många andra brottstyper. Sett till samtliga domar uppgår andelen domar där bedrägeribrott utgör förbrott till 74 procent. Det beror kanske främst på att man i de flesta fallen har tillräcklig bevisning om att ett konstaterat bedrägeri har ägt rum.

Tabell 3. Andel domar med olika typer av förbrott. Kategorin övriga brott innehåller brottstyper som utgör mindre än 1 procent av domarna. Andel i procent.²⁰

Typ av förbrott	Andel ärenden med förekomst (%)
Bedrägeri totalt ²¹	74
– annonsbedrägeri	46
– identitetsbedrägeri	11
– social manipulation	4
– befogenhetsbedrägeri/fakturabedrägeri	3
Narkotika	10
Bokföringsbrott/Annat skattebrott	4
Övriga brott	7
Framgår ej	8

Källa: Kodning av samtliga fällande och friande tingsrättsdomar mellan åren 2015 och 2017, där någon har åtalats för penningtvättsbrott eller näringspenningtvättsbrott. Kodningen utgår från vår egen bedömning eller tolkning av gärningsbeskrivningen.

Annonsbedrägerier vanligaste typen av förbrott

Genomgången av domar visar att annonsbedrägerier utgör den vanligaste typen av bedrägerier som kan kopplas till penningtvättsbrott av normalgraden. Ett vanligt tillvägagångssätt är, som tidigare nämnts, att brottsoffret förmås att överföra pengar till ett bankkonto i utbyte mot en vara som sedan aldrig levereras. Dessa bedrägerier sker i huvudsak på någon av de stora handelsplatserna på internet. I de fallen utgör penningtvättsbrott antingen den enda åtalspunkten, alternativt ett andrahandsyrkande till bedrägeriet. Genomgången visar att resonemang från rätten avseende misstänkta penningtvättsbrott med förbrottet annonsbedrägeri exempelvis kan se ut på följande sätt:

Det finns ingenting som knyter den tilltalade till annonserna eller till kontakten till målsägare; denne kan därför inte dömas för bedrägeri. Det står dock klart att han upplåtit sitt konto för transaktioner och att annan person därigenom främjats möjlighet att tillgodose sig det bedrägliga beloppet. Den tilltalade döms därför för penningtvätt.

20 Att andelen inte summerar till 100 procent kan dels bero på att det kan förekomma flera brott i samma ärende, dels att det i vissa ärenden inte går att utläsa vilket förbrott det handlar om.

21 I domarna har vi identifierat fyra typer av bedrägerier, vilka redovisas i tabellen. Sammantaget uppgår dessa kategorier till 64 procent, vilket är 10 procentenheter lägre än andelen bedrägerier totalt sett. Det betyder att vi i åtminstone 10 procent, av de ärenden som innehåller bedrägerier, inte kunnat identifiera vilken typ av bedrägeri det handlar om. Det kan även handla om en annan typ av bedrägeri än de kategorier som ingår i tabellen. I de domar där det inte gått att utläsa vilken form av bedrägeri som föregått penningtvättsbrottet har domen endast kodats som bedrägeri, utan underkategori. Se definitioner av bedrägerityperna i bilaga 3.

I de fall det är utrett att målsägaren blivit vilseledd att göra överföringarna anses det vanligtvis klarlagt att pengarna på de tilltalades konton härrör från bedrägeri. Kopplingen mellan brottet och egendomen anses därmed styrkt och rekvisitet uppfyllt. I bedrägeriärenden där det finns ett mottagarkonto, med en tydlig kontoinnehavare, framstår det som att såväl utredning som åtal är relativt enkla att genomdriva. Det innebär att penningtvättsbrottslagen i vissa fall kan användas som verktyg i utredningar där själva bedrägeriet är svårt att styrka. För att styrka ett annonsbedrägeri måste åklagaren bevisa uppsåt i varje led av genomförandet. Från skapandet av annonsen, till kontakten med målsägaren, och att insättningen föregåtts av ett vilseledande. För att styrka ett penningtvättsbrott, som baseras på samma brottsupplägg, räcker det däremot med att styrka att den tilltalade tagit emot ett bedrägligt belopp på sitt konto och att denne saknar rimliga förklaringar till det. Det innebär rimligtvis att penningtvättsbrottslagen har lett till att fler personer kan lagföras i denna typ av ärenden samt att utredningsarbetet effektiviseras. Utredningen av penningtvättsbrott med bedrägeri som förbrott är dock beroende av att 1) det framgår från vilket kontonummer som överföringen skett 2) de berörda bankkontona är kopplade till specifika kontoinnehavare 3) bankerna kan lämna ifrån sig den information som krävs för att kunna utreda. Om dessa kriterier är uppfyllda går det ofta att styrka att pengarna kommer från brott, i synnerhet enklare annonsbedrägerier. Detta syns också i genomgången av domar där åtal som grundar sig i annonsbedrägerier i 93 procent av fallen leder till en fällande dom.

Grova bedrägerier

I genomgången av domar förekommer även exempel där grova bedrägerier döms som grovt penningtvättsbrott. I de fallen handlar det vanligtvis om identitetsbedrägerier eller bedrägerier genom social manipulation som syftat till att få målsägaren, som kan vara såväl en privatperson som en bank, att ge någon tillgång till ett bankkonto eller till andra tillgångar. Därefter kan lån exempelvis ha sökts hos olika kreditinstitut, i målsägarens namn. Social manipulation innebär i korthet att någon blir lurad att avslöja personlig information i tron att de kommunicerar med någon de känner eller har förtroende för.

Bland de grövre brotten är även *osanna uppgifter* till banker, med avsikten att ge en skenbar förklaring till pengarnas ursprung, något vanligare jämfört med brott av normalgraden. Att dessa typer av brottsupplägg är vanligare i domar avseende grövre brott är inte förvånande, eftersom de vanligtvis genererar högre belopp än exempelvis enklare annonsbedrägerier. Samtidigt förekommer det bland de grova brotten även ett litet antal annons-

bedrägerier som avser dyrare varor, exempelvis skogs- eller jordbruksmaskiner.

Narkotikabrott

Narkotikabrott utgör förbrott i omkring 10 procent av ärendena. I dessa ärenden är det inte ovanligt att pengar har hittats, snarare än narkotika. Däremot finns det vanligtvis tydliga indikationer på att narkotikaverksamhet har förekommit. I åtalet blir en av utmaningarna att visa att det finns tillräckligt många parametrar som stämmer överens med kända narkotikabrottsupplägg och att egendomen kan härledas till detta. Bevissäkringarna kan med andra ord utgå från hur narkotikabrott vanligtvis utreds och sedan föra över fokus till de ekonomiska aspekterna av brottsupplägget. En åklagare berättar:

Ta dit knarkhundar, sök efter DNA, fingeravtryck, gör ordentliga tillgångsutredningar och ta till alla utredningsåtgärder du kan och fokusera på de större beloppen.

Mindre vanliga typer av ärenden med konstaterat förbrott

Genomgången av domar visar att det även förekommer ett fåtal domar med andra konstaterade förbrott än bedrägerier. Det handlar bland annat om ett antal domar som berör ekobrott, exempelvis skattebrott och bokföringsbrott, samt andra brott som rån och utpressning. Även i de fallen är förbrotten tydligt definierade och, på liknande vis som i bedrägeridomarna, avhandlas förbrott och koppling till egendom kort och förklarande snarare än resonerande. Förbrotten kan exempelvis vara tydligt klarlagda genom att åklagaren hänvisar till andra åtalspunkter, lagföringar eller ärenden.

Näringspenningtvätt

Förbrotten i sig är egentligen inte relevanta för domslut avseende näringspenningtvättsbrott, eftersom de inte utgör något rekvisit i lagtexten. Det centrala är i stället, som tidigare nämnts, hanteringen av egendomen samt de omständigheter som finns kopplade till den. Detta för att kunna styrka att den tilltalade agerat med ett *klandervärt risktagande*. Att förbrotten trots det preciseras i den här typen av domar beror på att de tilltalade ofta är åtalade för flera olika brott, som i vissa fall kräver utförliga gärningsbeskrivningar. I en majoritet av domarna förekommer det flera tilltalade, av vilka endast några åtalas för näringspenningtvättsbrott.

I domar avseende näringspenningtvätt utgörs förbrotten av ekonomisk brottslighet, exempelvis bokföringsbrott, skattebrott eller genom att felaktiga uppgifter har lämnats till myndigheter som betalar ut olika typer av bidrag. Brottsvinsterna utgörs därmed ofta av bidrag eller undanhållande av skatt och arbetsgivaravgifter.

I en dom bygger brottsupplägget på befogenhetsbedrägeri (så kallat BEC-bedrägeri, *business e-mail compromise*) där de tilltalade skickat vilseledande fakturor till utländska bolag, som trots att det rört sig om fakturor från faktiska leverantörer. Befogenhetsbedrägerier rör vanligtvis upplägg där mailkonton hackats och felaktig information lämnats om till vilket konto betalningen ska gå till. En dom bygger exempelvis på ett faktura-bedrägeri där ett nätverk ställt ut 1 400 bluffakturor. Bluffakturor skickas ut med förhoppning om att de ska betalas av misstag.

Penningtvättsupplägg

Det finns olika typer av penningtvättsupplägg. Det gemensamma syftet med de olika uppläggen är att dölja egendomens brottsliga ursprung. Antalet penningtvättsåtgärder ökar vanligtvis ju högre beloppet är. Det är inte förvånande, eftersom större summor ofta är svårare att tillgodogöra sig och därför kräver mer omfattande åtgärder. I genomgången av domar framträder bilden att den reglering som instiftats för att försvåra penningtvätt och begränsa exempelvis mängden och antalet kontanta uttag eller insättningar, till viss del även blir en drivkraft för att hitta nya sätt och vägar att dela upp den totala brottsvinsten för att dölja bakgrund och ägandeförhållanden.

Tabell 4. Andel domar med olika typer av penningtvättsupplägg. Andel i procent.²²

Upplägg	Andel ärenden med förekomst (%)
Kontomiljö (transaktioner, kontantuttag och omsättning)	77
Kontanhantering	13
Köp	8
Valutaväxling	4
Postväxel	3
Kryptovaluta	2

Källa: Kodning av samtliga fällande och friande tingsrättsdomar mellan åren 2015 och 2017, där någon har åtalats för penningtvättsbrott eller näringspenningtvätt. Kodningen utgår från vår egen bedömning eller tolkning av gärningsbeskrivningen.

²² Andelen summerar inte till 100 procent. Skälet till det är att fler än ett upplägg kan förekomma i en och samma dom.

Penningtvättsupplägg på konto

Genomgången av domar visar att de i särklass vanligaste penningtvättsåtgärderna handlar om transaktioner, kontantuttag och omsättning (77 procent). Det kan exempelvis handla om att en eller flera personer *upplåtit sitt eller sina konton* för insättning av pengar som härrör från brott eller brottslig verksamhet. Det kan antingen ha skett genom att den tilltalade har uppgett ett kontonummer till ett befintligt konto eller genom att ett nytt konto har skapats för ändamålet. I kategorin ingår även att man har genomfört transaktioner till andra konton.

Transaktioner och spårbarhet

Genomgången av domar visar också att det inte är ovanligt att egendom delats upp genom just transaktioner till olika bankkonton. Genom att pengarna delas upp och sprids till olika kontoinnehavare, så kallad skiktning²³, blir det svårare att spåra pengarnas ursprung. Därefter kan flera kontantuttag göras i exempelvis bankomater och växlingskontor. I domarna finns även flera exempel på utlandstransaktioner, något som minskar spårbarheten betydligt. De tilltalade kan även göra inköp i butiker. Det finns därtill några exempel där egendomen omsatts i postväxlar eller påladdningskort/värdekort eller växlats till andra valutor, däribland kryptovalutan Bitcoin.

Det är heller inte ovanligt att den eller de personer som har utfört penningtvättsåtgärderna blivit erbjudna någon form av ersättning. Av ett flertal domar framgår att de tilltalade ofta har agerat utifrån tydliga instruktioner från en uppdragsgivare och att de många gånger fått viss ersättning för sin medverkan.

Kontanter och spårbarhet

Kategorin *kontanthantering* inkluderar hantering av kontanter eller annan fysisk egendom. Vanligtvis hittas denna typ av egendom på en person vid ett ingripande eller vid en husrannsakan i en bostad eller bil, ofta i samband med utredning av ett annat misstänkt brott. Egendomen är ofta gömd på olika sätt och ibland är den noggrant paketerad, exempelvis i plastpåsar. Fysisk egendom är betydligt svårare att spåra än egendom i kontomiljö (transaktioner, kontantuttag och omsättning), eftersom den vanligtvis inte lämnar några spår. Det leder till att det ofta är svårt att bevisa en koppling mellan den fysiska egendomen och ett förbrott. Samtidigt kan innehav av stora mängder kontanter både ses som misstänkt i sig och som en försvårande omständighet vid en rättegång.

²³ Skiktning syftar kortfattat till att, genom förflyttningar och transaktioner, försvåra möjligheten att spåra brottvinster (Brå 2011:4).

Genomgången av domar visar att när de misstänkta brottsvinsterna hittas i fysisk form uppstår bevisproblematiken ofta redan i det första rekvisitet, det vill säga avseende *kopplingen* mellan egendom och brott. Svårigheter inkluderar bland annat att kunna bevisa att de aktuella kontanterna enbart utgörs av brottsvinster samt möjligheten att kontrollera olika uppgifter från tilltalade, exempelvis om guldlänkar och klockor faktiskt utgörs av gåvor eller lån.

Penningtvättsupplägg i samband med näringspenningtvätt

I domar som rör näringspenningtvättsbrott av normalgraden och grovt näringspenningtvättsbrott är brottsuppläggen av jämförelsevis avancerad karaktär, något som ofta kräver gedigen planering. I en majoritet av dessa domar, företräder de tilltalade en eller flera näringsverksamheter. Eftersom bolagen antingen används direkt eller som täckmantel i brottsupplägget, åtalar man för näringspenningtvättsbrott. I vissa fall räcker det med att ett företagskonto använts i upplägget, trots att varken bolaget i sig eller dess verksamhet involverats.

Det förekommer även exempel på systematiska upplägg i domarna. De bygger antingen på att nya bolag startas upp eller på att befintliga bolag tas över och används som verktyg, exempelvis för att producera osanna fakturor.

Penningtvättsmisstänkta

Efter att ha beskrivit hur penningtvätt upptäcks och utförs, kommer vi i detta kapitel in på de personer som varit misstänkta för brott mot penningtvättsbrottslagen under perioden 2015–2017, vilket kan bidra till den empiriska beskrivningen av den penningtvättsbrottslighet som rättsväsendet hanterar.

Kapitlet inleds med en redovisning av hur antalet misstänkta varierat över tid. Därefter beskriver vi vilka typer av gärningspersoner som filtreras fram. Vi redogör även för deras ekonomi och deras kopplingar till näringsverksamhet. Därefter presenteras förekomsten av risktransaktioner, bland annat utlandsbetalningar. Vi lyfter också fram vanliga förklaringar från de tilltalade för penningtvättsåtgärder.

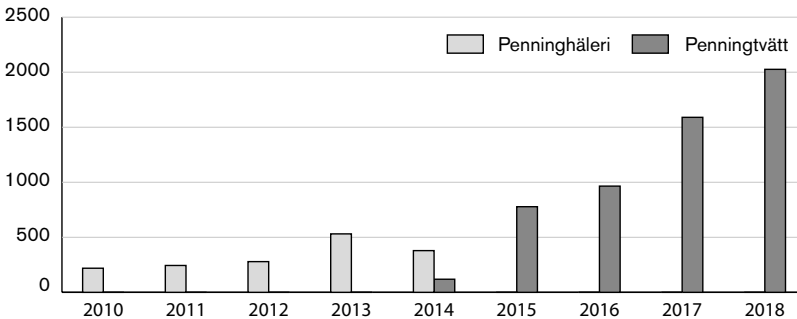
Antalet misstänkta personer har ökat

I takt med det ökade antalet anmälningar har det även skett en betydande ökning av antalet personer som misstänkts för penningtvättsbrott. Totalt har antalet misstänkta personer mer än fördubblats mellan 2015 och 2018, från omkring 800 personer till omkring 2 000 personer.

Figur 3 visar hur antalet personer som misstänkts inom ramen för den gamla lagen om penninghäleri respektive den nya lagen om penningtvättsbrott har utvecklats under åren 2010–2018. Bilden som framträder när man lägger samman de olika brotten är att antalet misstänkta personer stegvis ökar åren 2010–2016, från omkring 200 till omkring 1 000 personer. Därefter ökar antalet kraftigare mellan 2016 och 2018.

Det genomsnittliga antalet anmälda brott per misstänkt person ökar något i samband med den nya lagstiftningen. Åren 2010–2014 var det i genomsnitt 1,7 brott per person, att jämföra med 2,5 brott per person åren 2015–2018.

Figur 3. Antal personer misstänkta för penninghäleri (2010–2014) och penningtvättsbrott (2014–2018). Samtliga brott mot penningtvättsbrottslagen avses.

Källa: Brås statistik över misstänkta personer

Typer av gärningspersoner

I likhet med de flesta andra typer av brott är en stor majoritet av de penningtvättsmisstänkta personerna män. Av de 4 288 individer som misstänkts för penningtvätt åren 2015–2017 är 24 procent kvinnor och 76 procent män.²⁴ Kvinnornas andel är relativt sett något större bland dem som misstänkts för penningtvättsförseelse, men mindre bland dem som misstänkts för grov penningtvätt och näringspenningtvätt. Jämfört med samtliga brottsmisstänkta personer 2017 var andelen kvinnor dock något större bland de personer som misstänkts för penningtvätt. Av samtliga misstänkta personer 2017 var 20 procent kvinnor (Brå 2018).

En mindre andel unga misstänkta

Medianåldern bland de misstänkta för penningtvättsbrott är 32 år. Skillnaderna i ålder mellan kvinnor och män är tämligen små. Det är en något större andel av männen som är i åldersspannet 30 till 49 år, och en något större andel av kvinnorna som är 50 år eller äldre. Däremot finns det en tämligen stor skillnad i ålderssammansättning mellan de penningtvättsmisstänkta och gruppen samtliga brottsmisstänkta. Det är nämligen en tydligt mindre andel yngre personer bland de penningtvättsbrottsmisstänkta. Åldersgruppen 15–20 år utgjorde omkring 21 procent av samtliga misstänkta personer 2017, medan denna ålderskategori utgjorde endast 5 procent av de personer som misstänkts för penningtvättsbrott (Brå 2018). Detta resultat är något förvånande mot bakgrund av att unga personer, särskilt studenter, pekas

²⁴ Beskrivningarna av de penningtvättsmisstänkta på denna och kommande sidor avser individerna som ingår i det specialuttag från Brås misstankeregister som gjorts till rapporten, se vidare kapitlet Metod och material. Specialuttaget gäller samtliga misstänkta (oavsett misstänkegrad), till skillnad från figur 3 som endast avser skäliga misstänkta.

ut som den primära riskgruppen när det gäller målvaktsrekrytering (Europol 2019) och att det under 2019 skett en särskild myndighetsgemensam satsning som riktar sig till unga personer, i syfte att öka medvetenheten om penningtvätt (Polismyndigheten 2019). Vad detta beror på har vi dock inga möjligheter att bedöma utifrån föreliggande material.

En klar majoritet är tidigare lagförda för brott

Nära två tredjedelar av de misstänkta personerna har blivit lagförda för brott vid något tillfälle före den initiala misstanken om penningtvätt. Dessa individer har tillsammans tidigare lagförts vid omkring 19 000 tillfällen, vilket innebär ett snitt på 7 lagföringar per lagförd person. Antalet lagföringar är dock mycket ojämnt fördelat och det är en mindre grupp personer som lagförts vid många tillfällen. En dryg tiondel av de misstänkta ligger bakom närmare 60 procent av lagföringarna. De vanligaste brotten i de tidigare lagföringarna är trafikbrott, stöldbrott och narkotikabrott. Dessa brott återfinns var för sig i omkring en tredjedel av lagföringarna. Andelen som tidigare lagförts för bedrägeri uppgår till drygt 14 procent och motsvarande andel vid skattebrott till knappt 4 procent.

Tabell 5. Tidigare lagföringar bland personer som misstänkts för penningtvättsbrott åren 2015–2017. Antal och andel personer med olika grad av belastning.

	Antal personer	Andel personer
Ej lagförda	1 562	36
1 tidigare lagföring	646	15
2–5 tidigare lagföringar	1 049	25
6–10 tidigare lagföringar	513	12
11 eller fler tidigare lagföringar	518	12

Källa: Brås lagföringsregister.

Mer än var tredje misstänkt förekommer i penningtvättsregistret

Som beskrivits tidigare är Finanspolisens penningtvättsregister en central del i arbetet mot penningtvätt (se vidare avsnittet Penningtvättsregistret samlar rapporter om misstänkta transaktioner i kapitlet Penningtvättsbrotten). Att förekomma i penningtvättsregistret betyder, som tidigare nämnts, *inte* att man är misstänkt för penningtvätt.

De personer som i rapporten benämns ”penningtvättsmisstänkta” omfattar endast personer där det funnits en formell brotts-

misstanke om penningtvättsbrott. Det är alltså inte förekomsten i penningtvättsregistret som avses när vi talar om penningtvättsmisstänkta. I rapporten anger vi dock hur stor andel av personerna misstänkta för penningtvättsbrott som registrerats i penningtvättsregistret till följd av minst en rapport om misstänkta transaktioner.²⁵

Omkring 37 procent av personerna som misstänkts för penningtvättsbrott under åren 2015–2017 finns registrerade i penningtvättsregistret. Detta är en tämligen hög siffra, då den ungefärliga andelen av landets vuxna befolkning som finns i registret bedöms vara högst ett par procent.²⁶

Samtidigt kan man konstatera att av alla de individer som finns registrerade i Finanspolisens penningtvättsregister är det endast omkring ett par procent som också har misstänkts för penningtvättsbrott under åren 2015–2017. Av de som misstänkts för penningtvättsbrott, och som även förekommer i penningtvättsregistret, har Finanspolisen skrivit underrättelseuppdrag på omkring 40 procent. För omkring 60 procent av personerna misstänkta för penningtvättsbrott som också förekommer i penningtvättsregistret har det funnits rapporterade misstänkta transaktioner som det inte har skrivits underrättelseuppdrag på. Det innebär att de misstänkta transaktionerna troligtvis inte granskats inom ramen för en förundersökning. Det tyder på att penningtvättsregistrets potential är underutnyttjad. Det innebär att det för en majoritet av de penningtvättsbrottsmisstänkta, som också förekommer i penningtvättsregistret, *inte* är en signal från Finanspolisen som har initierat misstanken. Mindre än 1 procent av de personer som förekommer i penningtvättsregistret har kommit att bli misstänkta för penningtvättsbrott som följd av en signal från Finanspolisen under åren 2015–2017.²⁷

Det är en större andel av de brottsmisstänkta männen än av kvinnorna som är registrerade i penningtvättsregistret, 39 respektive 31 procent. De män som registrerats har också i genomsnitt fler rapporter än de registrerade kvinnorna. Äldre personer är också överrepresenterade i jämförelse med yngre, och personer som tidigare lagförts vid upprepade tillfällen är överrepresenterade i jämförelse med dem som aldrig lagförts eller endast lagförts vid enstaka tillfällen. Det ska dock framhållas att det, även bland brottsmisstänkta som aldrig tidigare lagförts för brott, är en tredjedel som någon gång blivit rapporterade till penningtvättsregistret för misstänkta transaktioner.

25 Uttaget från penningtvättsregistret genomfördes 2018. Rapporter i penningtvättsregistret gallras efter fem år om det inte har uppkommit någon misstanke om grovt brott om den person som rapporten avser. Om en ny rapport kommer in, som avser anknytning till brottslig handling, startar en ny femårsperiod.

26 Baserat på uppgifter från Finanspolisen.

27 Baserat på uppgifter från Finanspolisen.

En dryg tredjedel av den totala gruppens samtliga penningtvättsrapporter kan relateras till de misstänkta personer som har tio eller fler registrerade rapporter. Denna grupp utgör endast 2 procent av de misstänkta personerna.

Tabell 6. Antal och andel av de penningtvättsmisstänkta som under åren 2015–2017 förekommer i Finanspolisens penningtvättsregister, samt antal unika registreringar. Andel i procent.

	Antal personer	Andel personer	Antal registreringar
Ingen registrering	2707	63	0
1 registrering	779	18	779
2–4 registreringar	551	13	1 443
5–9 registreringar	175	4	1 121
10 eller fler registreringar	76	2	1 752
Totalt	4 288	100	5 095

Källa: Finanspolisens penningtvättsregister.

De misstänkta ekonomer

De misstänkta personernas ekonomi är en relevant fråga när det handlar om penningtvätt. Ur ett utrednings- och lagföringsperspektiv är avsaknad av inkomst eller mycket låg inkomst en konkret omständighet som kan åberopas för att påvisa att viss penninghantering kan härröra från illegala inkomster (RättsPM 2016:2). Det finns mer utrymme att ifrågasätta ursprunget för en större summa pengar som innehas av en person som har mycket låg inkomst, än hos en person som har hög inkomst. På ett annat plan kan det också finnas skäl att tro att eventuell penningtvättsverksamhet ser olika ut hos personer med låga legala inkomster jämfört med personer med höga inkomster, till exempel att den underliggande brottsligheten kan vara av olika karaktär (Brå 2015:22). Det kan också konstateras att många av de penningtvättshärvor som fått stor medial uppmärksamhet kopplats till personer med extremt stora inkomster och tillgångar samt till verksamheter som hanterar en stor mängd transaktioner.

Om den offentliga bilden av en penningtvättare har formats av ovan nämnda penningtvättshärvor kan man konstatera att den bilden skiljer sig betydligt från det vi ser i vår studie, om man ser till de personer som misstänkts för penningtvättsbrott under åren 2015–2017. Dessa personer har generellt sett mycket låga legala inkomster. Närmare 80 procent har under åren 2015–2017 haft en genomsnittlig årsinkomst som är lägre än 240 000 kronor. Hälften av dessa personer (37 procent av samtliga) har haft en årsinkomst som ligger under vad som typmässigt betraktas som

existensminimum. Detta kan jämföras med att omkring 12 procent av befolkningen i åldern 20–64 år har en årsinkomst som ligger under existensminimum (Statistiska centralbyrån 2017).²⁸ Bortsett från att en något större andel av männen har inkomster under existensminimum, är det större likheter än skillnader mellan könen.

Av de penningtvättsmisstänkta är det endast 3 procent som har årsinkomster över 440 000 kronor. Av Sveriges befolkning i åldern 20–64 år är motsvarande andel 20 procent.

Det finns stora skillnader mellan olika inkomstgrupper när det gäller tidigare brottsbelastning. Andelen tidigare lagförda minskar i stort sett linjärt med ökad inkomst, från 70 procent till 32 procent. Däremot finns det inga sådana skillnader när det gäller andelen som finns med i penningtvätsregistret. I samtliga inkomstgrupper är denna andel omkring 37 procent (se tabell 7). Detta är en intressant observation som väcker frågor. Inte minst mot bakgrund av att eventuell penningtvätsverksamhet borde se olika ut och att vad som kan få verksamhetsutövare att reagera på transaktioner bör skilja sig åt beroende på om en kund helt saknar inkomster eller har inkomster som överstiger 640 000 kronor per år. Tyvärr har vi utifrån föreliggande material inga möjligheter att gå vidare för att belysa dessa frågor.

Tabell 7. Genomsnittlig deklarerad inkomst per år 2015–2017 hos personer som misstänkts för penningtvättsbrott åren 2015–2017. Antal och andel personer utifrån inkomstnivå, samt andel tidigare lagförda och andel som finns i penningtvätsregistret utifrån inkomstnivå. Andel i procent.

Inkomst i tusen kronor (tkr)	Antal totalt	Andel totalt	Andel tidigare lagförda	Andel i penningtvätsregistret
Existensminimum (– 60 tkr)	1 587	39	70	39
Mycket låg inkomst (61–240 tkr)	1 611	39	65	37
Låg inkomst (241–300 tkr)	344	8	54	37
Normal lägre inkomst (300–360 tkr)	230	6	46	37
Normal högre inkomst (361–440 tkr)	179	4	51	37
Hög inkomst (441–640 tkr)	99	2	41	41
Mycket hög inkomst (641 tkr –)	42	1	32	32
Totalt	4 092	99	64	37

Källor: Brås lagföringsregister, Finanspolisens penningtvätsregister samt Skatteverkets skatteregister.

²⁸ Antal personer i olika intervall av sammanräknad förvärvsinkomst efter ålder 2017.

Ett problem i sammanhanget är att en del personer har dömts till fängelse på grund av penningtvätt och därmed ser ut att ha lägre inkomst än vad de annars skulle ha. Dessa individer har visserligen lägre inkomster, 68 procent har existensminimum, men totalt sett är påverkan liten och förändrar resultaten med endast några procentenheter.

Många har skulder hos Kronofogden

Både förekomsten av skuld hos Kronofogden och beslut om skönsbeskattning innebär att en individ på olika sätt misskött ekonomiska skyldigheter. En skuld hos Kronofogden indikerar att man misskött betalningsåtaganden och ett beslut om skönsbeskattning²⁹ att man misskött deklarationsskyldigheten.

Omkring 17 procent av de misstänkta personerna har någon gång under perioden 2015–2017 haft en skuld hos Kronofogden och ungefär lika många har skönsbeskattats under något av åren. En mindre grupp, drygt 1 procent av samtliga, har blivit sköns-taxerade alla tre åren. Andelen med skuld hos Kronofogden är hög om man jämför med hela befolkningen, där omkring 4 procent av den myndiga befolkningen årligen har en skuld hos Kronofogden. Närmare 90 procent såväl av dem med skuld hos Kronofogden som av dem med beslut om skönsbeskattning har årsinkomster som är lägre än 240 000 kronor. Den totala skuldsumman överstiger 330 miljoner kronor.³⁰ Bland de drygt 4 000 misstänkta har 74 personer skulder som överstiger 1 miljon kronor. Dessa personers skulder utgör sammantaget mer än tre fjärdedelar av den totala gruppens skuldbelopp.

Även i detta avseende är det ganska små skillnader mellan män och kvinnor. Det är en något större andel av männen som har en skuld hos Kronofogden under den aktuella perioden. Det är också en något större andel män än kvinnor som skönsbeskattats, 17 procent, jämfört med 11 procent för kvinnor.

Kopplingar till näringsverksamhet

Kopplingar till näringsverksamhet bland de misstänkta för penningtvätt är framför allt intressant av två anledningar. Den ena är att näringsverksamheten kan vara en del av ett brottsupplägg rörande penningtvätt. Det finns många varianter på detta tema, men i huvudsak handlar det om att transaktioner av brottspengar kan döljas bland ett eller flera företags legitima transaktioner. Den andra är att viss typ av näringsverksamhet verkar inom så kallade riskbranscher. Det är till exempel sådan näringsverksamhet där det kan förekomma kontanta transaktioner med betydande belopp, såsom bilhandel eller antikvitetshandel, eller yrkesmässig verksamhet som avser bokföringstjänster eller revisionstjänster (Brå 2015:22, SOCTA 2017).

²⁹ Om en deklarationsskyldig person inte lämnar in sin deklaration, eller om deklarationen på något sätt är bristfällig, kan Skatteverket ta beslut om skönsbeskattning (57 kap. 1–2 § SFL). Skälen till att personer misslyckas med sin deklaration och blir skönsbeskattade varierar, från slarv till överlagt fusk.

³⁰ Summan av de maximala skuldbeloppen per individ under den angivna perioden.

Bland de penningtvättsmisstänkta är det 611 personer, eller 14 procent av det totala antalet misstänkta, som finns registrerade som innehavare av företag. De allra flesta av dessa (70 procent) är endast registrerade med ett företag. En fjärdedel har 2–3 företag och en handfull personer har åtta eller fler företag. Den allra vanligast förekommande branschen är partihandel, alltså mellanledet mellan tillverkning och detaljhandel. Därefter är de vanligaste branscherna bygg, juridik/ekonomi, fastighet, uthyrning samt hotell och restaurang.

Det är en något större andel av männen än av kvinnorna som har företag, 16 respektive 10 procent. De som har företag är också i genomsnitt äldre än de som inte har företag. Av dem som har företag är det också en större andel som förekommer i penningtvättsregistret, 48 procent, än motsvarande andel bland övriga, 35 procent. Personerna med företag är oftare misstänkta för grov penningtvätt och näringspenningtvätt.

Det är endast bland företagarna i byggbranschen som andelen tidigare lagförda för brott är högre än bland övriga penningtvättsmisstänkta företagare. Företagarna i byggbranschen utmärker sig också, tillsammans med företagarna inom finans och uthyrning, när det gäller andelen rapporterade i penningtvättsregistret.

Tabell 8. Innehav av företag bland personer som misstänkts för penningtvättsbrott åren 2015–2017. Antal och andel personer utifrån branschtillhörighet. Andel i procent.

	Antal	Andel	Andel tidigare lagförda	Andel i penningtvättsregistret
Partihandel	189	31	62	49
Bygg	86	14	73	62
Juridik/ekonomi	90	15	56	44
Fastighet	80	13	56	51
Uthyrning/fastighetservice	73	12	57	60
Hotell/restaurang	62	10	43	40
Finans	30	5	43	73
Transport	34	6	65	41
Vård/omsorg	33	5	51	42
Information/kommunikation	37	6	57	51
Annan serviceverksamhet	33	5	64	40
Tillverkning/utvinning	24	4	67	29
Kultur/nöje	22	4	54	68
Utbildning	15	2	67	13
Något av ovanstående	611	100	61	48

Källor: Brås lagföringsregister, Finanspolisens penningtvättsregister samt Skatteverkets skatteregister.

Relativt många av de misstänkta har engagemang i bolag

Utöver de 611 personer som har registrerade företag är det ytterligare 632 personer som har andra typer av bolagsengagemang. Det ger att det totalt är närmare 30 procent av de misstänkta personerna som har någon form av engagemang i bolag. Detta är en tydligt högre andel än bland befolkningen i allmänhet. Det är knappt 20 procent av Sveriges myndiga befolkning (i åldern 18 år eller äldre) som på något sätt företräder ett företag.³¹

De vanligaste funktionerna är som ledamot, innehavare och suppleant. Omkring hälften av dem som har ett engagemang har fler än ett, och det finns ett mindre antal personer som har ett stort antal engagemang, i vissa fall överstigande ett fyrtiotal engagemang.

³¹ Uppgiften har tagits fram av Bolagsverket.

Tabell 9. Antal bolagsengagemang per person bland personer som misstänkts för penningtvättsbrott åren 2015–2017. Antal och andel personer utifrån antal engagemang. Andel i procent.

	Antal	Andel	Andel tidigare lagförda	Andel i penningtvättsregistret
Inget	3 045	71	69	31
1	626	15	67	48
2–3	379	9	69	52
4–7	178	4	72	60
8–15	44	1	80	73
16 eller fler	16	0,4	88	63
Totalt	4 288	100	64	37

Källor: Brås lagföringsregister, Finanspolisens penningtvättsregister samt Skatteverkets skatteregister.

Av de penningtvättsmisstänkta som är innehavare av företag är det, som tidigare nämnts, en större andel som förekommer i penningtvättsregistret. Denna andel ökar ytterligare när man betraktar hela gruppen personer med bolagsengagemang. Det betyder att de personer som har bolagsengagemang, men inte något registrerat företag, i ännu större utsträckning förekommer i penningtvättsregistret (56 procent). Bland dem med flera engagemang är det en större andel som är tidigare lagförda och som finns i penningtvättsregistret.

Förekomst av risktransaktioner

Det finns ett antal transaktionsformer av värden som kan betecknas som särskilda risktransaktioner. Det är sådana som på olika sätt underlättar möjligheterna att dölja transaktionerna eller gör det svårare för utredande myndigheter att följa dem. Rörande de penningtvättsmisstänkta personerna finns uppgifter om två sådana transaktionsformer. Den ena rör transaktioner utomlands och den andra handel med Bitcoin.

Det bör här tydliggöras att de uppgifter som finns att tillgå om dessa två transaktionsformer troligtvis inte avspeglar verkligheten på ett uttömmande sätt, särskilt inte gällande handel med Bitcoin. Uppgifterna om handeln med Bitcoin bygger på att den misstänkte själv har deklarerat uppgiften, vilket medför att risken är stor att det finns personer som har handlat med Bitcoin men inte redogjort för handeln i sin deklaration. Det är endast 19 personer av totalt drygt 4 000 penningtvättsmisstänkta som har deklarerat

handel med kryptovaluta. De sammantagna deklarerade vinsterna från denna handel åren 2015–2017 överstiger 16 miljoner kronor. Den deklarerade vinsten från fem av personerna utgör 90 procent av det sammantagna vinstbeloppet. Av de 19 personer som deklarerat handel med kryptovalutor förekommer 13 i penningtvättsregistret.

Utlandsbetalningar

Gällande utlandstransaktioner bygger Skatteverkets uppgifter på kontrolluppgifter från banker, så gällande denna del av transaktionerna ger uppgifterna troligtvis en bra bild av utlandsbetalningarnas omfattning. Dock finns det många andra sätt att genomföra utlandstransaktioner som är okontrollerade och därför inte ingår i de uppgifter som vi hämtat från Skatteverket.

Enligt de uppgifter vi har att tillgå är det totalt drygt 220 av de penningtvättsmisstänkta personerna som antingen har skickat pengar utomlands eller tagit emot pengar från ett annat land under åren 2015–2018. Ett fyrtiotal personer har såväl skickat som tagit emot pengar. Närmare 80 personer har endast skickat pengar och knappt 110 personer har endast tagit emot pengar. Det är alltså fler personer som tagit emot pengar från ett annat land än som skickat pengar till ett annat land. Det sammanlagda medianbelopp som skickats utomlands ligger på knappt 540 000 svenska kronor och de 10 personer med de största sammanlagda utlandsbetalningarna har fört över belopp om 5 miljoner svenska kronor eller mer. Medianbeloppet som tagits emot från utlandet ligger på knappt 520 000 svenska kronor och de 10 personer som har tagit emot de högsta beloppen har tagit emot summor på 2,5 miljoner svenska kronor eller mer. Totalt har misstänkta personer skickat mer än 151 miljoner svenska kronor utomlands och tagit emot knappt 128 miljoner från utlandet.

Av dem som har varit involverade i utlandstransaktioner finns över 80 procent registrerade i penningtvättsregistret. Betraktar man utlandstransaktionerna utifrån de tidigare redovisade inkomstgrupperna (se tabell 7) kan man notera att antalet personer som har utlandstransaktioner i varje inkomstgrupp är proportionerligt med inkomstgruppens storlek, vilket gäller både dem som skickat och dem som tagit emot pengar. Det kan tyckas förvånande att det inte finns något samband mellan inkomst och utlandstransaktioner. Det kan också tyckas anmärkningsvärt att ett 40-tal personer som registermässigt har haft inkomster under existensminimum har skickat värden överstigande 50 miljoner kronor till utlandet.

Vanliga förklaringar från tilltalade för penningtvättsåtgärder

Genomgången av domar visar att en vanligt förekommande förklaring från tilltalade, som misstänkts för penningtvättsåtgärder, är att de har hjälpt en släkting, partner, vän eller okänd person. Det tycks handla om en form av relations- och tillitsargumentation där den tilltalade ofta påstår sig ha blivit lurad, varit godtrogen eller naiv. Det är inte heller ovanligt att den tilltalade uppger att uppdragsgivaren sagt att pengarnas ursprung är ett arv, lån, gåva eller spelvinst.

I domarna finns det även flera exempel där tilltalade hävdar att de initialt har gått med på ett legalt upplägg, men att det ursprungliga upplägget därefter har ändrat karaktär. Av olika skäl har de inte vågat dra sig ur när upplägget har förändrats. Några uppger att de agerat i nöd efter att ha blivit hotade och att de därför inte har vågat gå till polisen. Andra uppger att de är narkotikamissbrukare och har varit i stort behov av pengar, medan vissa hävdar att de har genomfört penningtvättsåtgärderna som ett sätt att reglera eller reducera tidigare skulder. Därtill finns det flera som uppger att de, på olika sätt, har en kognitiv problematik och därför inte förstått innebörden av sina handlingar. Det förekommer även exempel där tilltalade hävdar att de har neuropsykiatriska diagnoser eller lider av dåligt minne och därför inte närmre kan uppge några detaljer kring hanteringen av pengarna. Det förekommer även förklaringar som bygger på kulturella aspekter, exempelvis att ”man inte skriver lånepapper i vår kultur” eller att ”den typen av pengaströmmar och frekventa utlandsbetalningar inte är ovanliga för oss” (se vidare avsnittet *Insikt om penningtvättssyftet* i kapitlet *Rättegångsfasen*).

Utredningsfasen

I detta kapitel redovisas hur misstänkta penningtvättsbrott utreds inom rättsväsendet. Inledningsvis presenteras data från kriminalstatistiken om utredda, uppklarade och avskrivna brott. Därefter redogör vi för de primära myndigheterna i det brottsutredande arbetet. I ett påföljande avsnitt lyfter vi fram hur tillgångar kan säkras vid misstänkt brott. Sedan presenteras några exempel på vad utredning av finansiella aspekter av brott kan innebära. Vi belyser därefter några av de vägval och beslut som poliser och åklagare i utredningsprocessen måste fatta om vilka brottsmisstankar som ska prioriteras och hur ärendena ska avgränsas. Avslutningsvis redogör vi för hur vissa generella villkor för polis- och åklagararbetet får betydelse för hur finansiella aspekter av brott kan utredas.

De allra flesta brotten utreds och hälften personuppklaras

Under åren 2015–2018 var det totalt över 12 000 brott rörande penningtvätt som handlades av de brottsutredande myndigheterna. För 97 procent av brotten bedrevs en utredning. Återstående 3 procent avslutades före utredning, med motiveringar såsom att gärningen inte utgör ett brott eller att spaningsuppslag saknas. När det gäller brottsmisstankar som avslutats före utredning skiljer sig näringspenningtvätt från övriga brottstyper, genom att en större andel av dessa brott avslutats på detta sätt.

Totalt sett är det omkring hälften av de handlagda brotten som avslutats med personuppklarande, det vill säga genom åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse. Andelen personuppklarade brott är störst vid näringspenningtvätt (79 procent) och minst vid penningtvättsförseelse (24 procent). Näst störst är andelen vid grövre penningtvättsbrott (56 procent), och vid penningtvättsbrott av normalgraden är andelen 40 procent. Som jämförelse kan nämnas att andelen personuppklarade brott, av samtliga handlagda brott med minst en misstänkt person, var 43 procent 2018 (se tabell 310 i Brås tabellsamling).

Andelen förundersökningsbegränsade penningtvättsbrott är relativt liten, 3 procent (av samtliga handlagda brott med minst en misstänkt person 2018 var motsvarande andel 10 procent). Som väntat är det framför allt mindre allvarliga brott, såsom penningtvätsförseelser och penningtvätt av normalgraden, som förundersökningsbegränsas. Det är totalt sett också en liten andel av brotten som direktavskrivs, högst 2 procent av samtliga brott, bortsett från näringspenningtvätt, där 9 procent av brotten direktavskrivs.

Det är viktigt att notera att andelen beslut inom respektive kategori tycks vara relativt stabil över tid, samtidigt som antalet handlagda brott har ökat. Det tyder på att den högre belastningen inte har lett till en sämre förmåga att klara upp brott.

Tabell 10. Antal beslut som fattats rörande penningtvättsbrott 2015–2018. Inom parentes anges andel i procent av handlagda brott. Samtliga brott mot penningtvättsbrottslagen avses.

Beslut/år	2015	2016	2017	2018	Totalt
Handlagda brott	1 385	2 710	3 888	4 456	12 439
Direktavskrivna brott	31 (2 %)	200 (7 %)	61 (2 %)	72 (2 %)	364 (3 %)
Utredda brott	1 354 (98 %)	2 510 (93 %)	3 827 (98 %)	4 384 (97 %)	12 075 (97 %)
Personupplklarade brott	602 (43 %)	1 310 (48 %)	1 963 (50 %)	2 228 (50 %)	6 103 (49 %)
FU-begränsade brott	60 (4 %)	133 (5 %)	119 (3 %)	204 (5 %)	516 (4 %)

Källa: Brås misstanke- och lagföringsregister.

Primära myndigheter i det brottsutredande arbetet

Polismyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och Åklagarmyndigheten är, som tidigare nämnts, de primära myndigheterna i det brottsutredande arbetet med misstänkt penningtvätt. Förundersökningar som innehåller misstänkt penningtvättsbrott leds ofta av en åklagare, medan polisen utför det praktiska, operativa arbetet. I polisens arbete ingår bland annat att identifiera, spåra och kartlägga vinster av brottslig verksamhet samt att säkra egendom inför beslut. Ekobrottsmyndighetens verksamhet omfattar hela kedjan, från underrättelseverksamhet, utredning och lagföring till process i domstol. Förundersökningar vid Ekobrottsmyndigheten leds alltid av en åklagare. Vilken myndighet,

eller enhet på en myndighet, som utreder ärendet beror bland annat på vilket förbrott misstanken om penningtvättsbrott kan kopplas till, ärendets komplexitet och om det innehåller några internationella kopplingar. Den stora majoriteten av brottsanmälningarna utreds av polisen. Utifrån uppgifter från Ekobrottsmyndighetens årsredovisningar har myndigheten utrett uppskattningsvis omkring 15 procent av det totala antalet misstänkta penningtvättsbrott under perioden 2015 – 2017 (Ekobrottsmyndigheten 2017, Ekobrottsmyndigheten 2018).

Regionala skillnader

De sju polisregionerna har lagt upp arbetet med misstänkta penningtvättsbrott på olika sätt. Region Syd utmärker sig genom att vara den enda regionen med en särskild penningtvättsgrupp, där alla ärenden avseende misstänkt penningtvätt utreds, förutom bedrägeriärenden av enklare sort. Gruppen består av finansiella utredare som bland annat kan göra utökade tillgångsutredningar, kontoanalyser och analyser av förhör. De fungerar både som utredare och biträden ute i regionen, vanligtvis i samband med grova bedrägerier. Andra enheter kan även begära hjälp från penningtvättsgruppen i samband med utredning av andra brottstyper än bedrägerier. Vissa intervjupersoner menar att man, genom att samla finansiella utredare i en penningtvättsgrupp, kan använda den befintliga kompetensen på ett mer effektivt sätt. Exempelvis genom att i större utsträckning använda dem i samband med utredningar avseende andra brottstyper än bedrägerier.

I de övriga regionerna utreds vanligtvis misstänkta penningtvättsbrott på en bedrägerisektion. Om förbrottet till det misstänkta penningtvättsbrottet däremot utgörs av en annan brottstyp än bedrägerier, är det i vissa regioner så att ärendet då hamnar på respektive enhet. I vissa regioner förekommer det också att enklare penningtvättsbrott handläggs inom respektive lokalpolisområde.

Säkra tillgångar vid misstänkt brott

Om ett misstänkt penningtvättsbrott upptäcks kan ett ärende inledas och en kartläggning av den misstänktes tillgångar påbörjas. Kartläggningen kan utgöra en grund för misstankegraden *skäligen misstanke*, en misstankegrad som senare kan ge möjlighet att använda bland annat olika former tvångsmedel. Redan före förundersökningen kan olika registerslagningar genomföras och uppgifter om den misstänkte samlas in, exempelvis avseende inkomst, skulder och bolagsengagemang. Uppgifter som exempelvis kommer från myndigheter som Skatteverket, Kronofogden och Bolagsverket. I det här stadiet kan samverkan ske mellan

olika myndigheter inom ramen för de regionala respektive nationella underrättelsecentren (RUC och NUC) i samband med vissa större ärenden. Vilka myndigheter som ingår i samverkan beror på ärendets karaktär.

Genom att tidigt kartlägga den misstänktes tillgångar finns det möjlighet att säkra dem, exempelvis genom penningbeslag i samband med en husrannsakan. En förutsättning för beslut om penningbeslag är, på samma sätt som när det gäller beslag, att förundersökning *pågår* eller *inleds*. Rätten att ta föremål i beslag gäller även då polisen exempelvis griper eller anhåller en misstänkt person. Polisen har rätt att vidta åtgärder om penningbeslag, beslag och förvar om det är *fara i dröjsmål* och det skäligen kan befaras att egendomen annars kommer att undanskaffas. Polisens beslags- och förvarsbeslut ska fastställas av åklagare om föremålet ska förbli i beslag.

Dispositionsförbud

Ett beslut om dispositionsförbud ligger nära ett eventuellt beslut om att inleda förundersökning. Det innebär att en kund tillfälligt förbjuds att flytta eller på annat sätt disponera egendom som finns hos en verksamhetsutövare. För ett sådant förbud krävs att det finns *skäl att misstänka* att egendomen har varit föremål för penningtvättsbrott. Dispositionsförbudet har breddat möjligheten att tidigt förhindra att misstänkt egendom flyttas eller disponeras på något annat sätt. Att misstanken därtill ska kunna knytas till egendomen, och att det inte finns något krav på att det ska finnas en misstänkt person innan beslutet fattas, har ytterligare vidgat möjligheterna att säkra tillgångar. Mellan åren 2015 och 2018 fattade Finanspolisen beslut om totalt 296 dispositionsförbud till ett värde av drygt 108 miljoner kronor (se tabell 11).

Flera intervjupersoner beskriver dispositionsförbudet och samarbetet med bankerna som en mycket effektiv del av den nya lagstiftningen. Detta eftersom det innebär en möjlighet att tillfälligt förhindra att misstänkt egendom flyttas, eller disponeras på något annat sätt, innan en förundersökning har inletts. Idag finns det dock inga uppgifter om hur stor del av det totala värdet av dispositionsförbuden som faktiskt återtas, i samband med de eventuella rättegångar som följer (se vidare avsnittet Ingen systematisk uppföljning av återtagande av brottsvinster i kapitlet Rättegångsfasen).

Tabell 11. Antal dispositionsförbud och deras värde.

	2015	2016	2017	2018	Totalt
Antal dispositionsförbud	72	58	70	96	296
Totalt värde	7,2	21,5	15,4	64	108,1

Källa: Finanspolisen 2018, Finanspolisen 2019.

Typ av ärenden som ligger till grund för dispositionsförbud

Som tidigare nämnts kan misstänkt penningtvätt bland annat upptäckas genom rapporter från verksamhetsutövare till Finanspolisen (se vidare avsnittet Hur penningtvättsbrotten upptäcks i kapitlet Penningtvättsbrotten). Beslut om dispositionsförbud beror ofta på så kallade befogenhetsbedrägerier. Det handlar ofta om upplägg där mailkonton har hackats och felaktig information lämnats om till vilket konto en betalning ska skickas. Att det framför allt är olika former av bedrägerier som ligger till grund för dispositionsförbuden tycks främst bero på att det är den typen av ärenden som bankerna vanligtvis rapporterar, men även att det redan på underrättelsestadiet är relativt lätt att fastställa att det handlar om en bedräglig transaktion. Några intervju-personer menar att det även kan handla om att välja ”enkla” ärenden, för att tillgodose krav på resultat. En intervju-person förklarar:

Men då är frågan, är det rätt saker vi tar eller är det bara en siffra till statistiken? Du kan aldrig få kvalitet och kvantitet i samma korg vill jag påstå, det finns inte.

Fastställa dispositionsförbud

Beslutet om dispositionsförbud ska så snart som möjligt anmälas till åklagare. Om beslut om dispositionsförbud fastställs av åklagaren inleds förundersökning och beslut om *penningbeslag*. Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten följer upp hur många beslut om dispositionsförbud de årligen har fastställt respektive hävt. Antalet fastställda dispositionsförbud skiljer sig åt mellan Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten. 2018 fastställde Ekobrottsmyndigheten ett fåtal dispositionsförbud medan Åklagarmyndigheten fastställde drygt 100 beslut om dispositionsförbud (Ekobrottsmyndigheten 2019, Åklagarmyndigheten 2019). Skillnaden i antal beror sannolikt främst på att en majoritet av dispositionsförbuden avser just befogenhetsbedrägerier, en typ av ärenden som vanligtvis inte utreds av Ekobrottsmyndigheten. I stället är det åklagare på allmänna kamraren som vanligtvis fastställer den typen av dispositionsförbud.

Underrättelser som underlag för beslut

Alla anmälningar från Finanspolisen rör rena misstankar om penningtvätt, men de kan även innehålla information om aktuella förbrott. Att Finanspolisens beslut om dispositionsförbud delvis bygger på underrättelseinformation beskrivs, framför allt av vissa åklagare, som problematiskt. Ett skäl som anges är att det som åklagare kan vara svårt att fastställa Finanspolisens beslut om dispositionsförbud utan full tillgång till vad som ligger till grund för Finanspolisens åtgärd. Samtidigt framträder en bild av att man hanterar detta genom att Finanspolisen tydligt redogör för de icke sekretessbelagda uppgifter som ligger till grund för beslutet. Vanligtvis handlar det om underlag avseende misstänkta kontorörelser, där banken säkerställt med avsändande banks kund att det inte handlar om en rättmätig överföring. Den typen av information tycks vanligtvis uppfylla kraven för att åklagaren ska kunna fastställa ett beslut om dispositionsförbud, inte minst med tanke på att i stort sätt inga dispositionsförbud hävdades under perioden 2015–2018 (Åklagarmyndigheten 2017b, Åklagarmyndigheten 2019).

Samtidigt menar några intervjupersoner att det är problematiskt att Finanspolisen i stort sett bara spärrar konton om man är säker på att åklagarna kommer att låta åtgärden bestå. I stället borde man, enligt en intervjuperson, fatta beslut om dispositionsförbud på ett större antal transaktioner, för att på så sätt kunna utreda dem vidare, även om det i slutändan inte leder till att åtgärden består. Här berättar en intervjuperson:

Men nu är det lite hängslen och livrem, man vill helst ha beviset redan innan man fattar beslutet, innan man spärrar pengarna.

Att utreda finansiella aspekter av brott

När en förundersökning är inledd kan ytterligare uppgifter inhämtas, exempelvis om den misstänktes konton, utförda transaktioner och eventuella bankfack (jfr Korsell och Örnemark 2014b). Därtill kan äganderätten bland annat utredas genom en kontoanalys, exempelvis avseende vem det är som betalar olika utgifter i ett hushåll. Genom hemliga tvångsmedel, exempelvis telefonavlyssning, kan ytterligare ekonomisk information samlas in och dokumenteras. Informationen kan senare användas som bevis för ägande och tillgångarna kan komma att förverkas. Det samma gäller för *säkrade handlingar* om exempelvis äganderätt till egendom eller innehav av en fastighet. Förhör med berörda personer och vittnen kan ge mer information, exempelvis om den misstänktes levnadsförhållanden och eventuella skulder. Det finns med andra ord en rad olika åtgärder som kan vidtas i utredningar om misstänkta penningtvättsbrott.

Samtidigt framträder en bild i intervjuerna av att de finansiella delarna av en utredning ofta riskerar att falla bort eller kommer in alltför sent i utredningen. Det kan exempelvis handla om att en finansiell utredare kopplas in i ett sent skede och att utredning av finansiella aspekter hamnar långt ner i prioriteringslistan, på grund av att den typen av bevisning sällan gäller själva grundbrottsligheten. När dessa delar väl uppmärksammas i utredningen kan spaningsarbetet redan ha bedrivits i flera månader, exempelvis för att kartlägga misstänkt narkotikabrott. I de fallen tenderar man, enligt flera intervjupersoner, att ibland glömma att även ta pengar och värdesaker i beslag, och efterföljande kontoanalyser är ovanliga. Att finansiella delar av en utredning riskerar att falla bort eller komma in sent kan ha flera orsaker: till exempel att andra saker ska prioriteras i början av en förundersökning, men även att den här typen av utredningar både riskerar att leda till stor arbetsbelastning och bli tungrodda. En tillgångsutredare på polisen beskriver hur det kan ligga till:

*”Jag har honom på fem års fängelse nu, och det räcker.”
Då går man inte in och gör en utredning i det ekonomiska också.*

Att grövre brott prioriteras före penningtvättsbrottet kan också bero på att förbrottet har en högre straffsats än penningtvättsbrottet och att penningtvättsbrottet därmed inte påverkar straffvärdet. Här berättar en utredare från polisen:

*Man orkar inte utreda allting, man drunknar i ärendena ...
Det kan till och med vara så att åklagaren säger ”nej men jag vill inte ha de där penningtvättarna, utan det får utredas på andra ställen”.*

I dessa ärenden görs en prioritering, som kan gå ut på att brottsmisstankar skrivs av för en misstänkt person och utredningen i stället fokuserar på de (ofta grövre) brott som personen också misstänks för. Ett annat alternativ är att misstänkta individer och brottsmisstankar lyfts ur ärendet för att utredas separat, eller så läggs ärendet ner. Det vill säga att huvudmannen för förbrottet utreds och åtalas i ett ärende medan penningtvättsmålvakter utreds och åtalas separat.

Att säkra bevis

Intervjupersoner från rättskedjans samtliga delar menar att åklagare och polis blir allt bättre på att utreda penningtvättsbrottsärenden. I dag används ofta mer avancerade utredningsmetoder än tidigare och det är även vanligare att information från tvångsmedel används som bevisunderlag för att styrka penningtvättsbrott. Banker spelar också en viktig roll i utredningsprocessen. Det handlar bland annat om att få tillgång till

olika typer av bankhandlingar, exempelvis kontoutdrag och transaktionsspecificeringar. Några intervjuade poliser beskriver samarbetet med bankerna som bra, exempelvis de banker som tagit fram standardiserade mallar för utlämnande av handlingar.

Något som däremot kan innebära problem i arbetet med att säkra bevis, enligt några intervjupersoner, är att övervakningsfilmer från växelkontor och bankomater endast finns kvar en begränsad tid. Det kan enligt dessa innebära problem om en utredning drar ut på tiden.

Svårt att utreda utan tillgång till tvångsmedel och hemliga tvångsmedel

Flera åklagare och poliser menar att den stora mängden misstänkta individer i vissa penningtvättsbrottsärenden gör det svårare att få samtliga misstänkta lagförda i ett och samma brottsmål. Flera åklagare tar också upp att problem gällande samordning av ärenden kan få konsekvenser för hur penningtvättsbrottet gradindelas, vilket får konsekvenser för vilka utredningsmetoder som tillgängliggörs. Till skillnad från narkotikabrott, där flera överlåtelse kopplade till samma ärende räknas samman och därför klassas som grovt brott, räknas bedrägeribrott inte samman. Detta eftersom varje bedrägeri juridiskt sett normalt är att anse som ett brott. Det innebär att det inte är möjligt att göra en samlad bedömning av brottslighetens straffvärde för samtliga bedrägeribrott som begås av en tilltalad. Samtidigt når sällan varje enskilt brott upp till de straffvärden som krävs för att få tillgång till vissa utredningsmetoder. För att exempelvis få använda sig av hemliga tvångsmedel som telefonsavlyssning krävs ett brott som kan resultera i två års fängelse (27 kap. 18 § RB) och för hemlig rumsavlyssning krävs ett brott som kan resultera i fyra års fängelse (27 kap. 20 d § RB). En åklagare förklarar:

Det är ganska svårt med förmögenhetsbrott; det är svårt med hemlig avlyssning och hemlig rumsavlyssning till exempel. Och då blir det ännu svårare att komma åt de här nätverken. Alltså, personer inom nätverken använder ju inte sina egna bankkonton och man vet inte var man ska börja. Polisen får spana när de har olika möten och träffar olika kriminella individer, men de personerna hanterar inte ens pengarna. Man ser inte penninghanteringen under spaningen, utan man kan ju bara gissa att det är någon typ av penningtvättsbrott. Men det är jättesvårt att bedriva och bevisa.

Vägval i penningtvättsutredningar

Som nämnts tidigare är det möjligt att dömas för inblandning i både förbrott och efterföljande penningtvättsupplägg. Exempelvis om man haft en mindre roll (medhjälp) i förbrottet och en större roll i penningtvättsupplägget. Några åklagare menar även att det i bevisvärderingen kan vara värt att ha ett penningtvättsyrkande som visar på en efterföljande åtgärd till huvudbrottet, eftersom det tyder på ett utstuderat brottsupplägg. Att den tilltalade både genomfört ett vinstgenererande brott och haft ett upplägg för hur pengarna ska kunna döljas och användas efteråt, kan användas i resonemang om penningtvätts syfte och uppsåt. Vissa intervju-personer menar att det också finns ett värde i att ha ett penningtvättsyrkande för att visa att penningtvätt är olagligt och att det handlar om brottsliga gärningar, även om yrkandet inte påverkar straffvärdet.

Enligt några intervju-personer framstår dock reglerna för brottskonkurrens och vilka brott som konsumerar penningtvättsbrottet som otydliga. En finansiell utredare ger ett exempel på en skrivelse i propositionen som upplevs som svår att tolka, även i samråd med flera kollegor, nämligen att en person ska kunna dömas för båda brotten om *”det går utöver en sedvanlig hantering av brottsutbyte”*. Samma intervju-person menar att det är svårt att veta vad en sedvanlig hantering egentligen innebär, och att det saknas klargöranden eller förtydliganden på detta område.

Förundersökningsbegränsning: utredning av enbart vissa misstänkta

Flera intervju-personer menar att det saknas uthållighet, resurser och kompetens för att utreda samtliga misstänkta i ärenden som omfattar många individer. Enligt dessa måste man ofta skära i tidigare led, vilket innebär att många utredningar koncentreras på mellanskikten i brottskedjan, där varken huvudmän eller de längst ner kan nås – och därmed heller inte brottsvinsterna. Intervju-personerna menar att det i och med lagstiftningen har blivit lättare att gå på lägre led eller *”långt hängande frukt”*. Det vill säga att man i utredningar av större penningtvättsupplägg inte inriktar sig på huvudmännen utan på mer perifera misstänkta. Det betyder i sin tur att brottsvinsterna riskerar att bli kvar hos huvudmännen. Flera intervju-personer menar vidare att man måste komma åt huvudmännen för att minska brottsligheten generellt, inte minst för att de anser att målvakter blir allt lättare att rekrytera. I intervjuerna och till viss del i domarna framträder också en bild av att tilltalade ibland utger sig för att ha haft en mindre roll i brottsupplägget för att på så sätt få lindrigare påföljd (se vidare avsnittet Vanliga förklaringar från tilltalade för penningtvättsåtgärder i kapitlet Penningtvättsmisstänkta).

Avgränsningsbeslut baseras ofta utifrån storlek på beloppen, det vill säga att man skär vid vissa beloppsgränser. Exempelvis väljer man att inte utreda de målvakter som bara hanterat mindre belopp, utan dessa avskrivs ur utredningen. Målvakter beskrivs inom forskningen som personer som upplåter sin identitet eller sitt bankkonto i ett led av transaktioner, oftast beskrivet med syftet att avbryta spårbarheten i transaktionerna (Brå 2011:4, Brå 2011:7, Brå 2015:22). I konceptet med målvakter ingår även att det finns andra personer eller grupper som är de som slutligen ska få pengarna.

En bedrägeriutredare beskriver hur ett ärende med många målvakter kan hanteras av polisen:

Bara ett ärende kan ju vara 20 målvakter om man har otur. Nästa ärende så är det 20 till. Några utav dem kanske ingår i båda ärendena till exempel. Det är ju där man bygger upp klustren eller de här sammanslutningarna då. Man kollar vilka telefoner som har använts. Det är ett omfattande arbete. Tidsödande och omfattande.

Det förekommer även uppfattningar om att det kan bli svårare att utreda och styrka att egendom kommer från brott och att personen haft ett penningtvättssyfte, ju fler led brottsvinsten vandrat. Det blir även betydligt mer komplicerat att komma åt brottsvinster. En utredare beskriver ärenden där kontomålvakter står vid bankomater och väntar på Swish-överföringar som de sedan skyndsamt tar ut i kontanter. Kontanter har mycket lägre spårbarhet och pengarna är, enligt samma intervjuperson, borta på ett par minuter.

Samtidigt förklarar en åklagare att det kan vara en effektiv brottsbekämpande metod att rikta in sig på de delar av ärendet som inte innebär så omfattande och krävande utredningsarbete. Han uppger att det har varit framgångsrikt att plocka ut de delar av utredningen som håller för en fällande dom och där pengar tagits i beslag. Han menar att det får konsekvenser även högre upp i hierarkin när man väljer att gå på de lägre leden.

Några intervjupersoner inom polisen delar denna inställning. De menar att det är normalt att huvudmännen befinner sig en bit ifrån den faktiska brottsligheten, särskilt i mer avancerade brottsupplägg. En del av många kriminella nätverks brottsmodus går ut på att skydda huvudmännen från upptäckt och lagföring (Brå 2011:7, Brå 2016:9). Att det är svårt att komma åt huvudmän är med andra ord inte unikt för penningtvättsbrott. Ett huvudsyfte med penningtvättsbrottslagen är dock, som tidigare nämnts, att lagföra personer man tidigare inte kunnat komma åt.

Resurser, kompetens och uthållighet

Sedan lagen infördes har ett flertal utbildningsinsatser genomförts, inom olika delar av rättskedjan (se bland annat Ekobrottsmyndigheten 2019, Åklagarmyndigheten 2019). Både Ekobrottsmyndigheten och Åklagarmyndigheten har genomfört nationella utbildningsinsatser för bland annat åklagare, även så kallade kontaktåklagare, finansiella utredare och bedrägeriutredare från polisen. Det finns även ett nationellt nätverk bestående av finansiella utredare inom polisen och revisorer inom Åklagarmyndigheten. Målet med nätverket är att enkelt kunna utbyta information och erfarenheter. Ett internt penningtvättsnätverk har även inrättats på Ekobrottsenheten, där samtliga personalkategorier på myndigheten finns representerade. Syftet med nätverket är dels att fungera som en länk mellan den operativa verksamheten och myndighetens huvudkontor i penningtvättsfrågor, dels att vara ett stöd vid utbildningsaktiviteter lokalt. Inom Ekobrottsmyndigheten finns även ett brottsutbytesnätverk som har samma syfte och som ska öka tillvaratagandet av brottsvinster.

Samtidigt framträder en bild, i intervjuerna, av att grundkunskapen om ekonomiska aspekter av brott varierar och att den generellt sett är låg inom både Polismyndigheten och delar av Åklagarmyndigheten. På samma gång betonar flera intervju personer att kunskapen om den här typen av brott är stor inom exempelvis Ekobrottsmyndigheten och Riksenheten mot internationell och organiserad brottslighet (Rio).

Vissa intervju personer menar även att det saknas ett samlat grepp om vilka utbildningar som behövs framöver och vilka det är som ska ta del av dem. Flera intervju personer lyfter exempelvis fram vikten av att även anställda inom ingripande verksamhet, eller yttre tjänst, inom Polismyndigheten får ta del av utbildningar om den nya penningtvättsbrottslagen. En intervju person från polisen förklarar:

En förutsättning för att de ska våga använda lagstiftningen är att fler utbildningsinsatser görs.

Gemensam metodik

Syftet med rutiner, checklistor och andra verktyg är att skapa en gemensam metodik för att säkerställa enhetlighet, rättssäkerhet och kvalitet vid arbete med misstänkt penningtvätt. I dag finns det mallar och metodstöd för exempelvis finansiella utredare, bland annat för förenklade tillgångsutredningar. Enligt några intervju personer finns det därtill bland annat stödfrågor som kan användas i samband med utredningar av penningtvättsbrott och mallar för penningbeslag. Flera intervju personer på Åklagarmyndigheten nämner även de RättsPM som Åklagarmyndigheten

har tagit fram, och som ska fungera som riktlinjer eller handböcker i arbetet med penningtvättsfrågor.

Många intervjupersoner ger samtidigt inga tydliga svar, vare sig på om de känner till några särskilda rutiner eller andra verktyg i utredningar om misstänkt penningtvättsbrott, eller om det finns några generella mallar för det arbetet. I stället nämns en rad olika sätt att arbeta. En intervjuperson beskriver exempelvis arbetet med finansiella utredningar på följande sätt:

Det finns egentligen ingen gemensam utbildning att ”såhär gör vi en finansiell utredning” utan var och en får uppfinna hjulet. Dessutom har det varit ett generationsskifte. De som började 2010 är nog borta, och så har det kommit in nya som får börja om.

Finansiella utredningar

I juni 2019 fattade Polismyndigheten beslut om en Nationell strategi för finansiella utredningar. Strategin slår bland annat fast att en finansiell utredning ska vara en självklar del av all brottsbekämpning, att kunskapen om finansiella utredningar ska öka samt att finansiell information ska inhämtas och bearbetas i underrättelseverksamheten.

En förenklad tillgångsutredning ska i teorin se likadan ut var den än görs, och samma uppgifter ska hämtas in. Den bygger på uppgifter om tillgångar, innehav av egendomar och skulder. Uppgifter om bankengagemang och tillgodohavanden räknas ibland in i förenklad tillgångsutredning. Detta eftersom det är en så grundläggande och viktig del att få med i ett tidigt skede. Utredningsinsatsen är begränsad, men det kan ta lång tid att få in uppgifterna från banken. Den här typen av tillgångsutredningar genomförs inte sällan av utredare utan någon särskild utbildning i ekonomi.

En utökad tillgångsutredning kan däremot se olika ut, beroende på vad det är man behöver utreda och vad syftet är. Utökade tillgångsutredningar tycks vanligtvis genomföras av *finansiella utredare*. I utredningen undersöker man om det är rimligt att tro att alla eller delar av den misstänktes tillgångar byggts upp på legal väg och därmed inte är ett resultat av brott. Det handlar om en gedigen genomgång av en persons hela ekonomi: vad det finns för utgifter och inkomster, om det finns poster för vardagskonsumtion som mat och kläder och om det kommer in betalningar, exempelvis lön, med någon typ av regelbundenhet. Alla legala intäkter sorteras bort från utredningen. Resultatet sätts därefter i relation till den tilltalades förflutna, exempelvis om det finns ett kriminellt leverne eller tidigare domar som kan ha genererat den egendom som utreds.

Vikten av kompetens i samband med komplexa penningtvätsutredningar

Flera intervjupersoner betonar även behovet av specialister och vikten av att rätt kompetens medverkar i utredningarna, för att man ska kunna spåra och återta brottsvinster. Det gäller särskilt mer komplexa och avancerade penningtvätsutredningar, och påverkar sannolikt hur många ärenden det är möjligt att driva (jfr Brå 2017:4). Bara att sammanställa och presentera ett svåröverskådligt material är, enligt en åklagare, en utmaning:

De ärenden som jag har nämnt, alla de här har ju förutsatt att det har funnits revisorer i Åklagarmyndigheten som har jobbat som länk mellan åklagaren och Polismyndigheten, som kan hjälpa till och säkerställa att tillgångsutredningar blir riktiga, att kontantberäkningar och presentationsmaterial blir riktiga och att man fokuserar på rätt saker i det ekonomiska, för där saknar ju åklagarna kompetens.

Kvaliteten på utredningar, och om man i slutänden kan gå till åtal, beskrivs ha en direkt koppling till om det finns tillgänglig kompetens. Därtill kan brist på kompetens, enligt flera intervjupersoner, leda till att man i vissa fall försöker hitta sätt att bli av med delar av ett ärende. En åklagare förklarar:

Det tror jag påverkar incitamentet för att man kanske till slut försöker hitta ett sätt att bli av med det, till och med, för att man känner att vi inte har resurser. Och det är någonting vi måste förhålla oss till, ja kan vi då bli av med det på något sätt så kanske man försöker göra det.

Några intervjupersoner efterfrågar därför fler utredare som är öronmärkta för den här typen av brott. Både för att i högre utsträckning kunna säkra brottsvinster, men även för att generellt sett höja kunskapen. En åklagare kommenterar frågan om öronmärkta resurser på följande sätt:

Vi kommer ju inte få mindre av den här brottsligheten, det kommer ju bara att öka. Jag kan känna att [om man] hittar bra utredningsmetoder, som är effektiva och fungerar, och att [om] man från polisiärt håll får tillräckliga resurser för att utreda den här brottsligheten, så tror jag ändå att det hade gagnat samhället i stort faktiskt.

År 2016 genomförde Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten en utredning där man konstaterade att det råder stor brist på finansiella utredare inom polisen. Enligt utredningen saknade vissa polisregioner helt eller delvis finansiella utredare. Liknande resonemang framkommer i intervjuer med anställda på bland annat Åklagarmyndigheten. En intervjuperson förklarar:

Polisen har fortfarande väldigt mycket att svara upp mot skulle jag säga, just när det gäller resurstillsättning på de här områdena. Man har massvis med poliser, bra poliser i och för sig, som kan förhör och gör en massa olika saker. Men vi känner att det är den ekonomiska delen som det blir större och större fokus på, i alla fall alla de här utredningarna som vi jobbar i. Och det är där man måste bemanna upp inom polisen, det är där det saknas.

Några intervjuade poliser menar därtill att vissa åklagare drar sig för att ta sig an penningtvåtsbrottsärenden, både på grund av bristande erfarenhet av den lagstiftningen, och utifrån inställningen att ekonomi och siffror är svårt och att det kräver gedigna förkunskaper. En utredare förklarar:

För att inte lägga ner jättemycket jobb i onödan så att säga, för vissa åklagare har ju en inställning ... De kanske säger att "O Gud det här med ekonomi är läskigt" eller så kanske de säger "ja" men det tas aldrig några beslut om det. Om jag säger att "borde vi inte lägga in en misstanke om penningtvätt här" så händer det ingenting, det blir inte, man tar upp det vid flera möten och det blir ändå ingenting. Så den misstänkta personen blir aldrig delgiven misstanke om penningtvätt och det är klart, då kan vi inte heller utreda ...

Samtidigt lyfter flera åklagare fram att vissa utredningar inte når upp till de beviskrav som behövs för att åtala någon för penningtvåtsbrott och att de därför inte kan gå vidare i dessa delar.

Ärenden utan förbrott eller fullständiga tidslinjer

Flera åklagare menar även att många domare fortfarande har en ovilja mot eller okunskap om hur man ska döma i ärenden där förbrott eller fullständiga tidslinjer saknas. En åklagare förklarar:

Jag tror att det är psykologiskt och helt främmande i vår rättstradition, för domare och åklagare att inte ha ett tydligt scenario, ett tydligt förbrott, att förhålla sig till, utan i stället gå på själva hanteringen.

En åklagare menar att det därmed inte behöver handla om brist på kunskap hos domarna, utan snarare om att lagen avviker från svensk rättstradition. Det saknas dessutom erfarenhet, dels av att inte behöva styrka gärningar fullt ut, från början till slut, dels av att föreställa sig konkreta omständigheter utan att konkretisera förbrottet. Flera åklagare som drivit näringspenningtvåtsärenden beskriver hur de gång på gång tvingats leda både domare och försvar bort från förbrottet, och upprepande förklara att det inte krävs ett förbrott, i ett försök att få dem att i stället fokusera på hanteringen av brottsvinster.

Rättegångsfasen

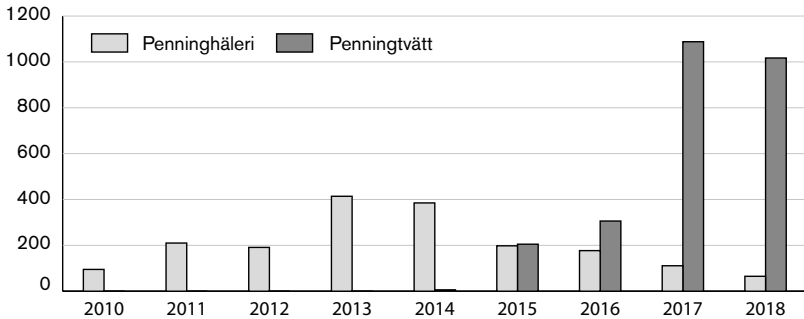
I detta kapitel presenteras inledningsvis data från kriminalstatistiken om antalet lagförda brott. Därefter redogör vi för de skilda meningar som finns om lagens tillämpbarhet samt svårigheter avseende gränsdragningen mellan lagtextens olika paragrafer. Vi redogör även för rekvisitbedömningarna gällande penningtvättsbrott, hur egendomen härrör från brott, penningtvättsåtgärder samt penningtvättssyftet. I avsnittet redogör vi även för vilka vanliga faktorer som spelar in för en fällande respektive friande dom samt vilka utmaningar och tolkningsmöjligheter som finns kopplade till penningtvättsbrottslagen. Därefter följer ett avsnitt om näringspenningtvättsbrott. Vi presenterar även kriminalstatistik över påföljderna för penningtvättsbrott. Avslutningsvis belyser vi hur arbetet med att återföra utbyte av brott följs upp.

Antalet lagförda brott har ökat

Det totala antalet lagförda penningtvättsbrott, det vill säga brott som lett till ett domslut, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse, är markant högre åren 2017–2018 än åren 2015–2016. Totalt går det från omkring 200 lagförda brott 2015 till omkring 1 000 lagförda brott 2018, en femfaldig ökning. Av diagram 15 framgår att det under åren 2015–2017 är tämligen många lagföringar rörande lagen om penninghäleri, en lag som upphörde 2014. Orsakerna till det kan vara flera, exempelvis en följd av omfattande och tidskrävande utredningar eller att brott upptäckts långt efter att de har begåtts.

Om lagföringarna rörande den gamla lagen om penninghäleri och penningtvättsbrott läggs samman, tycks antalet lagförda brott sammanslaget ligga i samma storleksordning, omkring 400 per år avseende åren 2013–2016 (med viss ökning 2016). Därefter ökar antalet lagförda brott till omkring 1 100–1 200 för åren 2017–2018, det vill säga en trefaldig ökning.

Figur 4. Totalt antal lagförda brott rörande penninghäleri (2010–2017) och penningtvättsbrott (2014–2018). Samtliga brott mot penningtvättsbrottslagen avses.

Källa: Brås lagföringsstatistik.

Antalet lagförda personer har inte ökat i samma omfattning som antalet lagförda brott

År 2015 var det 100 personer som lagfördes för någon typ av penningtvättsbrott.³² Motsvarande siffra år 2018 var 301 personer, en ökning med 200 procent. Som tidigare nämnts ökade de lagförda brotten med 400 procent. Antalet lagförda brott per person har således ökat, från omkring 2,1 brott per person 2015 till 3,4 brott per person 2018. Ökningen i antalet lagförda penningtvättsbrott kommer följaktligen i första hand från att de lagförda personerna har lagförts för *fler brott per person* än tidigare, och i andra hand från att *fler personer* har lagförts för penningtvättsbrott. Det förhållandet kan också observeras i utvecklingen av antalet penningtvättsbrott som lagförts som huvudbrott. Dessa har ökat i ungefär samma omfattning som antalet lagförda personer, och i betydligt mindre omfattning än antalet lagförda penningtvättsbrott totalt sett.

³² Uppgifterna om antal personer som lagförts för något av penningtvättsbrotten under åren 2015–2018 har tagits fram genom ett särskilt uttag från Brås register.

Tabell 12. Antal personer lagförda för penningtvättsbrott, antal lagförda penningtvättsbrott och antal penningtvättsbrott lagförda som huvudbrott åren 2015–2018.

	2015	2016	2017	2018	Totalt
Antal personer lagförda för penningtvätt	100	124	238	301	763
Antal lagförda penningtvättsbrott	205	306	1 088	1 017	2 616
– varav huvudbrott	83	100	202	261	646

Källa: Brås lagföringsstatistik.

Skilda meningar om lagens tillämpbarhet

Det är svårt att få en samlad bild av hur intervjupersonerna ser på penningtvättsbrottslagens tillämpbarhet, men de som är mer positiva till lagstiftningen tycks oftare ha erfarenhet av en eller flera fällande domar. De som har en mer kritisk inställning till lagstiftningen tycks generellt vara de som haft negativa erfarenheter i rätten. Vissa åklagare som är mer kritiska till lagens utformning menar också att penningtvättsbrottslagen är formulerad på ett sätt som gör lagtexten i vissa delar svår att förstå, om man inte fördjupar sig i förarbetena.

Även åsikterna om förarbetena skiljer sig mellan intervjupersonerna. Vissa anser dem vara tunna och spretiga, medan andra beskriver dem som behjälpliga och tydliga. En åklagare menar att förarbetena är förklarande och fungerar i teorin, men att det fortfarande finns luckor när lagen ska omsättas i praktiken, exempelvis gällande hur rätten ska se på *brott*, *syfte* och *åtgärd*.

Att lagen omfattar flera komplexa rekvisit skapar, enligt intervjupersonerna, ett stort utrymme för domstolarna att göra egna avvägningar. Samtidigt har det ännu inte vuxit fram praxis för de mer komplexa delarna av lagens användningsområden. Flera åklagare med stor erfarenhet av att driva penningtvättsbrottsärenden menar att det är svårt att avgöra utfallet innan domen kommer. Att det inte går att veta ”om man har på fötterna” och om bevisgrunden är tillräcklig för en fällande dom.

Några åklagare beskriver rättsprocessen i penningtvättsbrottsärenden som ”godtycklig” och menar att bristen på förutsägbarhet i domsluten är ”en risk för rättssäkerheten”. Rättssäkerhet bygger bland annat på en tydlighet i vad som utgör ett brott och att den tilltalade måste kunna freda sig mot ett åtal (jfr Ågren 2018). Flera intervjupersoner ser kritiskt på att det stundtals inte finns enighet bland rättens aktörer om vad som ska bevisas och hur det ska gå till. Det gör det svårt för de olika aktörerna i rättsalen att på ett enhetligt sätt förstå åtalets kärna.

Användning av flera alternativyrkanden

Flera åklagare betonar vikten av att presentera bevisunderlaget på ett pedagogiskt sätt, till exempel genom att göra kartor och diagram över hur pengarna färdats mellan personer med precisa tidangivelser. En annan framgångsfaktor som framträder i både intervjuer och domar är att i tur och ordning pröva en gärning mot penningtvättsbrottslagens olika paragrafer, för att på så sätt se vilket lagrum som är mest tillämpligt i det enskilda ärendet. Därefter krävs en prioritering av lagrum samt användning av flera alternativyrkanden, som täcker en bredare gärningsbeskrivning och som kan omfatta samtliga yrkanden. Flera åklagare menar att det är viktigt att, i gärningsbeskrivningen, klargöra vilket lagrum det är som avses. En tilltalad kan exempelvis inte dömas för penningtvättsförseelse om det inte utgör ett alternativyrkande.

Det kan exempelvis ske genom att åklagaren först yrkar för brott av normalgraden (3 §, 4 §) och redogör för hur den tilltalade har *dolt brottslig egendom* eller *främjat för någon att tillgodogöra sig egendomen*, alternativt *otillbörligt främjat för någon att omsätta brottsvinster*.

Därefter gör åklagaren ett andrahandsyrkande för penningtvättsförseelse (6 §) och försöker styrka att den tilltalade *genom oaktsamhet främjat för någon att tillgodose sig egendomen*.

Slutligen görs ett tredjehandsyrkande för ringa näringspenningtvätt (7 §) där åklagaren visar att den tilltalade har *hanterat egendomen med ett klandervärt risktagande*.

De två senare yrkandena ger ofta bara böter, men är ändå, enligt flera intervjupersoner, ett sätt att komma åt brottsvinsterna.

FIGUR 5: Val av paragraf och alternativyrkanden.

3 §	<ul style="list-style-type: none"> Dölja att pengar kommer från brott Främja att någon tillgodogör sig brottsvinster
4 §	<ul style="list-style-type: none"> Otillbörligt främja att någon omsätter brottsvinster
6 §	<ul style="list-style-type: none"> Oaktsamt dölja eller främja
7 § st. 3	<ul style="list-style-type: none"> Klandervärt risktagande med egendom

Svår gränsdragning mellan paragraferna

Flera intervjuade åklagare och poliser menar därmed att gränsdragningen mellan lagtextens olika paragrafer inte är helt enkel. De uttrycker att det kan vara svårt att avgöra vilket lagrum som ska åberopas och hur gärningsbeskrivningen ska utformas för

att täckas av straffansvar. Ett av områdena som beskrivs som otydligt är gränsdragningen mellan paragraf 3 och 4. Vad gäller användningen av 4 § är det främst den faktiska betydelsen av *otillbörligt främjande* som tas upp, samt vilken form av *konsumtion* lagen är applicerbar på. Det tycks även vara oklart om man som åklagare måste välja endast ett av lagrummen, eller om det är möjligt att ha parallella yrkanden för både 3 § och 4 §. En åklagare menar att det är mycket problematiskt att inte veta var man ska lägga sig, och säger sig inte känna till någon annan lagstiftning där oklarheten är lika stor, vilket illustreras i denna jämförelse med annan lagstiftning:

Man är ofta ganska säker på om det är misshandel eller fridskränkning, till exempel, eller om det är stöld eller rån.

Andra intervjupersoner ställer sig frågande till om den fjärde paragrafen är tänkt att täcka de fall där brottsvinster används direkt till mer vardaglig konsumtion. Det tycks dock inte överrensstämma med det som skrivs i förarbetena om hur paragrafen ska tillämpas då sedvanliga transaktioner inte omfattas av bestämmelsen. I ett ärende bedömdes den tilltalade, som otillbörligt upplåtit sitt bankkonto, ha främjat för någon att omsätta en summa på 110 500 kronor som härrörde från annonsbedrägerier. Den tilltalade dömdes sedermera för penningtvättsbrott 4 §. En prövning rörande frågan om rubricering mellan paragraferna i det aktuella ärendet lyftes till riksåklagaren (Åklagarmyndigheten 2017a) som i en svarskrivelse menade att

4 § ska syfta till omsättning av svårömsatt egendom och att kriminalisering i denna del inte ska omfatta sedvanliga transaktioner.

Därtill menade riksåklagaren att penningtvättsbrottet ska kopplas till gärningen och inte gärningspersonen. Därmed räcker det att uppdragsgivaren haft en penningtvättsavsikt och att den genomför penningtvättsåtgärden i varje fall haft ett likgiltighetsuppsåt till att pengarna härrör från brott. I och med det ansåg riksåklagaren att den tilltalades agerande uppfyller rekvisitet för penningtvättsbrott med penningtvättsyfte (3 §) och att agerandet därför borde ha fallit in under detta lagrum. Samtidigt menade han att det inte förelåg något hinder att döma någon för 4 §, eftersom man ändå kan hävda att främjandet varit otillbörligt. Riksåklagaren tyckte dock att frågan om vilket lagrum som ska tillämpas inte var av tillräckligt prejudikatintresse för att styrka prövning av ärendet till Högsta domstolen. Detta trots att det i skrivelsen fastställs att

[...] såväl åklagarna som domstolarna synes göra olika bedömningar i fråga om 3 eller 4 §§ penningtvättsbrottslagen (Åklagarmyndigheten 2017a).

Kriminaliseringen av självtvätt

Kriminaliseringen av självtvätt innebär att man under utredning eller i rättsalen inte behöver resonera kring om det är den tilltalade som har genomfört exempelvis bedrägeriet. Detta skulle enligt penninghålerilagen ha utgjort ett hinder, eftersom den bestämmelsen krävde att den tilltalade vidtagit åtgärder med *annans egendom* (prop. 2013/14:121 s. 30). Avsaknaden av resonemang i domarna om vem som begått förbrottet kan alltså tolkas som att lagstiftningen i denna del tillämpas enligt lagens syfte.

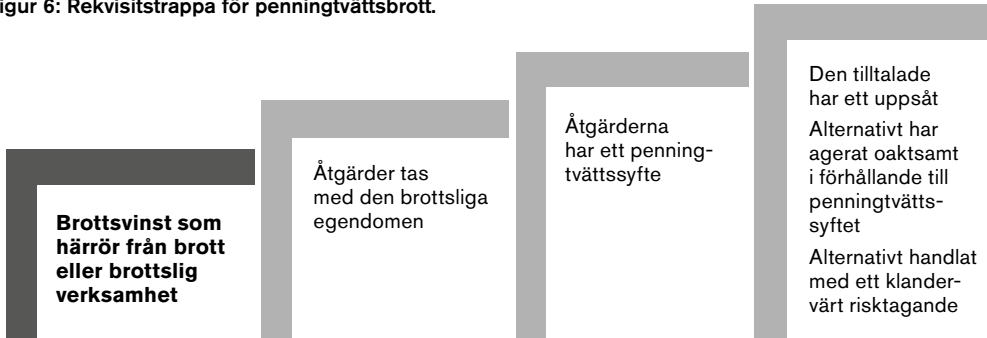
I domarna står det aldrig att det finns en *misstanke om självtvätt*; i stället skriver man *misstanke om penningtvättsbrott*. En handfull intervjupersoner har inte kommit i kontakt med termen självtvätt i sitt arbete, vilket antingen kan peka på att det inte är särskilt vanligt förkommande eller att det är ett begrepp som få känner till. Det är därför svårt att säga något om i vilken utsträckning självtvätt förekommer i materialet. Detta ska samtidigt inte förstås som att självtvätt inte förekommer. I narkotikaärenden eller andra kontantintensiva brottstyper handlar det ofta om hantering av egna brottsvinster (Bichler och Malm 2013). Kriminaliseringen av självtvätt kan exempelvis appliceras när det finns viss bevisning som styrker narkotikaförsäljning, men där pengar i stället för narkotika har hittats i samband med ett ingripande eller tillslag. Självtvätt förekommer även i vissa bedrägeriärenden, det vill säga att den som åtalas för penningtvätt sannolikt också genomfört bedrägeriet. Genom kriminaliseringen av självtvätt kan personer som hanterat brottspengar dömas oavsett om det rör sig om självtvätt eller inte. Därmed behöver man inte utreda skuldfrågan avseende bedrägeribrottet, utan endast konstatera att ett sådant brott har begåtts. Det betyder rimligtvis att fler misstänkta personer idag kan lagföras.

En majoritet av de intervjupersoner som har erfarenhet av självtvättsbestämmelserna ser kriminaliseringen av självtvätt som en positiv utveckling av lagstiftningen. Samtidigt finns det intervjupersoner som ser problem med den praktiska tillämpningen av bestämmelserna. Exempelvis menar några åklagare att det kan krävas mer arbete för att styrka självtvätt än för att styrka att någon hanterat andras brottsvinster. De hänvisar till domar som handlar om ”passivt” förvar av egna brottsvinster, där det saknas ett tydligt främjande- eller döljandesyfte. Om en person förvarar någon annans brottsvinster är det däremot enklare att argumentera för att detta måste ha haft ett penningtvättsyfte. Generellt sett frågar både åklagare och domare efter en tydligare konkretisering av vilken typ av penninghantering som krävs för att det ska betraktas som en penningtvättsåtgärd, när det handlar om självtvätt.

Koppling mellan egendom och brott

Vi ska nu titta närmare på rekvisitbedömningarna gällande penningtvättsbrott. Det första objektiva rekvisitet i penningtvättsbrottslagen är att *egendom ska härröra från brott eller brottslig verksamhet*.

Figur 6: Rekvisitstrappa för penningtvättsbrott.

Svårt när medel blandats över tid

Enligt förarbetena till penningtvättsbrottslagen var införandet av rekvisitet *härröra från brottslig verksamhet* framför allt tänkt att tillämpas i situationer där medel från flera och olika typer av brottsliga gärningar som inträffat över tid blandats samman (prop. 2013/14:121 s.47 och 109). Till följd av att det tidigare varit svårt att komma åt multikriminella individer som fått in inkomster på flera olika sätt, infördes den nya lagen med en förhoppning om att förenkla den rättsliga processen för att komma åt dessa. Flera intervjupersoner ger dock en bild av att utmaningen fortfarande kvarstår.

Det kan även uppstå problem vid situationer när legal och illegal egendom har blandats (exempelvis på den tilltalades bankkonto), eftersom det då är svårt för åklagaren att visa att just den egendom som är central i åtalet också är den som kommer från brott. Även om ett specifikt förbrott inte behöver anges måste ändå den *summa* som är i fokus för utredning och lagföring bevisligen komma från brott eller brottslig verksamhet. Detta syns även i domar där det rättsligt är svårt att visa vilken egendom som kommer från vilken typ av brottslig verksamhet.

Domar med konstaterat förbrott

Gällande rekvisitet att *egendomen ska härröra från brott eller brottslig verksamhet* finns det generellt sett två typer av domar i datamaterialet: dels domar där ett konstaterat förbrott förekommer, dels domar där det inte finns något konstaterat förbrott och där åklagaren måste bevisa koppling mellan egendom och brottslig verksamhet.

När det gäller domar med ett konstaterat förbrott handlar det antingen om att åklagaren hänvisar till tidigare domar, att någon i ärendet blir dömd för förbrottet eller att egendomen går att härleda till en brottslig gärning som dock inte kan styrkas i sin helhet. I dessa fall anses oftast kopplingen mellan egendom och brott vara styrkt, och några vidare resonemang om kopplingen mellan brott och egendom behövs därför inte. I stället övergår förhandlingen till att styrka de andra rekvisen. I datamaterialet förekommer även några friande domar där ett konkret förbrott är beskrivet. Det gäller såväl brott av normalgraden som grovt penningtvättsbrott. I de fallen är det dock inte kopplingen till förbrottet som försvårar bevisgrunden, utan problemet uppstår i stället vid något av de andra rekvisen.

I rättssalen passar vissa bedrägeribrott väl in i den lagtekniska beskrivningen för penningtvättsbrott, det vill säga att det a) finns ett konkret förbrott, som b) genererar en avgränsad brottsvinst och c) att åtgärderna har ett penningtvättssyfte (se även figur 2 i kapitlet Lagens utformning). Förloppet går därtill att redovisa på ett pedagogiskt sätt i rättssalen, där egendomen kan följas från målsägare till tilltalad, samt att egendomen utgör brottsvinst i samma sekund som den inkommer på den tilltalades konto. Enligt kodningen av domarna leder åtalet i 88 procent av fallen till en fällande dom när ett bedrägeri utgör förbrott. I åtal där andra brottstyper utgör förbrott, eller den brottsliga verksamheten, är andelen fällande domar endast 53 procent. Det ger en bild av svårigheten att styrka penningtvättsbrott i de ärenden som inte har bedrägeri som förbrott.

Domar utan konstaterat förbrott

I vissa fall kan det vara svårt att visa ett konkret förbrott. När det inte går måste åklagaren istället visa att den tvättade egendomen *härör från någon typ av brottslig verksamhet* och *vilka summor dessa brott kan bedömas generera*. Detta är av naturliga skäl svårt, särskilt om den misstänkta egendomen har en fysisk form, som exempelvis kontanter, klockor och smycken, eftersom det då oftast inte finns några digitala spår att luta sig mot.

Flera intervjuade åklagare och poliser resonerar kring bevisbördan kopplad till termen *brottslig verksamhet*. Denna formulering finns även i lagen om utvidgat förverkande, men där räcker det att åklagaren gör gällande att egendomen *klart mera sannolikt* härrör från brottslig verksamhet.³³ Penningtvättsbrottslagen har inte detta sänkta beviskrav, utan åklagaren måste istället visa att *det är ställt utom rimligt tvivel* att egendomen härrör från brotts-

³³ Det utvidgade förverkandet förutsätter att någon döms för ett förverkandeutlösande brott. Utvidgat förverkande kan därför inte komma i fråga i situationer med oförklarade tillgångar utan att någon döms för ett förverkandeutlösande brott.

lig verksamhet. Flera intervjupersoner menar att detta krav i princip innebär att man fortfarande behöver bevisa det konkreta förbrottet, vilket gör rekvisitet *härröra från brottslig verksamhet* svårt att tillämpa. Särskilt problematiskt tycks det bli när man hittar stora mängder pengar hos en person som man vet är kriminellt aktiv och saknar legala inkomster. Flera intervjuade poliser och åklagare menar att det sannolikt var denna typ av brottsvinster som lagstiftaren avsåg att komma åt med den nya lagstiftningen, men att den inte håller för det. En åklagare förklarar:

Polisen griper ju massa människor med mycket pengar på stan. Tjuvåringar med Rolexklockor för 300 000. Alltså det förekommer ju, det är inte helt ovanligt. Stora summor, alltså kontanter. Och det är ju klart att det är alldeles uppenbart i många fall, som du säger, de har knappt gått i skolan, de har ingen inkomst, bor hos mamma, enligt de officiella registren. Det är klart att pengarna ... alltså någonstans vet man ju att pengarna kommer ifrån brott, och de har ingen förklaring. Var ska de annars komma ifrån? Men man kommer inte åt dem om man inte kan peka på en särskild brottslighet.

Något som flera intervjupersoner saknar i lagstiftningen är en skyldighet för den tilltalade att ge en rimlig förklaring till varifrån egendomen kommer. Samtidigt menar vissa att det är relativt lätt för en misstänkt person att hitta på alternativa förklaringar till sina förmögensökningar. Exempelvis hävdar många tilltalade att pengarna är ett lån utan skuldebrev, en spelvinst som inte behöver registreras eller ett arv eller fastighetsförsäljning i annat land. Det är dessutom inte helt ovanligt att det finns någon form av handlingar som styrker att förmögensökningen har sitt ursprung i ett annat land, vilket ofta är svårt att motbevisa. Det är, enligt flera intervjupersoner, särskilt svårt när det handlar om länder med en hög grad av korruption eller där Sverige saknar rättshjälp.

Ett antal intervjuade åklagare lyfter fram ett avgörande från Europadomstolen 2017.³⁴ Domen fastställde att det inte strider mot Europakonventionen att döma någon för ett penningtvättsbrott trots att åklagaren inte kunnat eller velat visa vilket konkret förbrott egendomen härrör från. Därtill fastställde domen att om åklagaren presenterar en tillräckligt stark bevisgrund, och den tilltalade vägrar förklara egendomens ursprung, anses det styrka åklagarens bevisgrund. Om det finns en gedigen bevisgrund är det med andra ord möjligt att dra slutsatsen att den tilltalade är

³⁴ Ärendet heter *Zschüschen v. Belgium* (23572/07) och i domen från 2017 ställs oskuldprincipen mot den tilltalades plikt att lämna förklaringar som kan ställas mot åklagarens bevisgrund. Åtalet rörde ett penningtvättsyrkande mot Steve Mitchell Zschüschen, som öppnat ett bankkonto och inom två månader fört över 75 000 euro till detta konto. Under rättegången förhöll han sig passiv och kunde inte förklara de omständigheter som åklagaren lyfte eller lämna några verifierbara förklaringar till pengarnas ursprung.

skyldig, om denne inte kan lämna en annan förklaring till egendomens bakgrund.

Fällande domar utan konstaterade förbrott

I materialet finns det endast ett fåtal fällande domar utan konstaterat förbrott. De kännetecknas av att åklagaren gjort pedagogiska, systematiska och detaljrika framställningar för att visa att egendomen inte kan ha kommit till på legal väg eller på det sätt den tilltalade hävdar. Ofta baseras framställningarna på en kombination av teknisk, muntlig och skriftlig bevisning samt resultat av olika tvångsmedel. Metoden tycks framför allt vara användbar när egendomen härrör från narkotikaverksamhet, men åklagaren inte kan knyta den tilltalade till ett specifikt narkotikabrott. Underlaget kan då bestå av chatthistorik och konversationer som indikerar narkotikaaffärer som i tid kan kopplas ihop med penningflöden samt avsändare och mottagare. I dessa domar pekar åklagaren ofta även på ett antal besvärande omständigheter, exempelvis att det finns tydliga indikationer på att en person befinner sig i en kriminell miljö med kopplingar till andra kriminella, och att den tilltalade utfört särskilda handlingar som överensstämmer med kända narkotikabrottsmodus. Genomgången av domarna visar att åtalen i 69 procent av ärendena leder till en fällande dom för penningtvättsbrott när det finns misstankar om narkotikabrottslighet. De personer som åtalas för penningtvättsbrott kan ha varit personer som sålt narkotika och därefter tvättat sina vinster själva (självtvätt) eller personer som endast förvarat eller transporterat kontanter från narkotikahandling.

Ett illustrativt exempel är en dom där åklagaren misslyckades med att styrka sitt förstahandsyrkande, som var narkotikabrott, men istället lyckades styrka sitt andrahandsyrkande, som var penningtvättsbrott. Viktig bevisning var beslag som gjorts vid en husrannsakan, bland annat en större mängd kontanter, en guldlänk, en digitalvåg och redline-plastpåsar. Till följd av att dessa föremål ansågs vara vanligt förekommande vid narkotikahandling bedömde rätten det vara rimligt att det var narkotikaförsäljning som genererat egendomen. Därutöver fanns även konversationer från den tilltalades telefon samt transaktionsmönster på personens bankkonto. En tillgångsutredning visade dessutom att den tilltalade inte haft en taxerad inkomst som kunde förklara beloppen. Rätten tolkade egendomen som en *sammanblandning av brottsvinster över tid* och ansåg det styrkt att den tilltalade förvarat kontanter och en guldlänk, som härrörde från brottslig verksamhet, i sin bostad.

Friande domar utan konstaterade förbrott

Några av de friande domarna gällde exempelvis mindre partier narkotika som hittats tillsammans med fysisk egendom (pengar, guldkedjor osv.) eller elektronisk egendom (pengar på konton). I de fallen menade rätten dels att mängden narkotika var för liten för att kunna förklara det totala värdet av den egendom som låg till grund för åtalet, dels att åklagaren inte lyckats visa att det handlade om vinstgenererande narkotikaverksamhet, utan skulle kunna röra sig om narkotika för eget bruk. Det finns även ett exempel där en åklagare försökt ge en bild av en tilltalad som livsstilskriminell genom att visa att personen tillhör ett mc-gäng. Något som, i kombination med andra försvårande omständigheter, enligt åklagaren indikerar en ökad risk för kriminella inkomster. Åtalet ogillades dock, eftersom inga närmare detaljer kunde presenteras som bevisade att den specifika egendomen kom från brott eller brottslig verksamhet.

Tillgångsutredning och kontoanalys som bevisunderlag

Vid avancerade ärenden tycks tillgångsutredningar utgöra ett viktigt komplement till helhetsbilden om hur den misstänktes levnadssituation ser ut. Vid enklare ärenden med exempelvis annonsbedrägerier räcker det dock vanligtvis med kontoutdrag som skriftlig bevisning. I datamaterialet förekommer domar där tillgångsutredningar spelat en avgörande roll, inte minst i ärenden där det saknats ett känt förbrott, men också där omständigheterna kring den tilltalades inkomster och tillgångar har kunnat ifrågasättas.

Ett illustrativt exempel är ett ärende där man med hjälp av en tillgångsutredning kunde visa att den tilltalade aldrig haft ett arbete som kunde förklara tillgången till de belopp, den egendom och de mängder narkotika som hittades i dennes bostad. Vidare visade en kontoanalys att ett stort antal av de personer som satt in pengar på den tilltalades konto förekom i polisens brotts- och belastningsregister eller misstankeregister. De flesta kopplade till någon form av narkotikabrottslighet. Det vanligaste scenariot är dock att det inte räcker med bara en tillgångsutredning för att styrka att pengar härrör från brott, vilket exempelvis illustreras av följande resonemang ur en dom:

Det framstår som klart mer sannolikt att pengarna utgör utbyte av brottslig verksamhet än att så inte är fallet. [...] Men de omständigheter som åberopats är inte tillräckliga för att det ska nå upp till beviskravet styrkt.

Genomgången av domar tyder därmed på att den betydelse en tillgångsutredning tillskrivs i rätten kan skilja sig åt mellan

ärenden. I de fall där det finns ett tydligt samband mellan egendom och brott utgör tillgångsutredningen ett bra komplement för att visa att pengarna inte tillkommit på legal väg. I mer komplicerade ärenden beskrivs tillgångsutredningar som mycket resurskrävande, kanske främst för att det ofta saknas ett tydligt samband mellan egendom och brott. I de fallen håller utredningen vanligtvis inte som ensamt bevisunderlag i rätten, bland annat på grund av att den misstänkte ofta kan ange alternativa förklaringar till egendomen. Olika förklaringar inkluderar exempelvis inkomster genom svartarbete, spelvinster, arv eller gåvor. Det är heller inte ovanligt att hänvisa till att egendomen har sitt ursprung i andra länder än Sverige, vilket ytterligare försvårar utredningsmöjligheterna.

Även om man har lyckats hitta överföringar som inte kan förklaras på legal väg och har gjort en gedigen utredning i övrigt, räcker det inte alltid för en fällande dom, enligt flera åklagare. Här berättar en av dem:

Det räcker inte med noll förklaringar från en misstänkt om var pengarna kommer ifrån. Och inte heller med en tillgångsutredning som stödjer att det inte finns en chans att det här är lagligt intjänade pengar, det är ju inte tillräckligt [enligt rätten].

Skatte- och bokföringsbrott: När blir tillgången en brottsvinst?

I forskning om penningtvätt och organiserad brottslighet lyfts bolag ofta fram som ett brottsverktyg (Savona mf. 2016, Center for the Study of Democracy 2015). Genomgången av domar ger en bild av det tycks vara svårt att bevisa penningtvättsbrott när ett brott har skett inom ramen för näringsverksamhet. I ungefär fyra procent (15 domar) av det totala antalet domar har förbrottet utgjorts av skatte- eller bokföringsbrott. Åtalen avser vanligtvis grovt penningtvättsbrott eller grov näringspenningtvätt, eftersom det antingen rör sig om större belopp eller handlat om systematiska upplägg. En förklaring till det låga antalet domar är att det är svårt att avgöra när egendom är att betrakta som en brottsvinst i den här typen av ärenden. Ekobrott utmärker sig jämfört med många andra typer av brott, eftersom vinningen ofta utgörs av en förmögenhetsökning där svarta och vita pengar blandas, vilket försvårar att identifiera en tydlig brottsvinst (Brå 2015:22, Brå 2011:7). I de fallen upptäcks den misstänkta egendomen ofta först i samband med granskning av årsbokslut eller deklarationer. Förbrotten kan i de här fallen exempelvis bestå av bokföringsbrott i miljonklassen. Därtill kan företaget ha låtit bli att betala in skatter och avgifter eller medvetet lämnat felaktiga

uppgifter till Skatteverket. I ekobrottsdomarna beskrivs ofta klassiska penningtvättsupplägg, där obeskattade intäkter överförs mellan flera konton och tas ut i kontanter. I domarna framträder en bild av att det vanligtvis tycks vara så kallade målvakter som åtalas för penningtvätt, medan huvudmännen åtalas för något av ekobrotten. Lagstiftningen bidrar här till att lagföra även personer som varit medhjälpare genom att hantera brottvinster.

Ett belysande exempel är en dom där åklagaren yrkade på att skattebrott utgjort förbrott till penningtvätt, till följd av icke bokförda intäkter. Rätten gjorde dock bedömningen att egendomen, vid det exakta tillfället för de misstänkta penningtvättsåtgärderna, inte var brottsvinster:

Åtgärder med sådan undandragen egendom, som varit föremål för skattebrott, kan vara straffbar penningtvätt. Inkomster som kan ha uppkommit och hanterats under åtalad period skulle dock ha deklarerats först senare, och kan därmed inte ha varit föremål för skattebrott redan vid de åtgärder som är aktuella i målet.

I en annan dom ställdes frågan om när egendom blir brottslig på sin spets. Åklagaren menade att ett bolag inom byggbranschen inte hade marginaler i sin verksamhet för att kunna bedriva den vitt, och därför hade för avsikt att betala ut svarta löner kontant. Åklagaren drev att de pengar som byggbolaget erhållit av beställaren därmed härrörde från brottslig verksamhet redan när de lämnade beställarens konto. De tilltalade menade dock att pengarna inte härrörde från brott utan från inkomster inom ramen för bolagets legitima verksamhet. Rätten ansåg att pengarna var legala så länge de inte betalats ut i svarta löner. Hanteringen i bokföringen var därmed inte att betrakta som brottslig, eftersom det lagtekniskt inte kunde utgöra penningtvätt förrän den slutliga skatten fastställdes och skattebrottet skett.

Osanna handlingar och fakturor

En mycket liten del av domarna rör upprättande av *en skenbar förklaring till innehavet*. En anledning till att detta inte förekommer i större utsträckning är sannolikt den låga andelen brott i bolagsmiljö i domarna. Det finns dock ett fåtal exempel på när osanna underlag tagits fram för att styrka försäljning eller köp av exempelvis fordon, i syfte att förklara behovet av stora kontantuttag eller insättning av kontanter. Något vanligare är upplägg med osanna fakturor som avser att täcka hål i bokföringen.

Behov av praxis för att kunna tillämpa lagen som tänkt

Vid tillämpandet av lagen tycks beviskravet som avser brott eller brottslig verksamhet, som tidigare nämnts, vara en av de frågor som vållat störst problem för åklagare och domare. Många intervjupersoner menar att det därför finns ett stort behov av vägledande avgöranden kopplade till frågan om *konkret förbrott* och *brottslig verksamhet*. Flera åklagare förmedlar en önskan om att rättsfall prövas av Högsta domstolen (HD) för att på så sätt få vägledande uttalanden, särskilt avseende ärenden där bedrägerier inte utgör förbrott. Därtill lyfter Riksåklagar- en årligen rättsliga områden som bör prioriteras av Åklagar- myndigheten och Ekobrottsmyndigheten, i syfte att få fram praxis i rättsliga frågor av betydelse för åklagarverksamheten, däribland frågor som rör penningtvättsbrott (Åklagarmyndig- heten, prioriterade prejudikatfrågor 2015–2019).

I intervjuerna är det vanligt med jämförelser med den tidigare lagen om penninghäleri. Flera intervjupersoner ifrågasätter exem- pelvis om det verkligen blivit någon praktisk förändring av lagens tillämpning, kanske främst beroende på att tolkningar av vad *brottslig verksamhet* innebär fortfarande är mycket restriktiva, och på kraven på *konkret förbrott* för en fällande dom. Vissa intervjupersoner menar att de rättsliga svårigheter som finns kopplade till kraven på *konkretisering av förbrottet* har gjort att den nya lagen i praktiken inte bidragit till så många nya sätt att åtala för penningtvättsbrott. Enligt dessa intervjupersoner har lagstiftningen därför inte blivit den nystart man hoppades på när den infördes.

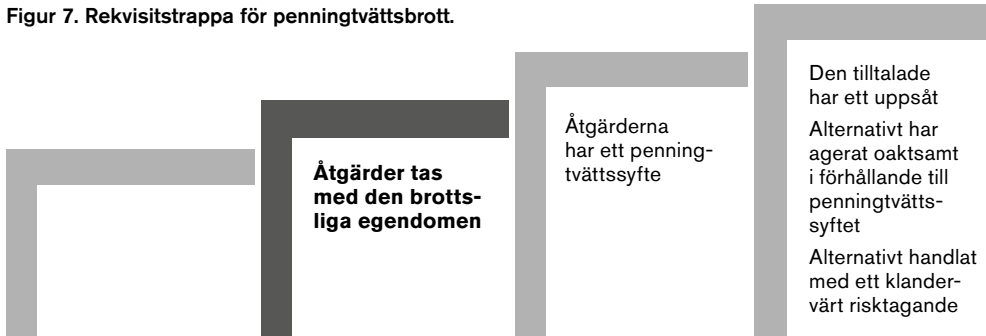
Både poliser och åklagare ger även uttryck för en önskan om att fler typer av ärenden, med större variation av misstänkt förbrots- lighet, prövas i lägre instanser. Några intervjupersoner anser att det är problematiskt att många åklagare endast går upp i rätten med enklare ärenden, som de är säkra på blir en fällande dom, i stället för att även pröva mer komplexa ärenden. En polis- anställd förklarar:

Att man gärna vill ha både hängslen och livrem innan ... Men jag tycker att då utvecklar man inte, man använder inte lagen fullt ut, om man ska vara så säker hela tiden. Utan man måste pröva sig fram, och ge domstolen en chans att titta på olika sätt också. För som det är nu så är domstolarna ... de får ju bara ett paket om man säger, och det är det där med röda snören. Men man kanske vill ha vita snören och blåa snören som man presenterar också, för att se vilket är bäst. Så det är någonting som jag skulle vilja se.

Penningtvättsåtgärderna

Det andra objektiva rekvisitetet i penningtvättsbrottslagen är *penningtvättsåtgärder och hantering av brottsvinster*.

Figur 7. Rekvisitstrappa för penningtvättsbrott.

Skillnaderna i vilka penningtvättåtgärder som återfinns i domarna beror på brottsvinstens form, det vill säga antingen digitala transaktioner mellan bankkonton eller fysisk egendom, såsom kontanter, smycken och klockor. Det innebär att själva förbrottsligheten inte har någon större betydelse för vilka penningtvättsåtgärder som förekommer, även om vissa brottsformer är mer kontantintensiva än andra. Försäljning av narkotika kan exempelvis ske både som kontant verksamhet eller i form av försäljning med insättning på konto, vilket följaktligen leder till olika efterföljande åtgärder med brottsvinsten. I domar där bedrägeri, skattebrott eller bokföringsbrott utgör förbrott handlar det dock i princip uteslutande initialt om digitala transaktioner (dock kan uttag i kontanter förekomma som ett senare led av penningtvättsupplägget).

Penningtvättsåtgärderna avhandlas vanligtvis kort

I de allra flesta domar avhandlas penningtvättsåtgärderna kort, och ofta i uppräknande form som följer lagtextens begrepp (överlåtit, förvarat, omsatt etc.). En stor del av intervjupersonerna menar att de inte stött på problem kopplat till att bevisa att penningtvättsåtgärder ägt rum. Några menar dock att penninghanteringen borde ges mer plats, eftersom den egentligen utgör kärnfrågan i penningtvättsåtalen. De menar att det finns en risk för att det istället blir ett överdrivet fokus på förbrottsligheten, och att penningtvättsåtgärderna därför hamnar i skymundan. Samtidigt är det många gånger komplext att förhålla sig till åtgärderna snarare än till förbrottet. En domare menar att all hantering av egendom är legal, så länge det inte handlar om hantering av brottsvinster. Det vill säga att det finns en skillnad mellan att hantera pengar på ett misstänkt sätt och att begå en brottslig

gärning. Några intervjupersoner betonar vikten av att komma ihåg att det inte är brottsligt att handla med kontanter eller hantera pengar på andra sätt än normen. Ett avvikande sätt att hantera pengar ska med andra ord inte likställas med hantering av brottsliga pengar. En åklagare förklarar:

Det är jättesvårt, för någonstans så är det faktiskt så att även kriminella måste få ha pengar. Och man måste kunna ha pengar legalt på sig men ändå hantera dem på ett märkligt sätt. De här personerna har många gånger andra skulder och kanske framför allt, de vill inte att deras pengar ska synas och då kanske man får ha förståelse för att de hanterat sina pengar på märkliga sätt.

Därför är det viktigt att åklagaren specificerar vad exakt den tilltalade gjort och på vilket sätt det utgör en brottslig gärning. En domare berättar:

Att man har ”upplåtit ett konto”, det är en jättevanlig formulering, och det är lite, tycker jag, oprecist, att man använder en sådan standardformulering utan att riktigt sätta sig in i, eller vad man menar med den formuleringen, egentligen? Där kunde åklagarna bli bättre på att precisera ”vad är det den tilltalade har gjort?”. Vad är det som gör att detta faller in under penningtvätt?

Vad utgör en normal hantering av pengar?

I flera domar gör rätten en bedömning av den tilltalades *förkunskap* och *förmåga* att göra en adekvat tolkning av den situation som uppstått i samband med det misstänkta penningtvättsbrottet. För att få en uppfattning om den tilltalades trovärdighet används ofta en metod som går ut på att konstruera en bild av vad som utgör en *normal hantering av pengar*. Den bilden ställs sedan i relation till den tilltalades hantering av egendomen. I en fällande dom har den tilltalade exempelvis erbjudits narkotika i utbyte mot att en tredje person fått föra över pengar till den tilltalades bankkonto. Pengarna togs sedan ut i kontanter. Enligt rättens resonemang borde behovet av skyndsamhet, de specificerade uppgifterna samt vissa insättningsreferenser, fått den tilltalade att förstå att det inte rörde sig om legala pengar. I domen står bland annat:

Omständigheterna kring det erbjudande den tilltalade fick är sådana att varje vuxen normalbegåvad person som befinner sig i situationen måste förstå att det finns stor risk att pengarna kommer från någon typ av brottslig verksamhet.

Även i andra domar, med mindre tydliga omständigheter än det nyss refererade fallet, menar rätten att den tilltalade borde ha

blivit misstänksam när denne blev ombedd att tillfälligt låna ut sitt bankkonto eller bankomat kort. Det finns också domar där rätten menar att det inte kan anses vara en normal hantering av pengar att ta eller ge ett lån utan någon dokumentation.

Bedömning av den tilltalades eget ansvar för bankuppgifter

Vid sidan av ett tillfälligt upplåtande av ett bankkonto förekommer också fall där den tilltalade helt gett någon annan kontroll över exempelvis dennes bankkonto, bankdosa, internetbank, bank-id eller bankkort. I dessa fall baseras rättsens bedömning på den tilltalade kontoinnehavarens förklaring, trovärdighet och medvetenhet om penningtvättssyftet. Genomgången av domar visar att resonemangen varierar i olika domar gällande vilket eget ansvar en tilltalad har, genom att ha lämnat över kontrollen över sina konto- och kortuppgifter till någon annan. Några intervjuade åklagare menar också att bedömningarna av vad som utgör en penningtväftsåtgärd varierar mellan olika domstolar.

I en dom gör rätten bedömningen att risken för att kontot och kortet skulle användas för penningtväftsåtgärder var så stor att den tilltalade skulle dömas oavsett om denne haft kontroll över kontot eller inte. I andra domslut går det att läsa att den tilltalade *lätit* sin identitet bli kapad, genom att medvetet ha lånat ut handlingar som krävs för att kunna utföra penningtväftsåtgärder. I dessa domar döms de tilltalade för penningtvättsbrott. Samtidigt finns det även flera domar med liknande omständigheter, men där rätten har friat i ansvarsfrågan.

I penningtvättsbrottslagens förarbeten anges att formuleringen ”vidtar annan sådan åtgärd med egendom” exempelvis syftar på upplåtande av konto. Att överlåta kontrollen av ett konto till någon annan kan därför på goda skäl tolkas som en penningtväftsåtgärd i sig. Det kan dock finnas naturliga förklaringar till att domsluten skiljer sig åt, eftersom varje enskilt åtal ska prövas utifrån de omständigheter som funnits i relation till brottsgärningen. Samtidigt visar domsgenomgången på att man gjort olika bedömningar av åtgärdens kvalitet. Att det i vissa fall saknas förutsägbarhet i bedömningen av vad som är att betrakta som penningtväftsåtgärd står i motsättning till lagstiftarens målsättning att ”...kraven på rättssäkerhet och förutsägbarhet bibehålls” (prop. 2013/14:121 s. 43).

Vad är en penningtväftsåtgärd?

Det förekommer ett fåtal friande domar där det är resonemanget kring rekvisitet åtgärder som leder till en friande dom. Detta rör främst åtal avseende grovt penningtvättsbrott. Svårigheterna kan främst kopplas till hur man, inom olika delar av rättsväsendet,

resonerar kring vad en penningtvättsåtgärd egentligen *är*. För straffansvar krävs nämligen ett *döljandesyfte*, det vill säga att förvaringen av egendomen syftat till att *dölja* att den härrör från brottslig verksamhet eller ett *främjandesyfte*, det vill säga att hanteringen främjat möjligheterna för någon att omsätta egendomen. Intervjupersonerna hänvisar till ett antal friande domar där själva *förvaringen av pengar* inte ansetts ha omfattats av penningtvättsbestämmelserna. Det handlar exempelvis om bedömningar som gått ut på att man har hittat pengar i tilltalades hem, men att de inte gjort några försök att dölja eller gömma dem. Eftersom de tilltalade inte har vidtagit en åtgärd för att dölja pengarna har bedömningen gjorts att penningtvättsyfte saknats. I en dom menar rätten att egendomen har varit för lättillgänglig för den tilltalade för att det ska ses som att aktiva åtgärder vidtagits för att dölja egendomens ursprung.

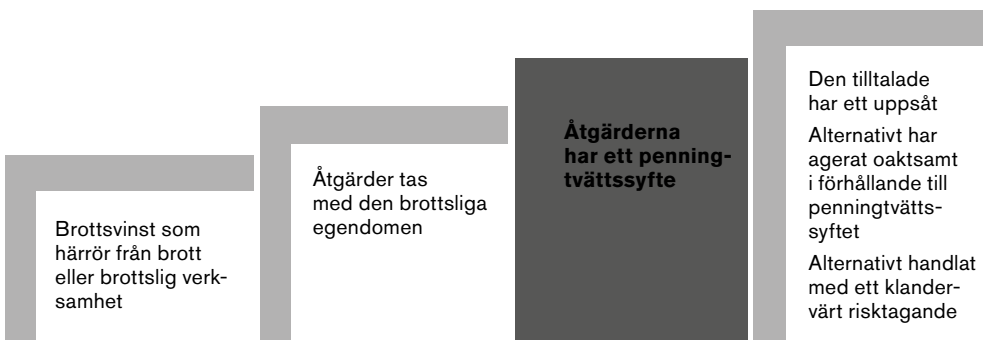
Flera intervjupersoner menar att det inte kan ha varit syftet med lagen. Denna problematik återfinns bara i ett fåtal domar och är därför inte representativ för hur domarna generellt sett ser ut. En åklagare berättar:

Det finns ju till exempel något uttalande om att rent passiv förvaring på ett konto inte skulle vara en penningtvättsåtgärd, men kommer man så långt att man har styrkt en bakomliggande brottslig verksamhet och ett samband mellan de pengar som man är ute efter då, i någon mening, och den bakomliggande brottsligheten, då tycker jag att domstolarna är beredda att köpa nästan vilken åtgärd som helst som penningtvättsåtgärd, det är inte där lagstiftningen brister.

Insikt om penningtvättssyftet

Det tredje objektiva rekviritet i penningtvättsbrottslagen är *penningtvättssyftet*.

Figur 8. Rekviritstrappa för penningtvättsbrott

Medan penningtvättsåtgärder är *faktiska gärningar* som vidtagits med brottsvinsten, är penningtvättssyftet en *bedömningsfråga*, som kan kopplas till hur trovärdig den tilltalades berättelse är. En intervjuperson beskriver detta på följande sätt:

Vad det kokar ner i till slut är att det sitter hos den enskilda domarens uppfattning om vad som är tillräckligt, ”Det här är bara rappakalja från den här misstänkta, det kan vi helt bortse ifrån”, medan en annan domare säger ”nej, nej det kan vara att han har sålt narkotika, det kan vara att han har ägnat sig åt allt detta som han har sagt ...”

I bedömningen av penningtvättssyftet undersöker rätten framför allt de omständigheter och den information som fanns att tillgå före, under och efter hanteringen av pengarna. Rent lagtekniskt är det uppdragsgivarens *syfte att tvätta pengar* som omfattas av penningtvättsbestämmelsen. Därför handlar rättens frågor och resonemang framför allt om relationen mellan utföraren och uppdragsgivaren, omständigheterna samt kontexten kring överenskommelsen. Ofta tycks de tilltalades förklaringar till varför de valt att hantera den misstänkta egendomen ha mindre betydelse för domens utgång. Istället fokuserar rätten på om de tilltalade ställt kontrollfrågor till sina uppdragsgivare om syftet med en transaktion, eller varifrån pengarna kommit. Det gäller i synnerhet om den tilltalade känt till att uppdragsgivaren har eller har haft en kriminell livsstil, alternativt om uppdragsgivaren är helt okänd för den tilltalade. Andra exempel på försvarande omständigheter är att inte ha spärrat sitt bankkort, bankkonto eller bank-id, eller inte ha tagit kontakt med banken eller polisen när penningtvättsupplägget uppdagats.

Kravet på den tilltalade att ställa kontrollfrågor till uppdragsgivaren och ta reda på *skälen* till transaktionen, varierar mellan olika domar. I vissa fall mynnar resonemanget ut i en fällande dom, när den tilltalade inte ställt tillräckligt ingående kontrollfrågor. I andra fall leder det till en friande dom, på grund av att just brist på information gör att de tilltalade inte anses kunnat vara medvetna om penningtvättssyftet. I flera av dessa domar frias de tilltalade trots att ärendena innehåller många av de omständigheter som är återkommande i fällande domar. Exempelvis sker åtgärderna med pengarna skyndsamt efter tydliga instruktioner från uppdragsgivaren och i ett fall har den tilltalade även fått ersättning, vilket i andra domslut ofta tolkas som en försvarande omständighet. I en dom görs bedömningen att den tilltalade hade rätt att lita på sin vän, som behövde hjälp med ett kontantuttag på 15 000 kronor. Detta trots att den tilltalade blev misstänksam avseende uttaget, men ändå inte ställde några kontrollfrågor eller vidtog någon preventiv åtgärd (exempelvis ringde banken eller polisen). Ur domen:

Det hade givetvis varit en helt annan sak om den tilltalade träffat på en helt främmande på ett torg och denne ställt samma fråga.

Just ett sådant förlopp bedöms dock annorlunda i en annan friande dom. En person, okänd för den tilltalade, ber om hjälp med ett kontantuttag på en offentlig plats. Eftersom personen var just *okänd* för den tilltalade, menar rätten i det här fallet att den tilltalade saknat vetskap om pengarnas brottsliga bakgrund. Det är dock svårt att göra jämförelser mellan domar, eftersom all information inte finns angiven där. I slutändan handlar utfallet om rättens bedömning av den tilltalades trovärdighet (som ibland får genomslag och andra gånger inte). Dock finns indikationer på att ansvarsfrågan kring vissa omständigheter och kontexter bedöms olika av olika domare.

Den tilltalades ekonomiska förhållanden påverkar

I domarna förekommer även resonemang som tycks kunna kopplas till de tilltalades inkomster och tillgångar. Personer med låga inkomster och små tillgångar tycks löpa större risk att fällas för penningtvättsbrott än mer bemedlade personer, men det tycks även finnas skillnader i hur rätten bedömer *trovärdigheten* i de tilltalades berättelser. Detta är tydligt i statistiken över misstänkta personer (se vidare kapitel Penningtvättsmisstänkta) och denna bild delas av intervjuade åklagare och poliser. Enligt dessa intervjupersoner är det vid misstänkta penningtvättsbrott betydligt lättare att åtala personer som helt saknar inkomst än personer som har legala inkomster. Varje belopp som kommer in på ett bankkonto tillhörande en person utan inkomster kräver nämligen någon form av förklaring. En utredare berättar följande:

Det är ju alltid lättare med människor som är nolltaxerade, där de inte har några legala intäkter. Det är ju mycket lättare att visa på att de här beloppen inte kan komma någon annanstans ifrån. Men det blir ju alltid svårt när människor har en inkomst. Det är ju jättesvårt med människor som har det bra ställt. Det går ju nästan inte.

Ett illustrerande exempel är en dom där brottsvinster från bedrägerier omvandlats till Bitcoin. I ärendet har den tilltalades uppgift varit att omvandla brottsvinster, som härrör från annonsbedrägerier, till Bitcoin. I domen berättar den tilltalade att han har familj, hus och egen firma. Han framhåller även att han inte skulle ha deltagit i något som var olagligt. Ur domen:

Om den tilltalade skulle ha förstått att det var fråga om bedrägerier borde han därför rimligtvis även ha insett att han skulle kunna bli involverad i en polisutredning. Det talar emot att han känt till de bakomliggande bedrägerierna.

Därtill är det, enligt rätten, en förmildrande omständighet att den tilltalade endast behållit 25 procent av brottsvinsten. Samtidigt har det i andra domar ansetts utgöra en alltför stor ersättning i förhållande till arbetsinsatsen att få 1 000 kronor för att göra uttag på 15 000 kronor (vilket motsvarar 7 procent).

Att styrka syftet genom att fokusera på åtgärderna

Som tidigare nämnts läggs sällan tonvikten vid penningtvättsåtgärderna. Kontomiljöns möjligheter till spårbarhet gör att transaktionerna, kontantuttagen och omsättningen enkelt kan styrkas. I vissa åtal använder åklagaren dock listan av efterföljande åtgärder som ett sätt att bevisa penningtvättsbrottet i samtliga delar. Det vill säga, ett försök att framhålla ett *beteendemönster* som inte kan ha någon annan logisk förklaring än att det syftade just till att tvätta pengar.

Konventionellt penningtvättsbeteende

I domarna förekommer resonemang från åklagare som bygger på att de tilltalade agerat på ett sätt som kan betecknas som *konventionellt penningtvättsbeteende*. I de fallen blir själva penningtvättsåtgärderna centrala i bevisningen av penningtvättsbrottet, eftersom själva penningtvättsmetoden tyder på såväl ett tidigare vinstgenererande brott som ett syfte att tvätta pengar. I en dom står exempelvis att ”pengarnas flöde framstår som skolexempel på penningtvätt.” Ett *konventionellt penningtvättsbeteende* kan exempelvis handla om att likartade summor med jämna mellanrum sätts in på ett bankkonto, för att därefter skyndsamt föras vidare eller tas ut i kontanter. Det kan även exemplifieras med att flera personer i ett nätverk upplåter sina konton för snabb genomströmning av pengar (som härrör från brott). Andra resonemang kring detta beteende rör oförklarliga utlandstransaktioner (som en del i ett brottsupplägg). Argumentationen bygger på att det inte finns någon annan logisk förklaring till att de befattat sig med pengarna, än syftet att dölja pengarnas ursprung, och därmed minska deras spårbarhet. En intervjuad åklagare beskriver det som att penningtvättsåtgärderna måste vara bärare av penningtvättssyftet och åtgärden blir en bevisfaktor i att styrka penningtvättssyftet.

Misstänkt penninghantering som försvårande omständighet

Misstänkt penninghantering kan vara en försvårande omständighet för den tilltalade. När det rör sig om större belopp tycks åtgärderna enklare att styrka, främst på grund av att det är svårare att hitta en legal bakgrundsförklaring till större belopp. Ett exempel är en dom där stora sedelbuntar överlämnats till en affärsägare utan någon synbar motprestation. Rätten resonerade

kring att pengarna troligtvis inte använts för att köpa något i affären, och det suspekta i sådana mängder kontanter:

Sedelbuntarnas storlek talar för att dessa inte kommer från laglig och vardaglig affärsverksamhet, utan i stället talar de stora summorna för att pengarna härrör från brottslig verksamhet.

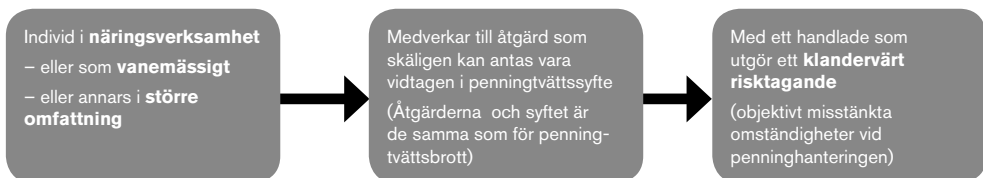
I en annan dom dömdes två tilltalade för att i sin bostad i lönn-dom ha förvarat delar av brottsvinsten från ett rån, samt ha växlat den till olika valutor. Enligt rätten kunde förfarandet inte tolkas på annat sätt än att det gjordes i syfte att försöka dölja pengarnas brottsliga ursprung. Det förekommer också fällande domar där tilltalade transporterat eller smugglat pengar på okonventionella sätt, såsom i lönnutrymmen, i kroppen, eller genom bilfärder.

Näringspenningtvätt

Näringspenningtvättsbrott skiljer sig från penningtvättsbrott, dels avseende vilka rekvisit som täcks av straffansvar, dels gällande hur brottet utreds och framställs vid förhandling. I detta avsnitt går vi först igenom grov näringspenningtvätt och näringspenningtvätt av normalgraden. Avslutningsvis diskuterar vi ringa näringspenningtvätt.

För att en gärning ska medföra straffansvar för näringspenningtvätt av normalgraden, eller grov näringspenningtvätt, krävs att den åtalade antingen i en *näringsverksamhet*, på ett *vanemässigt* sätt eller i *större omfattning* medverkar till åtgärder som görs i penningtvättssyfte. I näringspenningtvättsparagrafen finns inga rekvisit avseende koppling till brott eller brottslig verksamhet, utan straffansvaret grundar sig i *hanteringen* av egendomen i stället för egendomen i sig.

Figur 9. Beskrivning av näringspenningtvättsbrottet.

Trots att fokus ska ligga på *hanteringen* av egendomen ger några intervjupersoner en bild av att det ibland kan vara en pedagogisk utmaning att få rätten att *inte* fokusera på den brottslighet som föregått näringspenningtvätten. Flera intervjupersoner, som har drivit näringspenningtvättsärenden, berättar att de flera gånger

tvingats upprepa för rätten att det är själva beteendet som är straffbelagt, och inte förbrottet eller egendomen i sig. En åklagare berättar att domaren, i ett ärende, återkommande frågat:

Vad påstår åklagaren för brottslig verksamhet?

Då fick jag säga tre gånger: ”jag påstår ingen brottslig verksamhet, det här är ett klandervärt risktagande, och jag tar inte ställning till det, det kan vara skattebrottslighet, det kan vara legitim verksamhet, det kan vara en blandning, men jag har inte påstått någonting och jag behöver inte påstå någonting, och därför så ska vi fokusera på det klandervärda risktagandet”.

I en annan näringspenningtvättsdom utgår rätten från paragrafens rekvisit, men uttrycker samtidigt ett missnöje över hur straffbestämmelsen är konstruerad:

Tingsätten, som i och för sig anser att en straffbestämmelse av nu aktuellt slag lämnar åtskilligt i övrigt att önska ur rättssäkerhetssynpunkt, finner under dessa förhållanden att det finns tillräckliga förutsättningar för ådömande av straffansvar för näringspenningtvätt.

Näringsverksamhet, vanemässigt eller i större omfattning
Eftersom näringstvätten i de flesta fall sker inom ramen för näringsverksamhet finns det i domarna få längre resonemang kring begreppen *vanemässig* och *i större omfattning*. Samtidigt finns det en fällande dom där den tilltalade *inte* driver näringsverksamhet. Det åtalet har sin grund i att den tilltalade vid ett stort antal tillfällen tagit emot stora belopp på sitt konto, för att därefter föra dem vidare eller ta ut pengarna i kontanter. Den tilltalades handlingar bedöms ha bedrivits vanemässiga, och personen döms därför för näringspenningtvättsbrott. I domen förekommer inga resonemang om pengarnas bakgrund, men rätten fastställer däremot att ett flertal av insättningarna gjorts av personer med en kriminell bakgrund.

I en av de friande domarna bedömer tingsrätten att ett kontant bilköp för flera hundra tusen kronor, av en person utan näringsverksamhet som medverkar vid en enstaka affär, inte uppfyller kraven för näringspenningtvättsbrott. Några intervjupersoner menar att det är problematiskt att *näringsbegreppet* används i lagtexten. Det kan, enligt dem, leda till förvirring om vilka situationer eller inom vilka områden lagen ska eller kan tillämpas. Det finns exempelvis olika uppfattningar, bland intervjupersonerna, om det måste handla om en *formell näringsverksamhet* för att hamna under 7 §. En intervjuad handläggare vid Finanspolisen resonerar exempelvis på följande sätt:

Du kan ju använda näringspenningtvättsbrottslagen även om du inte har en näringsverksamhet, utan bara en verksamhet som ser ut att vara näringsverksamhet. Det är ju många som gör så även om de inte har en näringsverksamhet där de säljer bilar till exempel. Hur många bilar kan du sälja på ett år utan att du kan säga att det är en näringsverksamhet?

Klandervärt risktagande

Vad innebär det att en tilltalad agerat med ett klandervärt risktagande? Ett exempel är ett åtal mot ett växelkontor som slutade med en fällande dom. Åklagaren yrkade där på penningtvättsbrott i de delar som avsåg ett antal transaktioner som kunde kopplas till kända bedrägerier, och på näringspenningtvättsbrott för de återstående transaktionerna. Åklagaren drev bland annat linjen att det var ett *klandervärt risktagande* att, utan trovärdiga underlag, omvandla stora belopp till kontanter. Enligt en intervjuad åklagare är det framgångsrikt att metodiskt redovisa alla åtgärder som kan ses som klandervärda risktaganden, såsom upprättande av skenhandlingar, rekrytering av målvakter (bland annat för undertecknade av handlingar) och bristande kundkännedom (administrativa regelverket). Ett annat exempel på klandervärt risktagande som förekommer i domarna är en bilförsäljare som för försäljning av fordon tagit emot knappt två miljoner i kontanter.

Näringspenningtvättens potential

I underlaget finns det 17 domar som innehåller näringspenningtvättsyrkanden, varav 11 är fällande och 6 friande. Trots att domarna är få menar flera intervjupersoner att näringspenningtvätt är ett användbart verktyg, inte minst som ett alternativyrkande, eftersom det är den del av lagstiftningen som har störst potential att nå framgång i en rättegång. Särskilt tillämpligt uppges näringspenningtvätt vara i ärenden som saknar ett känt förbrott, så länge åtgärderna skett systematiskt eller i större omfattning. Paragrafen beskrivs som utredningseffektiv till följd av att ett *klandervärt risktagande* är enklare att styrka än ett förbrott eller brottslig verksamhet (vilket krävs vid penningtvättsbrott).

En åklagare beskriver det så här:

Det är det nya svarta. Det vill säga att man, i stället för att kanske böka ner sig i de här väldigt komplicerade ekoutredningarna, så har man de här tydliga, ja antingen det klandervärda risktagandet eller att man så tydligt ser att de inte kan förklara pengarna, att man kan peka på någon brottslig verksamhet. Att då kan man åtala på ett annat sätt. Och att man då, i det långsiktiga, inte kommer att behöva utreda lika mycket heller. Vilket både är resurskrävande och svårt.

Flera intervjupersoner från Ekobrottsmyndigheten berättar även att det under de senaste två åren vuxit fram några klargöranden, till följd av att lagstiftningen nu används mer frekvent än tidigare.

Näringspenningtvättens utmaningar

De domar för näringspenningtvättsbrott som förekommer i materialet omfattar vanligtvis mindre aktörer och privatpersoner. Det tyder på att tillämpningen av lagstiftningen inte tycks motsvara de förväntningar som fanns innan lagen instiftades, nämligen att komma åt de riktigt stora beloppen och organiserad ekobrottslighet. Det finns, enligt flera intervjupersoner, utmaningar som rör bestämmelserna om näringspenningtvätt och hur de ska tolkas. Dessa utmaningar handlar dock främst om a) vad som krävs för att styrka att något skett *vanemässigt* eller i *större omfattning* och b) vad som utgör ett *klandervärt risktagande*. Flera intervjupersoner menar att det vore viktigt att pröva ärenden i en högre instans för att klargöra vad som krävs för att utgöra en *vanemässig hantering*. Som exempel ges ärenden där en misstänkt person kan kopplas till flera olika brott med samma typ av brottsupplägg. I de ärendena kan det handla om transaktioner på miljontals kronor som under flera år har flödat in och ut på olika bankkonton. Eftersom den typen av upplägg tyder på en relativt hög grad av systematik anser flera intervjupersoner att det vore intressant att se om näringspenningtvättsbrott är tillämpligt i de fallen. Enligt dem skulle därtill själva handlingen, det vill säga att upplåta sitt bankkonto, eventuellt kunna ses som en *klandervärd hantering* av bankuppgifter.

Att den enda formuleringen om *klandervärt risktagande* återfinns i förarbetena och inte själva lagtexten beskrivs som problematiskt. En domare menar exempelvis att det inte är tydligt hur *klandervärt risktagande* förhåller sig till lagtexten, utan att det känns som ett begrepp som ligger vid sidan av själva straffbestämmelsens utformning. Enligt några av intervjupersonerna leder det till en otydlighet om vad som egentligen avses med begreppet, vilket i sig skapat en osäkerhet som bland annat har lett till ett antal (enligt dem) inkonsekventa domslut. En utredare berättar:

Var bör gränsen för ett klandervärt risktagande ligga? Är det, ska man sätta 1 000 spänn, eller ska det vara allt, eller ska det vara 10 000, ska det vara 50 000? När blir det klandervärt? Det blir jättespännande att se hur de resonerar kring beloppet där, för det blir ju ... Små transaktioner som blir stora transaktioner när du slår ihop dem.

Flera intervjupersoner tror att otydligheten i begreppet *klandervärt risktagande* kan bero på svårigheter att rent intuitivt förstå vad penningtvättsbrottsgränser egentligen är. Det i sin tur gör

det även svårt att sätta in denna typ av handlingar i ett sammanhang, exempelvis i en mer typisk gärningsbeskrivning. Samtidigt menar vissa intervjupersoner att resonemang kring *riskbeteende* inte är något nytt inom den svenska lagstiftningen. Två åklagare gör en jämförelse med lagstiftning som rör rattfylleri:

Typiskt sett innebär det beteendet en hög risk för skador, och därför ska du straffas oavsett om du har orsakat några faktiska skador. Det är samma sak med näringspenningtvätt. Typiskt sett är det en hög risk för penningtvätt om du tar emot kontanter av någon du inte känner, eller inte vill nämna namnet på för att det är någon skum typ, och lämnar över kontanterna till någon annan skum typ. Även om det här är helt legitima pengar, så gör man inte så, för det är så hög risk att det handlar om penningtvätt.

Den tilltalades *känedom* om egendomens bakgrund leder till ytterligare resonemang om hur begreppet *klandervärt risktagande* egentligen ska tolkas och därmed tillämpas. Hur man tolkar innebörden av begreppet påverkar nämligen vilka gärningar som träffas av straffansvar. Intervjupersoner lyfter fram ett antal situationer där det har ställts på sin spets. Det handlar exempelvis om situationer där tilltalade visserligen har hanterat egendomen på ett klandervärt sätt, men där de bevisligen haft *känedom* om pengarnas ursprung. Den tilltalade kan därmed inte dömas för klandervärt risktagande, eftersom det endast blir aktuellt när en tilltalad har agerat *utan känedom* om egendomens brottsliga bakgrund. Några intervjupersoner ifrågasätter om detta verkligen kan ha varit lagstiftarens intention.

Ringa näringspenningtvätt – den enskildes klandervärda risktagande med egendom

Personer som visserligen inte hanterat pengar eller annan egendom systematiskt eller som ett led i näringsverksamhet, men dock på ett klandervärt vis, kan enligt 7 § tredje stycket i penningtvättsbrottslagen dömas för ringa näringspenningtvätt. De misstänkta ska skäligen ha kunnat *anta* att det funnits ett penningtvättssyfte med åtgärden. Flera intervjupersoner, även de utan större erfarenhet av näringspenningtvättsärenden, menar att paragrafen alltid borde tas med som ett alternativyrkande i penningtvättsmål, för att på så sätt komma åt brottsvinster, särskilt i de fall där det är svårt att styrka brott eller brottslig verksamhet, men där åtgärderna i sig kunnat anses riskfyllda.

Fyra domar i genomgången avser *ringa näringspenningtvättsbrott*. I tre av dem utgör ringa näringspenningtvättsbrott ett alternativyrkande (efter penningtvättsbrott och penningtvättsförseelse samt näringspenningtvätt av normalgraden). Paragrafen används

alltså som ett sista alternativ i de fall man varken kan a) visa på en koppling mellan brott och egendom, b) styrka att gärningarna skett i egen eller annans näringsverksamhet eller c) visa att de utgjort ett led i en verksamhet som bedrivits vanemässigt eller i större omfattning. Två av domarna avser smuggling av pengar där individer transporterat pengar i väskor eller i kroppen, och åklagarnas framställningar fokuserar bland annat på hur sedelbuntarna har förpackats och att det påminner om narkotika-smugglingsmodus. I dessa domar delar rätten åklagarnas uppfattning om att det inte råder någon tvekan om att de tilltalade har medverkat till åtgärder som skäligen kan antas vara vidtagna i syfte att främja någons möjlighet att tillgodogöra sig pengar som härrör från brott.

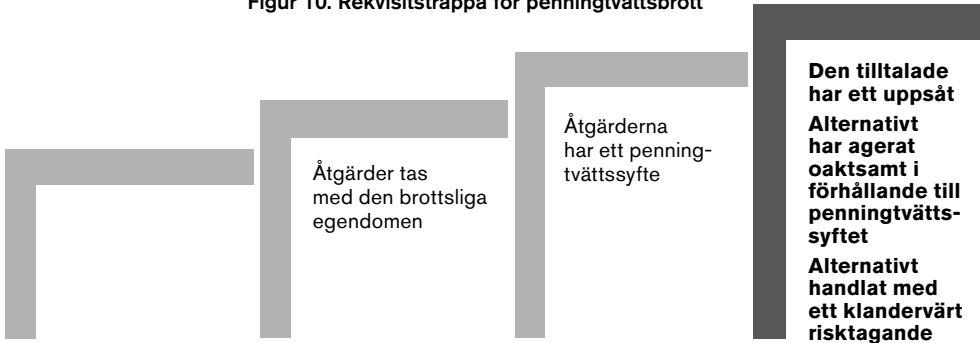
För att få fram praxis om vad som måste kunna styrkas i ett ärende, betonar några intervjupersoner från Ekobrottsmyndigheten vikten av att, initialt, även pröva ärenden som innehåller en relativt låg grad av bevisning. På så sätt kan en standard tas fram om vad som *måste* vara styrkt i den här typen av ärenden. En intervjuperson menar att man på så sätt kan dra fördel av dagens relativt oprövade läge, och inte fortsätta *mata rätten med onödiga detaljer* som inte krävs för fällande dom. Under 2018 och 2019 har det kommit en del domar som bygger på 7 § tredje stycket. Flera intervjupersoner menar därför att de ser positivt på hur paragrafen kan komma att tillämpas framöver. Enligt flera intervjuade åklagare kan dock paragrafstyckets placering (på grund av lagens utformning) ha lett till att många inom rättsväsendet inte känner till dess existens eller på vilka gärningar den är tillämplig. Några åklagare anser exempelvis att bestämmelserna med fördel hade kunnat läggas i en egen paragraf. En åklagare resonerar kring det på följande sätt:

Ja, för man tittar ju i näringspenningtvätt och så tänker man "nej men det är det inte, det är inte större omfattning och så", och därför går man inte vidare. Men då längst ner så ligger den här möjligheten att i alla fall använda sig av det rekvisitet att det skäligen kan antas.

Har den tilltalade haft uppsåt eller agerat oaktsamt?

Det sista steget för åklagaren är att styrka att den tilltalade haft uppsåt till att det funnits ett penningtvättssyfte, alternativt agerat oaktsamt.

Figur 10. Rekvisitstrappa för penningtvättsbrott

I både intervjuer och domar framträder en bild av att det i vissa fall är otydligt hur graden av uppsåt eller oaktsamhet ska bedömas, det vill säga, om gärningen är att betrakta som:

- ett penningtvättsbrott av normalgraden, 3§, *där åtgärderna syftar till att dölja pengarnas ursprung eller främja någons tillgodogörande av värdet*
- ett oaktsamhetsbrott, penningtvättsförseelse 6 §, *där den tilltalade inte insåg men hade skäligen anledning att anta att egendomen härrörde från brott*
- ett klandervärt risktagande med egendom, ringa brott, 7 §, *tredje stycket, där den som medverkar till en åtgärd gör detta trots att den skäligen kan antas vara vidtagen med ett penningtvättssyfte.*³⁵

Flera intervjupersoner anser att dessa formuleringar är svåra att skilja åt. Otydligheter som lyfts fram är exempelvis vad skillnaden är mellan *skäligen anledning att anta* (6 §) och *skäligen kan antas vidtagen* (7 §) samt skillnaden mellan ett *oaktsamt beteende* (6 §) och ett *likgiltighetsuppsåt* (3 §). Otydligheten speglas även i de genomgångna domarna genom att gränsdragningarna mellan paragraferna ofta är oskarpa, och att många av resonemangen befinner sig i en gråzon mellan lagrummen.

³⁵ Hela lagtexten återfinns i bilaga 1.

Likgiltighet eller oaktsamhet?

I domar som baseras på likgiltighetsuppsåt förs vanligtvis den här typen av resonemang:

Den tilltalade måste ha förstått att det fanns en risk att pengarna var åtkomna genom brott och ändå fortsatte hon sina handlingar utan att vidta några andra åtgärder.

I detta specifika fall dömdes personen till penningtvättsbrott med likgiltighetsuppsåt (3 §), men domsgenomgången visar att likartade händelser i vissa fall bedöms som penningtvättsförseelse, det vill säga ett oaktsamhetsbrott (6 §).

Otydligheten i gränsdragningen mellan paragrafer leder till en oförutsägbarhet i domsluten, vilket får konsekvenser för bland annat gradindelning och påföljd. Penningtvättsbrott av normalgraden har upp till två års fängelse i straffskalan, medan penningtvättsförseelse och ringa näringstvätt oftast resulterar i böter eller i undantagsfall kortare fängelsestraff. Detta trots att de brottsliga gärningarna samt insikten om egendomens härkomst kan vara i princip identisk.

Hur bedömer rätten i övrigt brottens svårighetsgrad?

Genomgången av domar visar att det framför allt är *värdet* på egendomen som avgör om ett penningtvättsbrott ska betraktas som av normalgraden eller grovt, i synnerhet när den övriga bevisgrunden är sparsam eller de tilltalades uppgifter är alltför motstridiga eller detaljfattiga. I domarna förekommer det därtill resonemang om graden av *systematik* och misstankar om att brottsligheten är ett led i *organiserad brottslighet*. I de fallen kan det exempelvis handla om att olika *delar* av brottsligheten bedöms vara sammankopplade på så vis att brottsligheten *sammantaget* rubriceras som grov. I en dom hade en tilltalad till exempel hanterat 200 000 kronor, vilket är under gränsen om fem basbelopp. Eftersom brottet hade skett upprepat och den tilltalade haft en central roll i samtliga brott, gjordes den samlade bedömningen att det var att betrakta som ett grovt brott. I tre prejudicerade HD-domar framgår bland annat att det, i normala fall, enbart ska påverka *straffvärdet* men inte *gradindelningen* om en tilltalad har haft en underordnad roll i brottsupplägget. Likväl menar man att den tilltalades roll i brottsupplägget bör ha betydelse även för gradindelningen.

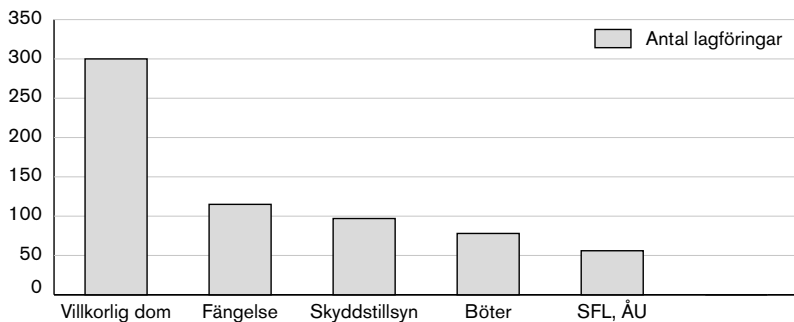
Hur pass sammanflätade penningtvättsåtgärderna är med förbrottet kan därtill ge indikationer om den tilltalades grad av inblandning. I exempelvis en dom delar åklagaren in de tilltalade i olika grupper: 1) tilltalade som haft ledande roller i genomförandet av bedrägerierna, 2) tilltalade som inte ingått i genom-

förändret av bedrägerierna, men som har haft till uppgift att rekrytera personer som kan tänka sig att upplåta sina konton och 3) tilltalade som upplåtit bankkonton, tagit ut kontanter (alternativt låtit andra göra det), gjort inköp eller på andra sätt hanterat brottsvinsterna. I den här domen döms de tilltalade som haft mer drivande och aktiva roller för grovt penningtvättsbrott och till strängare påföljder än de tilltalade som agerat mer passivt.

Påföljder

Under åren 2015–2018 är det totalt 646 lagföringsbeslut som har penningtvätt som huvudbrott. Den överlägset vanligaste påföljden är villkorlig dom, vilket är huvudpåföljden för nära hälften av lagföringarna. I knappt 20 procent av lagföringarna är fängelse huvudpåföljd. Det är främst grovt penningtvättsbrott och näringspenningtvättsbrott som resulterat i fängelsepåföljd. Omkring 40–50 procent av dessa lagföringar har lett till en fängelsepåföljd. För övriga penningtvättsbrott är andelen med fängelsepåföljd omkring 10 procent eller mindre. Böter hör i huvudsak ihop med penningtvättsförseelser, både i den meningen att de flesta lagföringsbeslut rörande penningtvättsförseelse ger böter och att de allra flesta bötespåföljderna rör penningtvättsförseelse.

Figur 11. Huvudpåföljd för samtliga lagföringar med penningtvätt som huvudbrott åren 2015–2018.

Källa: Brås påföljdsstatistik.

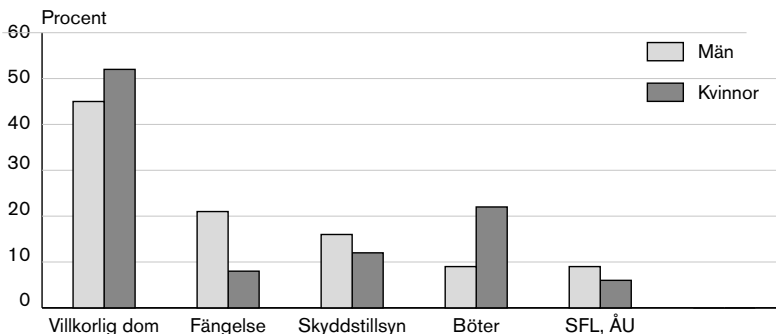
Kvinnor får oftare böter och villkorlig dom

Könsfördelningen bland dem som lagförts för penningtvättsbrott är densamma som bland dem som misstänkts för penningtvättsbrott: 76 procent är män och 24 procent är kvinnor. Kvinnorna har i jämförelse med männen oftare lagförts för penningtvättsförseelse och mer sällan för grovt penningtvättsbrott. De lagförda kvinnorna har betydligt oftare än männen dömts till böter och något oftare till villkorlig dom. Männen har betydligt oftare

dömts till fängelse och något oftare till skyddstillsyn, samt erhållit strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse. Detta kan till viss del förklaras av att männen lagförts för grövre brott, men inte enbart. Bland män som lagförts för grov penningtvätt har 50 procent dömts till fängelse och bland kvinnorna är andelen 33 procent. Denna observation är dock något osäker, eftersom det endast är 27 kvinnor som lagförts för grov penningtvätt. Liknande mönster gäller dock även vid penningtvätt av normalgraden, där 11 procent av de lagförda männen dömts till fängelse jämfört med 3 procent av de lagförda kvinnorna. I detta avseende är antalet observationer tillräckligt stort för en högre grad av säkerhet i bedömningen.

I domarna finns indikationer på att kvinnors förklaringar ibland ses som mer trovärdiga än mäns. Det kan exempelvis handla om att viss typ av medverkan förklaras med att personen antagligen blev utnyttjad eller lurad, att personen på grund av sin godtrogenhet har medverkat i brottsligheten men inte ska dömas eftersom uppsåt saknas (jfr Diesen 2005). Detta trots att de åtgärder som har genomförts liknar upplägg där personer fällt.

Figur 12. Andel lagföringar med olika typer av huvudpåföljd uppdelat på kön. Gäller samtliga lagföringar med penningtvätt som huvudbrott åren 2015–2018. Andel i procent.

Källa: Brås påföljdsstatistik.

Ingen systematisk uppföljning av återförande av brottsvinster

Det finns inte någon tillförlitlig uppskattning av värdet av tvättade pengar i Sverige. Dock gjordes, som tidigare nämnts, drygt 19 300 rapporter om *misstänkta transaktioner* från verksamhetsutövare till Finanspolisen under 2018. Samtidigt är verksamhetsutövarnas rapporter, som tidigare nämnts, inte brottsanmälningar, vilket innebär att misstankegraden för en rapport kan vara mycket låg. Det finns inte heller någon systematisk uppföljning av hur mycket som har förverkats enligt reglerna i pen-

ningtvättsbrottslagen eller brottsbalken, tagits i förvar enligt stöldsgodslagen eller utdömts i skadestånd i samband med penningtvättsbrott. Det finns med andra ord inga samlade uppgifter om hur mycket staten har ”tagit tillbaka” i termer av brottsvinster i samband med penningtvättsbrott.

I dag måste den typen av sammanställningar göras manuellt, något som vanligtvis är mycket resurskrävande. Ett exempel på en sådan manuell sammanställning kommer från Domstolsverket, som gått igenom domar, innehållande penningtvättsbrott, som vunnit laga kraft under 2017 och som innehåller förverkandeyrkanden. Genomgången visar att den summa som har förverkats, eller som tilltalad ålagts att utge som skadestånd, uppgår till drygt 1,6 miljoner euro (drygt 15 miljoner kronor³⁶). Därtill har Åklagarmyndigheten gått igenom 48 domar, avseende perioden från lagens ikraftträdande den 1 juli 2014 till och med februari 2016 (RättsPM 2016:2). Genomgången visar att den åtalade brottsligheten under den perioden uppgår till 22,3 miljoner kronor och det utdömda beloppet till 19,3 miljoner kronor. Eftersom det handlar om olika genomgångar som genomförts under olika perioder, går det emellertid inte att dra några generella slutsatser om återförande av brottsvinster i samband med penningtvättsbrott. För generella slutsatser behövs systematisk uppföljning över tid.

Antalet penningbeslag har ökat markant

På såväl Åklagarmyndigheten som Ekobrottsmyndigheten har antalet beslut om penningbeslag ökat påfallande under perioden 2015–2018. På Ekobrottsmyndigheten uppgick det totala antalet beslut om penningbeslag till 49 stycken under 2018, jämfört med tre penningbeslag året innan (Ekobrottsmyndigheten 2019).³⁷ På Åklagarmyndigheten har antalet beslut och yrkanden koppelade till brottsutbyte vid penningtvätt därtill ökat inom samtliga områden under 2018, jämfört med 2017 (se tabell 13).

³⁶ Växelkurs avser 2017-01-02.

³⁷ I avslutade ärenden med misstanke enligt lagen (2014:307) om straff för penningtvättsbrott.

Tabell 13. Antal beslut om beslag, penningbeslag, förvar, kvarstad och förverkande, kopplat till penningtvätt.

Åklagarmyndigheten	2015	2016	2017	2018
Beslut om penningbeslag	54	44	122	158
Beslut om beslag	353	371	617	890
Beslut om förvar	53	49	36	47
Yrkande om kvarstad	40	34	33	61
Yrkande/beslut om förverkande	81	77	42	101

Källa: Åklagarmyndighetens årsredovisningar, 2017b och 2019.

Möjlighet att ta pengar på konto genom penningbeslag

I intervjuerna framträder en bild av att det nya verktyget penningbeslag har inneburit både för- och nackdelar för olika delar av rättskedjan. En fördel som såväl poliser som åklagare lyfter fram är att även elektroniska pengar, eller pengar på konto, kan tas i penningbeslag. Inte enbart kontanter. Att det inte finns något krav på en misstänkt person för att få besluta om penningbeslag beskrivs av flera intervjupersoner som en annan fördel. I stället räcker det att misstankarna kan knytas till själva egendomen. Enligt dessa personer är det en fördel eftersom det ofta saknas en misstänkt i ett tidigt skede, men att pengarna ändå kan säkras genom ett penningbeslag. Att penningbeslaget i vissa fall kan användas som en ”förevändning” för att få ha pengar i beslag kan samtidigt vara problematiskt, enligt några intervjupersoner, kanske främst därför att själva penningtvättsbrottet i vissa fall tenderar att falla bort under utredningens gång. En tillgångsutredare inom polisen förklarar:

Man använder det liksom som ett verktyg, själva penningbeslaget och dyligt, men vi använder ju inte, det används ju inte ... Alltså på något sätt så kan man ha med penningtvättsbrottet i förundersökningen, för att liksom få ligga på pengarna lite längre, tills man egentligen vet vad man ska göra med dem.

Att ta pengar i beslag i ett alltför tidigt skede i utredningen beskrivs av vissa intervjupersoner också som ett problem genom att det riskerar att leda till att man *endast skrapar på ytan* och inte kommer åt aktörer högre upp. Därtill vet man inte hur de misstänkta *planerade* att använda pengarna, om dessa inte hade tagits i beslag eller frysts. Något som kan leda till svårigheter i bevishänseende senare i processen.

Skadestånd i penningtvättsbrottsärenden

I intervjuerna framträder en bild av att penningbeslaget tycks fungera särskilt bra i ärenden utan en målsägare. I de fallen kan pengarna förverkas efter fällande dom. Däremot tycks ärenden med en målsägare skapa desto fler frågor, kanske särskilt bland åklagare. Övergripande handlar det om hur *skadestånd* ska hanteras i samband med ett misstänkt penningtvättsbrott. Att denna typ av frågor har uppstått i samband med misstankar om penningtvättsbrott beror främst på det stora antalet bedrägeri-ärenden, i vilka tilltalade har dömts för olika typer av penningtvättsbrott. Flera intervjupersoner misstänker att det var något man inte förutsåg när den nya penningtvättsbrottslagen skrevs. En intervjuperson förklarar:

Det står väldigt lite om det i förarbetena, men syftet är att man ska använda det penningbeslaget för att förverka pengarna.

I ärenden där det finns ett penningbeslag har åklagare skyldighet att yrka förverkande. Samtidigt måste de ta hänsyn till om det finns målsägare som gör anspråk på skadestånd, eftersom målsägarens rätt till skadestånd har företräde framför ett förverkande. Det handlar med andra ord om hur ett penningbeslag ska hanteras i förhållande till dels förverkandet, dels skadeståndet. Flera intervjupersoner menar att det leder till en relativt krånglig administrativ process. En intervjuperson förklarar:

Det finns ju egentligen bara en fråga: Vill personen ha tillbaka pengarna? Hade man inte i stället, på ett enkelt sätt, kunnat säga att man har ett ord för att säkerställa pengarna? Ett ord för det. Och i slutändan, när vi vet om det är skadestånd eller att de tillfaller staten, då får man göra uppdelningen.

En intervjuperson menar att förverkandet och skadeståndet måste hanteras parallellt under rättegången. Därefter är det upp till domstolen att bedöma om det ska utdömas något skadestånd till målsägaren. Det vill säga om det finns grund för det och om det går att bevisa. Därefter får domstolen bedöma om det finns något utrymme för förverkande, eller om det är oskäligt. Intervjupersonen förklarar:

Vi har landat i att förverkandeyrkandet kommer ifrån staten och skadeståndsyrkandena kommer ifrån målsägare, så de får framställas parallellt, och så får domstolen lösa det.

Om egendom förverkas och det får till följd att målsäganden inte kan få ersättning från den misstänkte, så kan målsäganden istället vända sig till Justitiekanslern med sitt anspråk. Flera intervjupersoner lyfter även frågan om vem som är ansvarig för att för-

delar pengar som tagits i penningbeslag när det är flera målsägare i ett ärende:

Jag vet inte om jag hade velat ta på mig den uppgiften, att göra en fördelning, för det är inte så enkelt. Och jag är inte så säker på att domstolarna hade velat göra det heller. Så jag vet inte om det finns någon bra lösning på detta, vem som ska ta den uppgiften.

Förverkande

Det finns som sagt inga systematiska uppföljningar av hur mycket som faktiskt återtas i relation till förverkandeyrkanden avseende penningtvättsbrott. Samtidigt menar flera intervjupersoner att det sannolikt finns potential att förverka mer. Detta trots att det, enligt flera intervjupersoner, finns ett begränsat utrymme att förverka i samband med förmögenhetsbrott och bedrägerier. Flera menar att det som förverkas i dag vanligtvis är sådant som man mer eller mindre slumpmässigt har sprungit på, exempelvis kontanter vid en husrannsakan, i stället för att lägga mer tid och resurser på att aktivt söka tillgångar. En intervjuperson förklarar:

Jag tror att det beror på att man inte vet var man ska börja leta, tidsbrist och att de finansiella utredarna kommer in väldigt sent. Det hamnar långt ner på prioriteringslistan och då hinns det inte med.

Därtill, menar en intervjuperson, är det många åklagare som ”nöjer sig” om det finns ett skadeståndsanspråk på ”några hundra tusen” i ett ärende. Det vill säga att man i de fallen endast säkrar och utreder *den specifika delen*. En intervjuperson misstänker även att många åklagare och poliser tror att man måste hitta utbytet för att kunna säkra det. Enligt penningtvättsbrottslagen är det dock möjligt att säkra värdeförverkande, det vill säga värdet av den egendom som har varit föremål för penningtvätt. Det handlar då om en abstrakt vinst. Intervjupersonen förklarar:

Du har fått in en miljon på ditt konto som har varit föremål för penningtvätt, de pengarna finns inte kvar men de yrkar vi i förverkande och kan då förverka dem på annan egendom. Som en bostad. Men det har vi inte sett mycket av i de domgenomgångar som har gjorts.

Att pengar även kan förverkas från personer som *tillfälligt förvaltar* dem, men som inte äger dem, ses som en ytterligare möjlighet med lagstiftningen.

Problem som lyfts fram i samband med förverkanden i penningtvättsbrottsärenden inkluderar exempelvis att penningtvättsbrottet ibland tenderar att komma i andra hand i vissa utredningar. Det gäller kanske särskilt i fall där förbrottet är grövre,

har ett högt straffvärde samt hög brottsvinst. Därtill menar flera intervjupersoner att det förekommer att personer inom rättsväsendet ännu inte känner sig bekväma med de nya verktygen och åtgärderna. Flera intervjupersoner drar även paralleller till det utvidgade förverkandet, där det alltid finns ett styrkt förverkandeutlösande brott. En intervjuperson förklarar:

Det är en skillnad jämfört med penningtvättsbrottslagen. Att det finns en ordentligt bevisad utgångspunkt. Genom det styrkta brottet kan man sedan förverka mer.

Översiktligt visar detta avsnitt att antalet penningbeslag har ökat under perioden 2015–2018. Därtill tycks det fungera särskilt bra i ärendena utan en målsägare. Det stora antalet bedrägerier i samband med penningtvättsbrottsärenden förefaller därmed inte ha varit något man förutsåg när den nya lagen skrevs. Flera intervjupersoner menar också att det sannolikt finns potential att förverka mer i samband med misstänkt penningtvättsbrott, om mer tid och resurser lades på att aktivt söka tillgångar. Slutligen krävs det sannolikt någon form av systematisk uppföljning över tid för att kunna se om lagen har fått förväntad effekt vad gäller återförande av brottsvinster.

Slutsatser och bedömning

I det här kapitlet lyfter vi fram de övergripande slutsatser som kan ligga till grund för en bedömning av hur lagen fungerar och i vilken mån utfallet ligger i linje med intentionerna bakom lagstiftningen.

Ett fåtal av brottsanmälningarna har sitt ursprung i rapporter från verksamhetsutövarna

Penningtvättsbrott upptäcks oftast när en målsägare anmäler ett bedrägeri, som sedermera rubriceras som penningtvättsbrott. Upptäckten av penningtvätt är med andra ord till stor del beroende av att någon, vid anmälningstillfället eller i samband med utredningen, uppmärksammar att penningtvättsbrottet är en möjlig brottsmisstanke. Det innebär att mörkertalet troligtvis är stort och att penningtvättsmisstankar sannolikt skulle kunna ingå i fler ärenden. Endast en liten del av brottsanmälningarna har sitt ursprung i verksamhetsutövarnes rapporter till Finanspolisen om misstänkta transaktioner. För 60 procent av personerna misstänkta för penningtvättsbrott, som också förekommer i penningtvättsregistret, har det funnits rapporterade misstänkta transaktioner som det inte har skrivits underrättelseuppslag på. Det innebär att de misstänkta transaktionerna troligtvis inte granskats inom ramen för en förundersökning. Det tyder på att penningtvättsregistrets potential är underutnyttjad.

Lagstiftningen används främst i samband med bedrägerier

Enligt förarbetena om penningtvättsbrottslagen är huvudsyftet att motverka och bekämpa ekonomisk och organiserad brottslighet. I realiteteten används lagstiftningen dock framför allt i fall där förbrotten är vissa typer av bedrägerier. Många av dessa bedrägerier omfattar relativt små brottsvinster och fokuserar på individer helt utanför eller i utkanten av mer storskalig ekonomisk och organiserad brottslighet. Även om en stor mängd brottsmisstankar kan knytas till enkla ärenden, finns det även exempel

på mer avancerade upplägg. Nätverksanalysen (se vidare bilaga 2) visar dessutom att omkring 15 procent av de misstänkta personerna finns i ärenden med indikationer på organiserad brottslighet. Dessa komponenter står för omkring 10 procent av ärendena rörande penningtvätt åren 2015–2017. Detta är troligtvis ärenden som rättsväsendet bör prioritera, i syfte att mer effektivt bekämpa den organiserade brottsligheten med hjälp av den nya penningtvättsbrottslagen. För att detta ska låta sig göras måste metoder för att identifiera dessa personer och ärenden utvecklas. En rimlig slutsats är därtill att en strategisk inriktning mot dessa individer skulle ligga mer i linje med lagstiftarens intentioner.

Tillgång till kontonummer en grund för selektion

En övergripande slutsats är att det ofta är tillgången till ett kontonummer som utgör selektionsgrunden för vem som blir misstänkt. Personer som misstänks för penningtvättsbrott är ofta innehavare av de konton som kan kopplas till olika typer av bedrägerier. Det kan med andra ord handla om såväl kontomålvakter som huvudmän.

Ett utmärkande drag för personer som misstänks för penningtvättsbrott är att de förekommer i penningtvättsregistret i betydligt större utsträckning än normalbefolkningen. Det innebär att de i hög utsträckning har fångats upp av verksamhetsutövare i samband med misstänkta transaktioner eller aktiviteter. Av dessa har Finanspolisen skrivit underrättelseuppslag på omkring 40 procent. För en majoritet av de penningtvättsrapporterade individerna är det alltså inte Finanspolisen som har initierat en misstanke om penningtvättsbrott.

När brottvinster finns i en digital kontomiljö skapas en hög grad av spårbarhet, i synnerhet när det handlar om stora belopp. Teoretiskt skulle det därför vara möjligt att följa pengar i fler led än vad man gör i dag. Framför allt i mer systematiska upplägg, med kontomålvakter. Samtidigt skulle det i praktiken sannolikt kräva mer finansiell kompetens och personella resurser. I avgränsningen av ärenden sker därmed också en selektion av vem som misstänks för ett penningtvättsbrott.

Små möjligheter att använda tvångsätgärder i samband med bedrägerier

För att kunna använda hemliga tvångsmedel krävs ett straffvärde på minst två år. Eftersom varje bedrägeri juridiskt sett normalt är att anse som ett brott räknas inte flera bedrägerier, kopplade till samma ärende, samman. Det innebär att det inte är möjligt att göra en samlad bedömning av brottslighetens straffvärde. Därmed klassas dessa bedrägerier vanligtvis inte som ett grovt brott

och når därför inte upp till ett straffvärde på minst två år. Oavsett grad av systematik i brottsupplägget. En konsekvens blir att förutsättningarna för att driva komplexa ärenden minskar. För att utreda mer avancerade bedrägeriärenden med flera misstänkta krävs sannolikt tillgång till hemliga tvångsmedel och underrättelsebaserad kartläggning som tydliggör systematiken.

Även personer med höga inkomster fångas upp i penningtvätsregistret

När de misstänkta jämförs utifrån inkomster finns det ingen skillnad avseende hur stor andel som finns med i penningtvätsregistret. I samtliga inkomstgrupper handlar det om omkring 37 procent av de misstänkta. Att det inte finns några skillnader utifrån inkomst tyder på att verksamhetsutövarnas rapporter till Finanspolisen är relativt bättre på att även fånga upp individer med höga inkomster jämfört med andra kontrollfönster mot brott, exempelvis ingripanden och kontroller. Även om man beaktar att rapporten i sig inte behöver ha orsakat brottsutredning ökar det jämlikheten i systemet.

Samtidigt är det viktigt att betona att antalet misstänkta personer med höga inkomster är betydligt lägre jämfört med personer med låg inkomst. Personer som misstänkts för penningtvätsbrott under åren 2015–2017 har generellt sett mycket låga legala inkomster. Mer än en tredjedel av de misstänkta har en inkomst som typmässigt betraktas som existensminimum, och endast tre procent har inkomster som kategoriseras som höga. I domarna finns det även tecken på att tilltalade med låga inkomster och små tillgångar tycks löpa större risk att fällas för penningtvätsbrott än mer bemedlade personer.

Behov av fler anställda med finansiell kompetens

Avsaknad av grundläggande finansiell kompetens tycks kunna leda till att de finansiella delarna i vissa utredningar kommer i andra hand, vilket exempelvis kan leda till missade möjligheter att säkra pengar i ett initialt skede, vilket i sin tur kan påverka resten av utredningen och möjligheten att återta brottsvinster.

Samtidigt varierar kunskapen om den här typen av frågor, såväl bland enskilda anställda på olika enheter som mellan olika myndigheter. Myndigheter som Ekobrottsmyndigheten och specialenheter för finansiella frågor inom Åklagarmyndigheten ska, och har bäst möjlighet att, utreda mer komplexa ärenden. Att ärenden utreds på rätt plats ökar möjligheterna att bekämpa ekonomisk och organiserad brottslighet. Tydlighet om vem man ska höra av sig till med frågor av finansiell karaktär, däribland penningtvätt, skulle rimligtvis också öka möjligheten att spåra, säkra och återta brottsvinster.

Kriminaliseringen av självtvätt har sannolikt fått avsedd effekt

Den tidigare avsaknaden av kriminalisering av självtvätt var ett av FATF:s huvudskäl till kritiken mot penninghålerilagstiftningen. Självtvätt används dock inte i någon större utsträckning som begrepp, vare sig i utredningar eller åtal. Vid en första anblick kan det därför uppfattas som att denna del av den nya lagstiftningen inte används i rättsväsendet. Samtidigt finns det tecken på att denna del används mer implicit. Det handlar om att man sällan går in på vem det är som har utfört förbrottet, i de fall där det är uppenbart att det är samma person som har genomfört både förbrott och penningtvättsbrott. Det innebär att kriminaliseringen av *självtvätt* sannolikt haft den effekt som lagstiftaren avsåg. Exempelvis skulle inte lagen om penninghäleri kunna appliceras på många av bedrägeribrotten, eftersom man då varit tvungen att fastställa att den som tvättat pengar inte var den som begick förbrottet.

Det klandervärda risktagandet lyfts fram som potentiell framgångsfaktor

Fram till 2017 finns det inte särskilt många domar som rör näringspenningtvättsbrott. Samtidigt menar vissa intervjupersoner att näringspenningtvätt utgör den del av lagen som har mest potential. Denna potential baseras på det *klandervärda risktagandet*, vilket inneburit en breddning av vilka gärningar som kan träffas av penningtvättsbrottslagen. Paragrafen avser hanteringen av egendomen, inte egendomens brottsliga bakgrund, vilket flera intervjupersoner lyfter fram som positivt. I synnerhet i relation till att det, trots förändringar i lagstiftningen, fortsatt ställs höga beviskrav avseende koppling mellan brottslig verksamhet och egendom i andra delar av penningtvättsbrottslagen.

Stor andel skadestånd i penningtvättsbrottsärenden

Välkomna tillskott som lyfts fram i intervjuerna är dispositionsförbudet och att möjligheterna att säkra egendom, däribland pengar på konto, har utvidgats genom penningbeslaget. Studien visar att de nya verktygen för återförande av brottsvinster används så som lagstiftningen avsåg, i de fall det finns en reell brottsvinst. Samtidigt kan det uppstå svårigheter i de fall där det finns en målsägare i ärendet med ett skadeståndsanspråk. Lagstiftaren tycks därmed inte ha kunnat förutse det höga antalet målsägarärenden i samband med penningtvättsbrott, vilket tyder på att man inte på förhand insåg i vilken omfattning lagen skulle komma att tillämpas på bedrägeriärenden.

Fortsatt svårt att lagföra multikriminella som samlat brottsvinster över tid

Den nya lagstiftningen innebär en ny syn på kopplingen mellan förbrott och egendom. Detta genom det nya begreppet *brottslig verksamhet*. Begreppet syftar till att öka möjligheten att hantera pengar och kriminella som man tidigare inte kunde komma åt.

I studien ser vi generellt två typer av domar: dels domar där ett konstaterat förbrott förekommer, dels domar där det inte finns något konstaterat förbrott och där åklagaren måste bevisa koppling mellan egendom och brottslig verksamhet. Studien visar att många av de ärenden som når domstol har ett känt förbrott, vanligtvis bedrägerier. I denna typ av ärenden saknas det vanligtvis en diskussion om brottslig verksamhet, eftersom förbrottet är känt; i stället konstateras att egendomen utgör utbyte av brott. Ärenden som inte innehåller ett känt förbrott är däremot komplexa och resurskrävande, har en osäker utgång och kräver en omfattande finansiell utredning. Sammanfattningsvis innebär det att den här delen av lagstiftningen skapar osäkerhet kring vad som krävs för en fällande dom. Studien indikerar därmed att lagstiftarens syfte att lagföra multikriminella som samlat brottsvinster över tid inte uppnåtts i en vidare mening.

Bristande samsyn om tolkning av lagstiftningen

Att lagen omfattar flera komplexa rekvisit skapar, enligt intervjupersonerna, ett stort utrymme för domstolarna att göra egna avvägningar. Samtidigt har det ännu inte vuxit fram praxis för de mer komplexa delarna av lagens användningsområden. Flera åklagare med stor erfarenhet av att driva penningtvättsbrottsärenden menar att det är svårt att avgöra utfallet innan domen kommer. Att det inte går att veta ”om man har på fötterna” och om bevisgrunden är tillräcklig för en fällande dom. Några åklagare beskriver rättsprocessen i penningtvättsbrottsärenden som ”godtycklig” och menar att bristen på förutsägbarhet i domsluten är ”en risk för rättssäkerheten”.

Vissa delar av penningtvättsbrottslagen har därtill, enligt olika aktörer inom rättsväsendet, till viss del krockat med synen på vad svensk rättstradition innebär. Det tycks främst ha sin grund i det minskade kravet på koppling mellan förbrott och brottsvinster. Lagtexten tycks därmed, i vissa delar, öppna upp för ett flertal olika tolkningsmöjligheter. Det leder till exempelvis till problem med att avgöra i vilken paragraf en gärning ska placeras. Konkret innebär det att ett brott som bedöms som penningtvättsförseelse i ett fall skulle kunna bedömas som penningtvätt av normalgraden i ett annat, vilket i sin tur påverkar påföljden. Oförutsägbara bedömningar innebär också att det kan vara svårt att förutse

om ett förfarande kommer att bedömas som brottsligt eller inte. Beroende på vilka krav som ställs på koppling mellan egendomen och förbrottet, och vilken grad av precisering av förbrottet som krävs, kan utfallet med andra ord variera.

En målsättning med lagen var ett förtydligande av kriterierna för straffansvar, utan att göra intrång på rättssäkerhet och rättslig förutsägbarhet. Oförutsägbara domslut står i strid med denna målsättning. Den bristande samsynen riskerar därmed att påverka hela kedjan: från upptäckten av ett misstänkt penningtvättsbrott till utredning, åtal och dom. Eftersom de olika leden är beroende av varandra är det centralt att det finns en samsyn kring vad som behöver bevisas vid ett misstänkt penningtvättsbrott.

Tydliga ärenden prioriteras på bekostnad av mer komplexa ärenden

En avsaknad av praxis och av klargöranden, i kombination med en bristande samsyn, tycks därtill leda till att det är en viss typ av ärenden som framför allt går till åtal. Vissa åklagare tycks anpassa framtida åtal efter tidigare negativa erfarenheter i rätten, snarare än efter klargöranden. Ett resultat av det blir att ärenden som är enkla att beskriva i domstolen prioriteras på bekostnad av mer komplexa ärenden. En ytterligare konsekvens är att framför allt misstänkta i utkanten av större upplägg, eller på mellanskikten i brottskedjan selekteras fram, snarare än huvudmän. Därtill blir följderna att lagen inte prövas fullt ut, vilket innebär en fortsatt avsaknad av praxis och klargöranden.

Brås bedömning

Om en utökad tillämpning av lagen skulle förordas, anser Brå att det är angeläget att vidta åtgärder på fem områden.

Utvecklat strategiskt arbete mot mer avancerade penningtvättsupplägg

Mot bakgrund av regeringens målsättning att driva en framgångsrik kamp mot ekonomisk och organiserad brottslighet, finns det skäl att uppmärksamma att en relativt liten andel av ärendena och domarna tycks innehålla avancerade penningtvättsupplägg. Samtidigt visar studiens nätverksanalys (se vidare bilaga 2) att denna typ av ärenden och individer trots allt *har* fångats upp och misstänkts för penningtvättsbrott, även om det handlar om ett relativt litet antal. Av dessa individer förekommer dessutom drygt hälften i penningtvättsregistret. Brås bedömning är att det krävs ett mer strategiskt arbete, avseende ärende- och

brottssamordning, för att lagföra dessa individer. I det arbetet skulle penningtvättsregistret kunna spela en mer central roll. Den information som finns hos Finanspolisen borde därmed kunna användas på ett mer effektivt sätt. Exempelvis skulle en arbetsordning där de misstänkta för penningtvätt kontrollerades i högre grad mot penningtvättsregistret sannolikt innebära ett bättre omhändertagande av dess potential. Det skulle också kunna erbjuda möjligheter att bättre upptäcka och förstå mer avancerade penningtvättsupplägg av olika slag.

Generella förstärkningar

Brås bedömning är att en förutsättning för att kunna prioritera de finansiella delarna i en penningtvättsutredning är att det finns resurser med rätt kompetens. För att det ska vara möjligt krävs fler personer med finansiell kompetens, särskilt inom Polismyndigheten. Brå ser därtill ett behov av att på ett mer strategiskt sätt kommunicera var finansiell kompetens finns inom rättskedjan, för att kunna använda den befintliga kompetensen på ett mer effektivt sätt.

Behov av klargöranden

Lagstiftarens intention med begreppet *häröra från brottslig verksamhet* var att underlätta bevisföringen. Särskilt i situationer där medel från flera, och framför allt olika typer av, brottsliga gärningar har sammanblandats. I enlighet med studiens resultat är Brås bedömning att denna intention fortsatt kommer att vara svår att uppnå. Högt ställda beviskrav på att precisera den brottsliga verksamheten, i kombination med den tilltalades låga förklaringsbördan angående pengarnas ursprung, har lett till att andelen fällande domar är liten i de fall där det saknas ett känt förbrott.

Brås bedömning är därtill att det finns behov av att fler ärenden prövas i högre instans, för att driva fram klargöranden och praxis, som kan minska osäkerheten kring exempelvis vad som i lagstiftningen omfattas av begreppet näringsverksamhet, vad som utgör ett vanemässigt beteende eller att göra något i större omfattning. Det krävs även tydligare avgränsningar mellan penningtvätt av normalgraden och penningtvättsförseelse, samt när ringa näringspenningtvätt kan tillämpas.

Uppföljning av återtagna brottsvinster

Mot bakgrund av regeringens målsättning att beröva kriminella deras brottsvinster, finns det skäl att överväga en systematisk uppföljning av hur mycket som har "tagits tillbaka". I dag finns det uppgifter om i vilken omfattning de olika verktygen och

åtgärderna har tillämpats för att spåra och säkra tillgångar. Däremot saknas information om hur mycket av de yrkade beloppen som förverkas och återtas. En systematisk uppföljning syftar till att mäta om de verktyg och åtgärder som används för återförande av brottsvinster, i samband med penningtvättsbrott, har önskad effekt.

Förebyggande arbete

Misstänkta penningtvättsbrott förekommer alltid tillsammans med vinstdrivande brottslighet, vanligtvis bedrägerier. Ett mål-inriktat brottsförebyggande arbete har därför sannolikt större effekt än brottsbekämpande arbete, eftersom den stora mängden penningtvättsbrott inte kan utredas bort. Att arbeta förebyggande mot bedrägerier, exempelvis genom informationskampanjer om vikten av att förhålla sig kritisk mot tveksamma förfrågningar och att skydda sina bankuppgifter, bör därför sannolikt få en effekt även avseende antalet misstänkta penningtvättsbrott.

Vilka misstänkta penningtvättsbrott som upptäcks eller inte upptäcks bestäms i hög grad av olika myndigheters och verksamhetsutövaras kontrollresurser och inriktning. Den snabba tekniska utvecklingen, med digitala betalösningar, innebär bland annat att pengar snabbt kan flyttas mellan olika konton. Därför krävs effektiva och välutvecklade kontrollverksamheter för att upptäcka misstänkt penningtvätt i ett tidigt skede.

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Tillgångsinriktad brottsbekämpning Myndigheternas arbete med att spåra och återföra utbyte av brott*. Rapport 2008:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Storskaliga skattebrott. En kartläggning av skattebrottslingens kostnader*. Rapport 2011:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Penningtvätt Rapportering och hantering av misstänkta transaktioner*. Rapport 2011:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Frågan om sammanhållen resultatredovisning för tillgångsinriktad brottsbekämpning*. Rapport 2014:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Försäkringsbedrägerier. En selektionsstudie*. Rapport 2015:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Penningtvätt och annan penninghantering: kriminella, svarta och grumliga pengar i legal ekonomi*. Rapport 2015:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Bedrägeribrottsligheten i Sverige. Kartläggning och åtgärdsförslag*. Rapport 2016:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). Korsell, Lars & Blomqvist, Björn (red.) *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning: från 1995 års samlade åtgärder till dagens samverkan: en antologi*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *Stora förundersökningar och brottmål. Utveckling, omfång och karaktär. Rapport 2017:4.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018). *Kriminalstatistik 2017. Misstänkta personer, slutgiltig statistik.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Kriminalstatistik 2018. Anmälda brott. Slutlig statistik.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Klassificering av brott. Anvisningar och regler Version 7.2 Juli 2019.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Center for the Study of Democracy (2015). *Financing of Organised Crime.* Sofia: Center for the Study of Democracy.

Diesen, Christian (2005). *Likhet inför lagen.* Stockholm: Natur och kultur.

Ekobrottsmyndigheten (2017) Årsredovisning 2016.

Ekobrottsmyndigheten (2018) Årsredovisning 2017.

Ekobrottsmyndigheten (2019) Årsredovisning 2018.

Finanspolisen (2018). Årsredovisning 2017.

Justitiedepartementet (2008) *Nationell mobilisering mot den grova organiserade brottsligheten – överväganden och förslag.* Ds 2008:38.

Korsell, Lars, Skinnari, Johanna & Vesterhav, Daniel (2009). *Organiserad brottslighet i Sverige.* 1. uppl. Malmö: Liber.

Korsell, L och Örnemark Hansen, H. (2014a). Vad är tillgångsinriktad brottsbekämpning? I Örnemark Hansen (red.) Gå på pengarna! *Antologi om tillgångsinriktad brottsbekämpning.* Rapport 2014:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet s. 7–16.

Korsell, L och Örnemark Hansen, H. (2014b) Taktik: lägre och högre plan. I Örnemark Hansen (red.) Gå på pengarna! *Antologi om tillgångsinriktad brottsbekämpning.* Rapport 2014:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet s. 79–100.

Malm, A. & Bichler, G. "Using friends for money: the positional importance of money-launderers in organized crime" in *Trends Organ Crime* (2013) 16: 365.

Middleton, D och Levi, M (2015). "Let sleeping lawyers lie: organized crime, lawyers and the regulation of legal services", *The British Journal of Criminology*, volym 55 nr 4, 2015.

Nationellt underrättelsecentrum, NUC (2017). *Nationella underrättelsecentret, Nuc, inom den myndighetsgemensamma satsningen mot den organiserade brottsligheten, redovisar: Myndighetsgemensam lägesbild om organiserad brottslighet 2018–2019*.

Proposition 2013/14:121. *En effektivare kriminalisering av penningtvätt*.

Sarnecki, J. (2001) *Delinquent Networks. Youth Co-Offending in Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press.

Savona, Ernesto Ugo, Riccardi, Michele & Berlusconi, Giulia (red.) (2016). *Organised crime in European businesses*. Abingdon, Oxon: Routledge.

SOU 2012:12. *Penningtvätt – kriminalisering, förverkande och dispositionsförbud*. [Elektronisk resurs].

SOCTA 2017: EU serious and organised crime threat assessment. (2017). Hague: Europol

Ågren, Jack (2018). *Brott och straff: en grundbok i straffrätt*. Upp- laga 1 Stockholm: Norstedts juridik.

Åklagarmyndigheten (2015). *Penningtvätt*. RättsPM 2015:2. Ut- vecklingscentrum Stockholm och Ekobrottsmyndigheten, maj 2015.

Åklagarmyndigheten (2016). *Penningtvättsbrottslagen – en genomgång av domar*. RättsPM 2016:2. Utvecklingscentrum Stockholm, maj 2016.

Åklagarmyndigheten (2017). *Uppsåt*. RättsPM 2017:1. Rättsavdelningen, mars 2017.

Åklagarmyndigheten (2017a) Svarskrivelse Riksåklagare A. Perklev ang. penningtvättsbrott m.m. 2017-02-02. ÅM 2016/7260

Åklagarmyndigheten (2019). *Prioriterade prejudikatsfrågor 2019.*

Åklagarmyndigheten (2018). *Prioriterade prejudikatsfrågor 2018.*

Åklagarmyndigheten (2017). *Prioriterade prejudikatsfrågor 2017.*

Åklagarmyndigheten (2016). *Prioriterade prejudikatsfrågor 2016.*

Åklagarmyndigheten (2015). *Prioriterade prejudikatsfrågor 2015.*

Åklagarmyndigheten (2019) Årsredovisning 2018.

Åklagarmyndigheten (2017b) Årsredovisning 2016.

Internetkällor

Europol (2019). *Money Muling. Public awareness and prevention*. Informationsmaterial på Europols hemsida. Tillgänglig: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/public-awareness-and-prevention-guides/money-muling> (Hämtad 2019-11-14)

Finanspolisen (2019). Finanspolisen informerar, Verksamheten i statistik 2018. Maj 2019. Tillgänglig: https://polisen.se/contentassets/0808e4fd9d0545ad9a9f22f638bfebbb/finanspolisen-informerar_statistik-2018.pdf (Hämtad 2019-10-30)

Polismyndigheten (2019). *Myndigheter går samman i arbetet mot unga penning- och styrelsemålvakter*. Informationsmaterial på Polisens hemsida. Tillgänglig: <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/2019/maj/myndigheter-gar-samman-i-arbetet-mot-unga-penning--och-styrelsemalvakter/> (Hämtad 2019-11-13)

Statistiska centralbyrån, SCB (2017) *Inkomster och Skatter 2017*. Statistik över inkomster och skatter. Tillgänglig: <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/hushallens-ekonomi/inkomster-och-inkomstfordelning/inkomster-och-skatter/> (Hämtad 2019-11-14)

Statistiska centralbyrån, SCB (2018-07-12) *Prisbasbeloppet för 2019*. Tillgänglig: <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/priser-och-konsumtion/konsumentprisindex/konsumentprisindex-kpi/pong/statistiknyhet/prisbasbeloppet-for-ar-2019/> (Hämtad 2019-11-14)

Bilageförteckning

Bilaga 1 - Lagtexten i sin helhet.....	127
Bilaga 2 - Nätverksanalys.....	131
Bilaga 3 - Definition av bedrägerier	143

Bilaga 1: Lagtexten i sin helhet

Lag (2014:307) om straff för penningtvättsbrott.³⁸

SFS nr: 2014:307

Departement/myndighet: Justitiedepartementet

Utfärdad: 2014-05-15

Ändrad: t.o.m SFS 2017:660

Lagens tillämpningsområde

1 § Denna lag innehåller straffrättsliga bestämmelser om penningtvätt.

I lagen (2017:630) om åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism finns bestämmelser om åtgärder som den som bedriver finansiell verksamhet och annan näringsverksamhet är skyldig att vidta för att förhindra att verksamheten utnyttjas för penningtvätt eller finansiering av terrorism. Lag (2017:660).

2 § Med brott i 3 och 4 §§ avses

1. gärning som utgör brott enligt svensk lag, eller
2. gärning som utgör brott enligt utländsk lag och som motsvarar brott enligt svensk lag.

Ansvar

3 § För penningtvättsbrott döms, om åtgärden syftar till att dölja att pengar eller annan egendom härrör från brott eller brottslig verksamhet eller till att främja möjligheterna för någon att tillgodogöra sig egendomen eller dess värde, den som

1. överlåter, förvärvar, omsätter, förvarar eller vidtar annan sådan åtgärd med egendomen, eller
2. tillhandahåller, förvärvar eller upprättar en handling som kan ge en skenbar förklaring till innehavet av egendomen, deltar i transaktioner som utförs för skens skull, uppträder som bulvan eller vidtar annan sådan åtgärd.

Straffet är fängelse i högst två år.

³⁸ Hämtat från: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2014307-om-straff-for-penningtvattsbrott_sfs-2014-307

4 § För penningtvättsbrott döms även den som, utan att åtgärden har ett sådant syfte som anges i 3 §, otillbörligen främjar möjligheterna för någon att omsätta pengar eller annan egendom som härrör från brott eller brottslig verksamhet.

5 § Är brott som avses i 3 eller 4 § grovt, döms för grovt penningtvättsbrott till fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Vid bedömande av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen avsett betydande värden, om de brottsliga åtgärderna har ingått som ett led i en brottslighet som utövat systematiskt eller i större omfattning eller i annat fall varit av särskilt farlig art.

6 § Är brott som avses i 3 eller 4 § ringa, döms för penningtvättsförseelse till böter eller fängelse i högst sex månader.

För penningtvättsförseelse döms även den som i fall som avses i 3 eller 4 § inte insåg men hade skälig anledning att anta att egendomen härrörde från brott eller brottslig verksamhet.

7 § Den som, i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, medverkar till en åtgärd som skäligen kan antas vara vidtagen i sådant syfte som anges i 3 §, döms för näringspenningtvätt till fängelse i högst två år.

Är brottet grovt, döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Är brottet ringa, döms till böter eller fängelse i högst sex månader. Till samma straff döms den som i annat fall än som anges i första stycket medverkar till en åtgärd som skäligen kan antas vara vidtagen i sådant syfte som anges i 3 §.

8 § För försök, förberedelse eller stämpling till penningtvättsbrott, grovt penningtvättsbrott eller näringspenningtvätt som inte är ringa, döms det till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Förverkande

9 § Om det inte är uppenbart oskäligt, ska följande egendom förklaras förverkad:

1. pengar eller annan egendom som varit föremål för brott enligt 3, 4, 5 eller 6 § eller, med undantag för näringspenningtvätt, 8 § eller värdet av sådan egendom
2. utbyte av brott enligt denna lag och

3. vad någon tagit emot som ersättning för kostnader i samband med ett brott enligt denna lag eller värdet av det mottagna, om mottagandet utgör brott enligt denna lag.

Att egendom som varit föremål för brott enligt 7 § eller enligt 8 § som avser näringspenningtvätt kan tas i förvar framgår av lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m.

10 § Egendom som har använts som hjälpmedel vid brott enligt denna lag får förklaras förverkad, om det behövs för att förebygga brott eller om det finns andra särskilda skäl.

Detsamma gäller egendom som varit avsedd att användas som hjälpmedel vid brott enligt denna lag, om brottet har fullbordats eller om förfarandet har utgjort ett straffbart försök eller en straffbar förberedelse eller stämpling. I stället för sådan egendom får dess värde förklaras förverkat.

11 § Förverkande av egendom eller dess värde enligt 9 och 10 §§ får ske hos

1. gärningsmannen eller någon annan som medverkat till brottet,

2. den i vars ställe gärningsmannen eller någon annan medverkande var,

3. den som genom brottet beretts vinning eller näringsidkare som avses i 36 kap. 4 § brottsbalken,

4. den som efter brottet förvärvat egendomen

a) genom bodelning eller på grund av arv eller testamente eller genom gåva, eller

b) på annat sätt och då haft vetskap om eller skälig anledning att anta att egendomen hade samband med brottet.

Tillhörde egendomen vid brottet inte någon av dem som anges i första stycket 1–3, får den inte förklaras förverkad.

Förverkande enligt 9 § första stycket 1 får dock ske hos gärningsmannen eller någon annan som medverkat till brottet, även om egendomen vid brottet tillhörde någon annan.

Egendom som enligt 36 kap. 1 c § brottsbalken ska anses som utbyte får förklaras förverkad, om den egendom som den förverkade egendomen trätt i stället för vid brottet tillhörde någon av dem som anges i första stycket 1–3.

Penningbeslag

12 § Egendom i form av pengar, fordran eller annan rättighet som skäligen kan antas vara föremål för brott enligt denna lag, eller ett motsvarande värde, får tas i beslag (penningbeslag).

Penningbeslag får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

13 § Undersökningsledaren eller åklagaren beslutar om penningbeslag. Penningbeslag får avse endast sådan egendom som finns tillgänglig.

Avser penningbeslaget en fordran eller annan rättighet, ska gäldenären eller annan förpliktad meddelas förbud att fullgöra sin förpliktelse till någon annan än Polismyndigheten.

För penningbeslag gäller i övrigt bestämmelserna om beslag i rättegångsbalken. Lag (2014:628).

Bilaga 2 Nätverksanalys

Kampen mot den organiserade brottsligheten var ett starkt skäl till införandet av penningtvättsbrottslagen. En effektiv kriminalisering av penningtvätt sågs som en grundförutsättning för att kunna beröva kriminella deras brottsvinster och för att förhindra att vinning av brott omsätts inom den legala ekonomin.

I nätverksanalysen tittar vi närmare på relationer mellan de penningtvättsmisstänkta, i syfte att belysa olika aspekter av nätverk och organisering. Den huvudsakliga ambitionen är att belysa i vilken utsträckning det finns indikationer på organiserad brottslighet bland de individer och ärenden som rättsväsendet har hanterat under åren 2015–2017. Vi analyserar även nätverken närmare utifrån vissa typer av riskprofiler, såsom målvaktsprofiler eller personer med specialistkompetens.

Medmisstänkta

För att kunna analysera brottsarbeten inkluderar vi utöver de penningtvättsmisstänkta även personer som misstänkts för andra typer av brott än penningtvätt i de aktuella ärendena.³⁹ I knappt 19 procent av penningtvättsbrottsärendena förekommer det personer som endast är misstänkta för annan typ av brottslighet. Antalet medmisstänkta personer i de aktuella penningtvättsärendena uppgår totalt till 1 040 stycken. De brott som dessa personer misstänkts för i de aktuella ärendena är i 43 procent av fallen bedrägeri, i 24 procent av fallen skattebrott och i 16 procent narkotikabrott.

Social nätverksanalys

För att analysera kriminella samarbeten i materialet använder vi oss av social nätverksanalys (SNA)⁴⁰. Det är i huvudsak tre delar av metoden som vi använder oss av; dels de för SNA grundläggande delarna noder och länkar, dels något som benämns komponenter. En *nod* utgörs i vårt fall antingen av en person som är misstänkt för penningtvätt, eller en person som är misstänkt för annan typ av brottslighet i de aktuella penningtvättsärendena (med andra ord en person som är medmisstänkt till en eller flera personer som misstänkts för penningtvätt). En *länk* är en koppling mellan två noder som misstänkts för brott i samma ärende. Alla misstänkta i ett ärende är således sammanlänkade med varandra. Misstänkta som förekommer i fler än ett ärende kan vara sammanlänkade med andra misstänkta som sinsemellan inte nödvändigtvis är direkt länkade till varandra. En *komponent* är

³⁹ Alla ärenden där det vid något tillfälle under åren 2015–2017 upprättats en misstanke (oavsett misstankegrad) rörande något av penningtvättsbrotten.

⁴⁰ För en beskrivning av social nätverksanalys och kriminologi, se exempelvis Sarnecki 2001.

ett sammanhängande undernätverk bestående av det maximala antalet noder som är sammanlänkade, direkt eller indirekt. Även en nod som är ensam utgör en komponent.

Begränsningar och brister

Det finns en rad begränsningar och brister i materialet som bör redovisas innan vi tar oss an resultaten från analyserna. Det är svårt att värdera betydelsen av dessa begränsningar och brister, men läsaren bör ändå göras medveten om dem. Först och främst ska nämnas att de data som vi har rör upptäckt och registrerad brottslighet i form av misstänkta brott. Det faktum att långt ifrån all brottslighet upptäcks gör att vi dels inte har en komplett bild av den brottslighet som de studerade personerna gjort sig skyldiga till, dels saknar uppgifter om personer som begått penningtvättsbrott men aldrig kommit att misstänkas. Omvänt kan det också vara så att personer misstänkts för brott som de inte är skyldiga till, vilket medför att det kan förekomma personer i materialet som egentligen inte borde ha varit med. När det gäller kopplingar mellan misstänkta personer, som också används för att skapa nätverk (komponenter) och indikationer för organiserad brottslighet, finns risker för både under- och överskattningar. Underskattningar handlar till exempel om att personer som är misstänkta på egen hand egentligen begått brott tillsammans med andra, utan att dessa kommit att misstänkas. Överskattningar kan handla om att det i stora nätverk (komponenter) kan förekomma individer som inte har något med varandra att göra, till följd av att både ärenden och personer kopplats samman i flera led och olika tidpunkter. I bägge dessa fall finns risken för felaktiga bedömningar om de misstänkta personernas brottsamverkan med andra.

Indikationer på organiserad brottslighet

Organiserad brottslighet och kriminella samarbeten är tämligen centrala begrepp när det handlar om penningtvätt. Omvänt är också penningtvätt ett centralt begrepp när det handlar om organiserad brottslighet. I EU:s definition av organiserad brottslighet (Korsell, Skinnari och Vesterhav, 2009) utgör såväl kriminella samarbeten som penningtvätt delkriterier. Listan av delkriterier består av följande 11 punkter:

1. **Samverkan mellan tre eller fler personer**
2. Egna tilldelade uppgifter åt var och en
3. **Lång eller obegränsad utsträckning i tiden (stabilitet och varaktighet)**
4. Någon form av disciplin och kontroll
5. **Misstanke om allvarliga kriminella handlingar**
6. Verksamhet på internationell nivå
7. Användande av våld eller andra metoder för hot
8. Användande av kommersiella eller affärsmässiga strukturer
9. **Deltagande i penningtvätt**
10. Otillbörlig påverkan på politik, medier, offentlig förvaltning, rättsliga myndigheter eller ekonomin
11. **Strävan efter vinning och/eller makt**

Definitionen går ut på att kriterierna 1, 3, 5 och 11 ska vara uppfyllda i kombination med minst ytterligare två övriga kriterier för att brottslighet ska klassas som organiserad. Vi kommer nedan i möjligaste mån belysa individer och nätverk med utgångspunkt i några av de ovan nämnda kriterierna. Utöver kriterierna 1, 3, 5 och 11 kommer vi att belysa indikationer på tilldelade uppgifter/roller, verksamhet på internationell nivå och deltagande i penningtvätt. Anledningen till att vi tittar närmare på dessa är att vi har tillgång till data som går att knyta till dessa kriterier.

Nätverk bland personerna misstänkta för penningtvätt

Av de 5 328 penningtvättsmisstänkta och medmisstänkta personer som finns i vårt material har tre fjärdedelar en länk till minst en annan person i materialet. Omvänt innebär det alltså att en fjärdedel av de misstänkta saknar länkar till andra personer. Det största antalet länkar till andra individer som en person har uppgår till 53 stycken och genomsnittet uppgår till 4,5 länkar per individ. Det är omkring 55 procent av de misstänkta som har kopplingar till två eller fler andra personer. Det genomsnittliga antalet kopplingar bland dessa personer uppgår till 7,7 stycken.

Det finns totalt 2 203 komponenter i materialet. Omkring 60 procent av dessa utgörs av misstänkta personer som saknar länkar till andra misstänkta. Ytterligare 20 procent utgörs av komponenter som består av två misstänkta personer. De komponenter som består av tre eller fler misstänkta utgör alltså 20 procent.

Antalsmässigt rör det sig om 454 komponenter. Tre av dessa komponenter består av fler än 100 personer, av vilka den största består av 285 personer.

Vi kommer nu att närmare undersöka dessa 454 komponenter som uppfyller det första kriteriet för organiserad brottslighet – att det är samverkan mellan fler än tre eller fler personer.

Samverkan mellan tre eller fler personer

Av de 454 komponenter som består av tre eller fler personer är det knappt tre fjärdedelar där samtliga personer inom komponenterna är direkt länkade till varandra. De har med andra ord samtliga varit misstänkta tillsammans vid något tillfälle. I majoriteten av dessa komponenter har de misstänkta personerna endast varit misstänkta tillsammans i ett ärende. Övriga 118 komponenter har en eller flera personer som binder samman olika konstellationer av misstänkta. Det innebär att en del av de misstänkta i dessa komponenter endast är indirekt kopplade till varandra. Antalet ärenden per komponent är betydligt större för dessa komponenter, och majoriteten av komponenterna har fyra eller fler ärenden. Eftersom det finns en kvalitativ skillnad mellan dessa två typer av nätverk, kommer materialet nedan att analyseras uppdelat på dels komponenter med *en* konstellation, dels komponenter med fler än en konstellation.

Profiler med olika roller

Ett tecken på organiserad brottslighet är (som ovan nämnts i kriterium 2) att deltagarna har olika uppgifter eller roller. För att undersöka i vilken mån det finns indikationer på detta i materialet har vi skapat sex olika profiler, med utgångspunkt i en del av de individuella karaktäristika som presenterades i kapitlet om de penningtvättsmisstänkta. Dessa profiler är ömsesidigt utslutande med utgångspunkt i rangordningen.⁴¹ Dessa är:

1. **Specialister** – engagemang i bolag med inriktning mot juridik, ekonomi eller finans. *Utgör 3 procent av samtliga misstänkta.*
2. **Målvaktsprofiler** – tre eller fler bolagsengagemang eller innehav av tre eller fler bilar, samt genomsnittlig årsinkomst mindre än 240 000 kronor. *Utgör 10 procent av samtliga misstänkta.*
3. **Bolagspersoner** – minst ett bolagsengagemang (ej juridik, ekonomi eller finans) och årsinkomst på mer än 240 000 kronor. *Utgör 20 procent av samtliga misstänkta.*

⁴¹ Det betyder exempelvis att en misstänkt som har målvaktsprofil och specialistprofil kategoriseras som specialistprofil, eftersom denna profil kommer före i rangordningen.

4. **Skötsamma** – ej tidigare lagförda med inkomst och avsaknad av skuld hos Kronofogden. *Utgör 6 procent av samtliga misstänkta.*
5. **Bemedlade** – årsinkomst överstigande 440 000 kronor per år. *Utgör 1 procent av samtliga misstänkta.*
6. **Högaktiva lagöverträdare** – misstänkta med 11 eller fler tidigare lagföringar. *Utgör 7 procent av samtliga misstänkta.*

Av dessa profiler är det de två förstnämnda som har starkast grund i penningtvättslitteraturen. Det är totalt 47 procent av de penningtvättsmisstänkta och medmisstänkta som kan placeras in i någon av de profilerna.

Rollerna som specialister och målvakter är ofta beskrivna i sammanhanget. Specialister, eller professionella penningtvättare som de också kallas, beskrivs som personer som genom sin expertis kan erbjuda tjänster och upplägg som effektiviserar själva penningtvätten (Middleton och Levi 2015). Målvakter beskrivs som personer som upplåter sin identitet eller sitt bankkonto i ett led av transaktioner, oftast beskrivet med syftet att avbryta spårbarheten i transaktionerna. I konceptet med målvakter ingår även att det finns andra personer eller grupper som är de som slutligen ska få pengarna. Övriga profiler har svagare förankring i litteraturen, men skulle kunna fylla olika funktioner, såsom att personer med bolag har tillgång till bolagsstrukturer för penningtvätt och att skötsamma personer inte drar till sig rättsväsendets uppmärksamhet och kan flyga under radarn.

I de allra flesta komponenterna förekommer åtminstone en representant från någon av de profilerade kategorierna. Andelen komponenter som innefattar åtminstone en av de profilerade kategorierna är högre bland de komponenter som innehåller fler än en konstellation (94 procent jämfört med 81 procent). Andra utmärkande drag för dessa komponenter i jämförelse med dem med endast en konstellation är att det i en större andel ingår målvaktsprofiler, personer med bolagsengagemang, skötsamma och högaktiva personer. Specialister och bemedlade personer är mer ovanligt förekommande och förekommer i lika stora andelar av komponenterna.

Tabell 14. Andel komponenter med förekomst av profilerade misstänkta per kategori. Andel i procent.

	Minst tre misstänkta i en konstellation (n=336)	Minst tre misstänkta i fler än en konstellation (n=118)
Specialister	12	10
Målvaktsprofiler	30	51
Bolagspersoner	56	66
Skötsamma	24	35
Bemedlade	4	3
Högaktiva	17	39
Profilerade saknas	19	6

I omkring hälften av komponenterna förekommer representanter från två eller fler profilgrupper. Oftast är det två profilgrupper i kombination. Inom samtliga profilgrupper är det vanligast att man förekommer tillsammans med bolagspersoner, vilket är väntat utifrån att bolagspersoner förekommer i så stor andel av komponenterna. I de fall det är tre eller fler kombinationer är de vanligaste målvaktsprofiler och bolagspersoner tillsammans med antingen skötsamma, högaktiva eller specialister.

I tabell 15 redovisas en korrelationsmatris över samband mellan olika profilgrupper på komponentsnivå. Den visar att det finns en korrelation mellan bolagspersoner, målvaktsprofiler och specialister. Därutöver finns det också en korrelation mellan skötsamma och bemedlade, samt mellan bemedlade och specialister. Däremot korrelerar högaktiva lagöverträdare inte med någon av de andra profiltyperna. Korrelationerna som redovisas ovan är inte särskilt starka.⁴² De tyder dock på att det, i den mån det är möjligt att identifiera samverkande funktioner, handlar det främst om bolagspersoner, målvakter och specialister. Vi kommer därför nedan att använda oss av förekomsten av dessa profiler som en indikation på att det kan finnas personer med särskilda uppgifter i ett ärende. Vi betraktar då kombinationen av åtminstone två av dessa tre profiler som en indikation på att det finns specifika roller i en komponent.

⁴² Avsikten med att analysera korrelationerna var att testa om de profiler som är mer förankrade i litteraturen om penningtvätt kan kopplas till varandra eller till andra profiler.

Tabell 15. Korrelationsmatris över kombinationer av profilerade inom komponenter.

	Specialister	Målvaktsprofiler	Bolagspersoner	Skötsamma	Bemedlade	Högaktiva
Specialister		0,10*	0,12**	0,08	0,11*	-0,03
Målvaktsprofiler	0,10*		0,20**	0,02	-0,03	0,03
Bolagspersoner	0,12**	0,20**		0,09	0,03	-0,02
Skötsamma	0,08	0,02	0,09		0,12	0,00
Bemedlade	0,11*	-0,03	0,03	0,12*		0,03
Högaktiva	-0,03	0,03	-0,02	0,00	0,03	

Signifikans: ** p<0,01, * p<0,05

Vissa roller förekommer oftare i penningtvättsregistret

Om vi jämför hur stora andelar av de olika profilgrupperna som finns rapporterade i penningtvättsregistret, är det tydligt att en större andel av specialisterna, målvaktsprofilerna och bolagspersonerna förekommer där.⁴³ Detta ger ytterligare stöd till antagandet om att det är dessa profiltyper som är mest relevanta utifrån funktioner kopplat till penningtvättsverksamhet.

Tabell 16. Andel av de olika profiltyperna, samt övriga penningtvätts- och medmisstänkta, som förekommer i penningtvättsregistret. Andel i procent.

	Förekomst i penningtvättsregistret (%)
Specialister (n=144)	50
Målvaktsprofiler (n=512)	54
Bolagspersoner (n=1088)	45
Skötsamma (n=329)	30
Bemedlade (n=27)	37
Högaktiva (n=372)	31
Ej profilerade (n=2804)	29

Källa: Finanspolisens penningtvättsregister.

⁴³ Att förekomma i penningtvättsregistret betyder, som tidigare nämnts, inte att man är misstänkt för penningtvätt. De personer som i rapporten benämns "penningtvättsmisstänkta" omfattar endast personer där det funnits en formell brottsmisstanke om penningtvättsbrott. Det är alltså inte förekomsten i penningtvättsregistret som avses när vi talar om penningtvättsmisstänkta. I rapporten anger vi dock hur stor andel av personerna misstänkta för penningtvättsbrott som registrerats i penningtvättsregistret till följd av minst en rapport om misstänkta transaktioner.

Stabilitet och varaktighet

När det gäller kriteriet stabilitet och varaktighet över tid har vi möjlighet att undersöka tidigare samverkan i brottslighet genom tidigare lagföringar. På nätverksnivå betraktar vi förekomsten av personer i en och samma komponent, som tidigare lagförts tillsammans, som en indikation på kriminell samverkan över tid.

Av de totalt drygt 5 000 personerna som misstänkts för penningtvättsbrott eller varit medmisstänkta i penningtvättsbrottsärenden 2015–2017 har totalt 842 tidigare lagförts tillsammans med någon annan i hela populationen. Snävar man in det till att undersöka hur många i samma komponent som tidigare har lagförts med varandra, rör det sig om 132 personer. Av de 454 komponenterna med tre eller fler misstänkta är det 51 stycken som innehåller personer som tidigare lagförts tillsammans och därför kan betraktas som komponenter med indikation på en kriminell samverkan över tid.

Tabell 17. Andel komponenter med olika indikationer på organiserad brottslighet, totalt samt uppdelat på komponenter bestående av en eller fler konstellationer. Andel i procent.

	Minst tre misstänkta i en konstellation (n=336)	Minst tre misstänkta i fler än en konstellation (n=118)	Totalt (n=454)
Andel komponenter som innehåller individer som tidigare lagförts tillsammans	8	20	11
Andel komponenter som innefattar individer med utlandstransaktioner	13	23	16
Andel komponenter som innefattar individer som förekommer i penningtvätsregistret	64	84	69

Verksamhet på internationell nivå

Den indikator vi har att tillgå rörande verksamhet på internationell nivå är förekomst av utlandstransaktioner. Som tidigare nämnts är det 220 personer bland de misstänkta som har registrerats med utlandstransaktioner under åren 2015–2017. I komponenterna med minst tre misstänkta personer är det 16 procent där det finns åtminstone en individ med utlandstransaktioner. Andelen nätverk med sådan utlandskoppling är större bland nätverken med fler än en konstellation. Bland dessa är det 23 procent, eller 27 komponenter, som innefattar åtminstone en misstänkt person med utlandstransaktioner. Motsvarande siffra bland komponenterna med endast en konstellation är 13 procent eller 45 komponenter.

Deltagande i penningtvätt

Samtliga personer som ingår i materialet kan ju på en viss nivå sägas träffade av kriteriet om penningtvätt, eftersom de antingen är misstänkta för penningtvätt eller förekommer som medmisstänkta i ett ärende som innefattar misstankar om penningtvätt. Men eftersom vi även har information om förekomst i penningtvättsregistret kan vi skapa en mer fristående indikator som fångar upp personer som på olika sätt genomfört transaktioner som verksamhetsutövare uppfattat som suspekta. Som tidigare nämnts är det 37 procent av de penningtvättsmisstänkta som finns med i penningtvättsregistret. Av komponenterna med minst tre misstänkta personer är det 69 procent som innefattar personer som finns med i penningtvättsregistret. Andelen är högre bland de komponenter som omfattar fler än en konstellation. Bland dessa innefattar 84 procent personer i penningtvättsregistret. Bland komponenterna som består av en konstellation är andelen 64 procent.

Indikationer på organiserad brottslighet för 15 procent av de misstänkta

Om vi nu återvänder till EU:s definition av organiserad brottslighet, och lägger samman de indikatorer som vi haft möjlighet att studera, kan vi få en bild av i vilken mån det finns indikationer som tyder på att penningtvättsbrottsligheten rör organiserad brottslighet. De fasta kraven är alltså att det ska finnas *misstankar om kriminella handlingar med strävan efter vinning, där tre personer eller fler samverkat i brottslighet över tid*.

Samtliga personer i vårt material kan beskrivas som misstänkta för allvarliga kriminella handlingar av vinningskaraktär. Lägger man på kraven om samverkan mellan tre eller fler personer och brottsamverkan över tid, är det 51 komponenter (drygt 2 %) som uppfyller de fasta kriterierna för organiserad brottslighet.

Rörande övriga sju kriterier är det tre som vi har indikatorer för: deltagande i penningtvätt, tilldelade uppgifter (profiltyperna) och verksamhet på internationell nivå. Om kravet är att två av dessa tre ska vara uppfyllda är det totalt 158 komponenter som uppfyller detta. Kombinerar man att de fasta kriterierna ska vara uppfyllda tillsammans med två av tre övriga kriterier, som i EU:s definition, blir resultatet att det finns indikationer på organiserad brottslighet i totalt 24 av 2 204 studerade komponenter, det vill säga omkring 1 procent av samtliga komponenter. Sett på individnivå är det omkring 15 procent av de penningtvättsmisstänkta och medmisstänkta individerna som ingår i komponenter

som har indikationer på organiserad brottslighet. Dessa komponenter står för omkring 10 procent av ärendena rörande penningtvätt åren 2015–2017.

Tabell 18. Andel komponenter som uppfyller olika kriterier rörande indikationer på organiserad brottslighet, totalt samt uppdelat på komponenter bestående av en eller fler konstellationer. Andel i procent.

	Minst tre misstänkta i en konstellation (n=336)	Minst tre misstänkta i fler än en konstellation (n=118)	Totalt, samtliga komponenter (n=2 203)
Andel komponenter som uppfyller fasta kriterier (misstankar om allvarliga kriminella handlingar med strävan efter vinning, där tre personer eller fler samverkat i brottslighet över tid)	8	20	2,3
Andel komponenter som uppfyller två av tre övriga kriterier (egna tilldelade uppgifter, penningtvätt, internationell koppling)	29	51	7,2
Andel komponenter som uppfyller fasta kriterier och minst två av tre övriga kriterier	2,4	14	1,1

Individer med indikationer på organiserad brottslighet

Om de individer som ingår i komponenter med indikationer på organiserad brottslighet jämförs med övriga, är det en betydligt större andel av dem med indikationer på organiserad brottslighet som finns i penningtväftsregistret (omkring hälften jämfört med en tredjedel).⁴⁴ Finanspolisen har också i större utsträckning skrivit underrättelserapporter om individerna med indikationer på organiserad brottslighet (omkring en tredjedel). Det innebär att Finanspolisen har skrivit underrättelseuppslag angående mer än hälften av de individer med indikationer på organiserad brottslighet som finns med i penningtväftsregistret. Detta tyder på att Finanspolisen har haft ett visst fokus på individer som enligt våra analyser uppvisar indikationer på att vara kopplade till organiserad brottslighet. Av övriga individer, som saknar indikationer på koppling till organiserad brottslighet, har Finanspolisen skrivit underrättelseuppslag på 13 procent. Det motsvarar drygt en tredjedel av dem som förekommer i penningtväftsregistret.

⁴⁴ Detta kommer sig till viss del naturligt, eftersom förekomst i penningtväftsregistret var ett av de kriterier som använts. Det är dock inte helt givet, eftersom kriteriet använts på komponentnivå och inte på individnivå.

Tabell 19. Andel individer med eller utan indikationer på organiserad brottslighet som finns i penningtvättsregistret respektive andelen individer som Finanspolisen skrivit underrättelseuppslag på.

	Individer utan indikationer på organiserad brottslighet (n=4540)	Individer med indikationer på organiserad brottslighet (n=788)	Totalt (n=5328)
Finns i penningtvättsregistret	33	51	36
Finanspolisen har gjort underrättelseuppslag	13	33	16

Källa: Finanspolisens penningtvättsregister.

En mer detaljerad bild av en komponent med indikationer på organiserad brottslighet

För att få en mer detaljerad bild tittar vi närmare på den största komponenten i materialet, som är en av dem som uppfyller de kriterier som indikerar kopplingar till organiserad brottslighet. Beskrivningen ska inte ses som en generell bild av hur ett nätverk ser ut, vilka profiler som ingår i det eller vilken typ av brottslighet som förekommer. Skälet till att vi väljer att redovisa just det här exemplet är snarare att den brottslighet som kan kopplas till nätverket utmärker sig gentemot en majoritet av de enkla brottsupplägg som har redovisats i rapporten, eftersom det innehåller mer storskalig och avancerad brottslighet.

Komponenten består av 269 penningtvättsmisstänkta och 16 medmisstänkta. Andelen kvinnor uppgår till 27 procent och åldern varierar från 19 till över 70 år, med en medianålder på 34 år. Antalet bolagspersoner uppgår till 67, och det är 34 av de misstänkta som har en målvaktsprofil. Det finns 6 specialister och 19 skötsamma individer. Bemedlade personer saknas, och det är 5 personer som kan betecknas som högaktivt kriminella. Av personerna i komponenten finns 176 med i penningtvättsregistret, och 41 personer ingår i fler än en konstellation.⁴⁵ Bland dessa 41 personer finns 35 i penningtvättsregistret. De misstänkta är folkbokförda i 12 olika län, men majoriteten är hemmahörande i Stockholm, Skåne och Uppsala.

Av de 192 ärenden som finns kopplade till komponenten har 170 initialt registrerats av polisen och 22 registrerats av Ekobrottsmyndigheten eller Åklagarmyndigheten. Vi har haft möjlighet att

⁴⁵ Uttaget från penningtvättsregistret genomfördes 2018. Rapporter i penningtvättsregistret gallras efter fem år om det inte har uppkommit någon misstanke om grovt brott om den person som rapporten avser. Om en ny rapport kommer in, som avser anknytning till brottslig handling, startar en ny femårsperiod.

gå igenom fritexter till brottsanmälningarna för de ärenden som initialt registrerats av polisen. Denna genomgång visar att minst 74 procent av ärendena rör bedrägerier av olika slag. Oftast står det tyvärr inte i fritexten vilken typ av bedrägerier det rör sig om, men för ett 40-tal ärenden kan man läsa ut att det i 18 fall rör sig om olika former av kredit- och identitetsbedrägerier och i 25 fall om fakturabedrägerier. Omkring 40 procent av ärendena har en utlandskoppling. Denna andel är särskilt stor när det gäller fakturabedrägerier, där 9 av 10 har en utlandskoppling.

I 145 ärenden kan man utläsa vilken summa pengar penningtvättsbrottet handlar om. Denna summa varierar i de genomgångna ärendena från 6 000 kronor till över 3 000 000 kronor, med ett medianvärde på 250 000 kronor per ärende. Den totala summan som hanterats i misstänkt penningtvätt uppgår till 64 135 000 kronor.

De ärenden som inte rör bedrägerier handlar oftast om att den misstänkte har upplåtit sitt konto för transaktioner av vad som beskrivs som brottspengar, men utan angivelse av vad brottsligheten består i. I några ärenden rör det sig om att man funnit kontanter i samband med fordonskontroll eller husrannsakan i bostad. Det är endast i ett par ärenden som det framgår att egna bolagskonton har använts för transaktioner.

Sammantaget visar denna bilaga att en stor majoritet av ärendena som hanterats av rättsväsendet inte rör avancerade penningtvättsupplägg med indikationer på organiserad brottslighet. Samtidigt finns det även en mindre mängd komponenter, personer och ärenden med indikationer på organiserad brottslighet. Detta är troligtvis ärenden som rättsväsendet bör prioritera, i syfte att mer effektivt bekämpa den organiserade brottsligheten med hjälp av den nya penningtvättsbrottslagen. För att detta ska låta sig göras måste metoder för att identifiera dessa personer och ärenden utvecklas.

Bilaga 3 Definition av bedrägerier

Samtliga tingsrättsdomar för perioden 2015–2017 har kodats enligt ett kvantitativt respektive ett kvalitativt kodschema. Det handlar om omkring 400 domar. I kodningen som avser brotts-typer har vi utgått från Brås klassificering av brott. Nedan beskrivs de former av bedrägerier som har kodats.

Annonsbedrägeri: Gärningspersonen vilseleder en intresserad köpare genom att via en annons erbjuda en vara eller tjänst till försäljning eller uthyrning. Efter att betalning ägt rum har leveransen uteblivit helt eller så har en falsk/felaktig vara levererats.

Identitetsbedrägeri: Handlar vanligtvis om att någon tagit lån i annans namn genom att uppge sig vara denna person. Exempelvis genom att ha fått tillgång till någons ID eller bankuppgifter och därmed banktillgångar, eller genom urkundsförfalskning. Även domar där det går att utläsa att gärningspersonen *olovligen påverkat resultatet av en automatisk informationsprocess* räknas till denna kategori.

Bedrägeri genom social manipulation: En form av missbruk av en förtroenderelation som innebär att någon blir lurad att göra något eller avslöja personlig information för att de tror att de kommunicerar med någon de känner eller har förtroende för.

Befogenhetsbedrägeri: Gärningspersonen kontaktar en person/organisation/ett företag och utger sig för att ha befogenheter och förmår den kontaktade till handling som ger ekonomisk vinning till gärningspersonen. Detta rör vanligtvis upplägg där mail-konton hackats och felaktig information lämnas om till vilket konto betalningar ska utgå.

Fakturabedrägeri: Det kan ske med kontakt genom att gärningspersonen vilseleder en person eller ett företag att betala en faktura för en vara eller en tjänst som personen/företaget inte har beställt. Det kan också ske utan kontakt genom att bluffakturor skickas ut med förhoppning om att de ska betalas av misstag.

Källa: Brå klassificering av brott, 2019

I teorin beskrivs penningtvätt ofta som ett sätt att omvandla pengar från brottslig verksamhet till tillgångar som kan redovisas öppet, men i praktiken handlar det många gånger om att försvåra spårningen av brottsvinster, snarare än att ”tvätta pengar vita”.

I den här rapporten beskrivs hur misstänkta penningtvättsbrott upptäcks, och vilka personer och ärenden det är som misstänks. Därtill tittar vi närmare på vilka ärenden som leder till åtal och vilka faktorer som är avgörande för en fällande dom.

Rapporten visar att det främst är enklare bedrägerier som filtreras fram i rättskedjan, medan organiserad brottslighet och avancerade penningtvättsupplägg inte leder till dom i samma utsträckning. Det framkommer att penningtvättsbrottslagen delvis är svår att tillämpa, och att domslut i viss mån är oförutsägbara.

Penningtvättsbrottslagen infördes 2014, för att bekämpa ekonomisk och organiserad brottslighet och för att öka möjligheterna att säkra och återta egendom som varit föremål för penningtvätt. Brottsförebyggande rådet (Brå) har här undersökt hur lagen tillämpats under perioden 2015–2017, i en studie som baserats på kriminalstatistik och registeruttag, tingsrättsdomar och intervjuer.

Rapporten riktar sig i första hand till rättsväsendets aktörer.

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 527 58 400 ■ E-POST info@bra.se ■ www.bra.se